

Roger Deneef & Jo Wijnant

MEISE (WOLVERTEM): KASTEEL VAN LEEFDAAL – HUIZE TEN BOSSCHE

AUTOWEG 4, 1861 WOLVERTEM

(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

De cottageachtige villa die in 1922 door generaal de Hennin werd gebouwd ter vervanging van het door brand vernielde landhuis (foto R. Deneef, 2007)

Tuin van 1 hectare 70 are rond een in de jaren 1860 gebouwde villa, aansluitend bij een bosgebied dat toen ook als 'sterrenbos' werd aangelegd; de in 1914 verwoeste villa werd in 1922 vervangen door de huidige cottage; huidige beplanting grotendeels uit het interbellum.

De voorloper van het 'kasteel' van Leefdaal was een boswachtershuisje, dat rond 1837 aan de zuidrand van het Leefdaalbos werd opgetrokken en door de dienstdoende boswachter ook als herberg werd uitgebaat (1). Rond 1863 liet de Brusselse rentenier

Jean-Baptiste Triest in het bos – 26 hectare natte zandleemgrond (2) – een stervormig patroon van wegen aanleggen (3). Stervormen en ganzenvoeten waren veelgebruikte patronen, niet alleen in de baroktuinen, maar tijdens de hele 18de eeuw ook in de bosbouw, bij de herstructurering van bosgebieden (4). Het panopticumeffect beantwoordde volledig aan het klassieke verlangen naar orde en overzicht en was ook erg doeltreffend binnen het (drijf) jachtritueel: van op één centrale plaats kon men het opgejaagde wild neerleggen zonder één voet te verzetten. In Duitsland spreekt men dan ook vaak van een '*Jagdstern*' (5). Een 'sterrenbos' na 1800 en zeker in de tweede helft van de 19de eeuw is echter een anachronisme. Het boswachtershuis werd gesloopt en ongeveer op dezelfde plaats verscheen

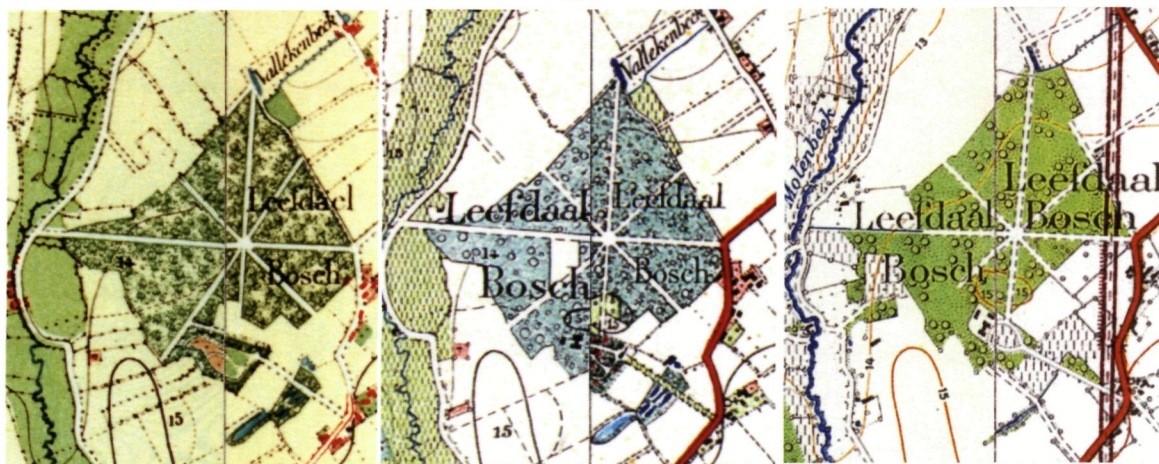

1864

1892

1930

Het parkje en het 'sterrenbos' van Leefdaal op de stafkaarten van 1864, 1892 en 1930 (die het landhuis nog in zijn oude vorm afbeeldt en met als overdruk de in 1937 aangelegde snelweg Brussel-Antwerpen); de kaarten sluit niet naadloos op elkaar aan (DLG, 1867; ICM, 1895 en 1936-1947)

een landhuis, een witgekalkt of gekaleid dubbelhuis van vijf traveeën en twee bouwlagen onder een pannen schilddak, geflankeerd door twee lage aanbouwen dwars op de as van het hoofdgebouw.

Het landhuis keek volgens de kadastrale legger langs de zuidzijde uit op een 'lusttuin' van 1 hectare 70 are, langs de noordzijde over een moestuin van 19 are. Het domein ligt op de grens van twee stafkaarten; de oudste edities sluiten niet naadloos op elkaar aan, zodat de kaartbeelden moeilijk te interpreteren zijn. In 1864 was de siertuin blijkbaar al aangelegd, maar moest het huis nog worden gebouwd. Op de editie van 1892 wordt het huis afgebeeld met zijn H-vormige plattegrond en naar het zuiden toe strekt zich een parkachtig perceel uit dat de vorm heeft van een parallellogram. Het landgoed was bereikbaar vanaf de Beekstraat in het zuidoosten via een 300 m lange, rechte laan. De stafkaart van 1864 geeft wellicht een idee van de oorspronkelijke aanleg, die men op de latere editie niet meer

terugvindt: een centrale, min of meer open ruimte, omringd door een gordel van hoogstammig groen en door een slingerpad doorsneden. Het landgoed kent een snelle opeenvolging van eigenaars. Rond 1903 wordt aan de rand van de moestuin een serre gebouwd en rechts van de villa verschijnt ook een koetshuisje (6). In 1910 wordt het goed verkocht aan baron Raoul de Hennin de Boussu-Walcourt, op dat ogenblik luitenant, later luitenant-generaal (7). Zoals zijn voorgangers gebruikte hij het landgoed als buiten- en jachtverblijf. In 1914 werden de gebouwen, samen met het nabijgelegen Neromhof, door de Duitsers in brand gestoken. Generaal de Hennin liet in 1922 op dezelfde plaats onder de naam Westrodebos de huidige villa bouwen (8), die met haar erkers en pseudovakwerk aanleunt bij de cottagestijl.

De vormgeving van de omgeving dateert vooral uit de periode van de wederopbouw. De brede, rond 1863 aangelegde oprijlaan leidt, overschaduwd door vier rijen zomereiken (*Quercus robur*), naar de grote rotonde voor de villa. De open ruimte rond de villa wordt langs drie zijden omkaderd door rododendrons (*Rhododendron ponticum*), bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), magnolia (*Magnolia x soulangeana*), Italiaanse populier (*Populus nigra* 'Italica'), fijnsparren (*Picea abies*), hinkischijncipressen (*Chamaecyparis obtusa*), platanen (*Platanus x hispanica*)... Naar het noordwesten toe verdicht deze beplanting tot een gesloten bosplantsoen dat hoofdzakelijk uit zomereiken bestaat en dat aansluit bij het sterrenbos. Dit gedeelte van het bos werd blijkbaar ook als 'lustbos' gebruikt, want er zijn enkele slingerpaden en een metalen boogbrugje over één van de grachten. Bijna alle huidige bomen werden aangeplant tijdens het interbellum.

Het kasteel van Leefdaal vóór de Eerste Wereldoorlog (uit: LEFÈFRE J., VERHASSELT L. & t'KINT J., *Geschiedenis van Wolvertem*, 1978)

Het centrum van
het 'sterrenbos'
(foto R. Deneef,
2007)

Op de stafkaart van 1960 is ten westen van de villa een vijvertje zichtbaar, in feite niet veel meer dan een brede, 50 m lange gracht, nu verdwenen maar nog zichtbaar in het microreliëf. Rechts van de villa staat de aanhorigheid, een langgerekt gebouw onder zadeldak. Daarachter ligt een circa 50 are grote moestuin (momenteel grotendeels tot gazon gereduceerd), ooit met een serre en met op het zuiden gerichte muren, en een boomgaard van één hectare.

In 1937 werd de oprijlaan met 100 m ingekort door de aanleg van de autosnelweg Brussel-Antwerpen (9). Na de dood van generaal de Hennin in 1965, werd het landgoed nog bewoond door zijn weduwe, tot het rond 1980 in bezit kwam van de zusters van Vorselaar, die het gebouw inrichtten als retraitehuis. Wegens de verstrengde normen voor verblijfsaccommodatie is ook deze functie weggevallen en wordt alleen nog het bijgebouw gebruikt.

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschets Wolvertem 1838 nr. 19.
- (2) "Sterk gleyige zandleemgronden met sterk gevlekte textuur B horizont, lichter wordend in de diepte" volgens BAEYENS L., *Bodemkaart van België: kaartblad Zemst 73E*, Centrum voor Bodemkartering, 1973, p. 48-49.
- (3) Oudste kadastrale legger 212 Wolvertem, art. 1299 nrs. 1, 21-23 en 30-35. Kadastrale opmetingsschets Wolvertem 1863 nr. 13 en 1864 nr. 7. Volgens LEFÈFRE J., VERHASSELT L. & t'KINT J., *Geschiedenis van Wolvertem*, Uitgeverij Abdij Affligem, 1978, p. 454-455, werd dit aangelegd door een vorige eigenaar, kanunnik Emmanuel Joos, die in volle landbouwcrisis de plaatselijke bevolking werk wilde verschaffen.
- (4) Zie bijvoorbeeld het Gravenbos te Humbeek, het Zoniënwoud, de hertogelijke warande van Tervuren, de bossen van de abdijen van Tongerlo en Averbode.
- (5) VON BUTTLAR A. & MEYER M.M., *Historische Gärten in Schleswig-Holstein*, Heide, Boyens & Co, 1996, p. 682.
- (6) Oudste kadastrale legger 212 Wolvertem, art. 19-23.
- (7) Zie doodsprentje op www.ars-moriendi.be.
- (8) Kadastrale opmetingsschets Wolvertem 1923-1924 nr. 13.
- (9) Kadastrale opmetingsschets Wolvertem 1938 nr. 59.

MEISE (WOLVERTEM): VILLA CRICK

STATIONSSTRAAT 29, 1861 WOLVERTEM
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Oude bruine beuken
rond de Villa Crick
(foto R. Deneef,
2008)

Ommuurde tuin van circa 50 are achter een in 1878 gebouwde villa; vier dikke bruine beuken als relictten van de oorspronkelijke beplanting.

In 1878 bouwde dokter Henri Van Cauwelaert een statig herenhuis langs de Stationsstraat aan de oostelijke rand van het dorp, op 300 m van het dorpsplein: een bepleisterd en wit geschilderd dubbelhuis van vijf traveeën met de voordeur in het midden en twee bouwlagen plus een blinde mezzanine onder een pannenschilddak – typisch voor het midden van de 19de eeuw maar op dat ogenblik al een beetje retro, want het eclecticisme was in volle opbloei. De sierlijsten in stucwerk rond de vensters en de deur (met cartouches in de lateien) dateert vermoedelijk van een verbouwing en vergroting in 1886, toen langs weerszijden ook twee lage aanbouwtjes werd toegevoegd. Voornamelijk achter het huis strekte zich een ‘hof’ van 51,5 are uit, vermoedelijk grotendeels een siertuin. In 1910 werd het goed verkocht aan landmeter Eduard Crick, die de villa haar huidige uitzicht gaf, zoals blijkt uit een ansichtkaart van net voor de Eerste Wereldoorlog. In 1933 werd het goed eigendom van de congregatie ‘Dochters van Maria’, die de

villa langs weerszijden aanzienlijk uitbreidden en ombouwden tot een kostschool (1).

De villa heeft deze verbouwing, de latere afbraak van de toegevoegde gedeelten en zelfs de aanbouw van het huidige toonzaal- en ateliercomplex van het Tuincentrum Sammels, nagenoeg ongeschonden overleefd. Het hek en de muren langs de straat zijn verdwenen, maar voor de rest is de achtertuin nog volledig omgeven door de oorspronkelijke bakstenen omheiningmuur. Tot de oorspronkelijke beplanting behoorden ongetwijfeld drie van de bruine beuken (*Fagus sylvatica* ‘Atropunicea’) in de achtertuin en de met zijn 447 cm stamomtrek onwaarschijnlijk dikke bruine beuk langs de straat, rechts van de villa, mogelijk een ‘bundelboom’.

Merkwaardige bomen

(opname 2 juni 2008)

4. bruine beuk (*Fagus sylvatica* ‘Atropunicea’) 428
5. bruine beuk (*Fagus sylvatica* ‘Atropunicea’) 447

NOTEN

- (1) Voor de bouw en de verschillende verbouwingen zie: Oudste kadastrale legger 212 Wolvertem, art. 2060 en art. 3077 en oude kadastrale legger 212A Wolvertem, art. 3976. Kadastrale opmetingsschetsen Wolvertem 1879 nr. 9, 1887 nr. 17, 1910 nr. 50 en 1934 nr. 47.

*Roger Deneef, José Anne de
Molina & Jo Wijnant*

MERCHTEM (BRUSSEGEM): KASTEEL VAN OSSEL

POVERSTRAAT 11, 1785 BRUSSEGEM
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Het kasteel van Ossel in een 'coulissenlandschap' met centraal in beeld één van de oudste mammoetbomen van België — perspectief op het kasteel vanuit het 'hoge noorden' (foto R. Deneef, 2007)

Landgoed van circa 14 hectare bij een in 1705 tot 'huis van plaisantie' verbouwde hoeve omvattende een gedeeltelijk ommuurde moes- en fruittuin en een een park in landschappelijke stijl met een als 'rivier' opgevatte waterpartij, aangelegd in verschillende fasen tussen 1851 en 1889, vanaf 1870 volgens aanwijzingen van Edouard Keilig; boeiende perspectieven, monumentale bomen.

Van pachthoeve tot 'speelhuys'

De hoeve aan de oostrand van het gehucht Ossel (1) werd in 1705 aangekocht door Josse-Hubert van de Vyvere, meier van Brussegem. Hij bouwde de woonvleugel om tot een kasteelachtig 'huis van

plaisantie', ongeveer in zijn huidige vorm, met een souterrain en de hoofdverdieping als bel-etage onder een leien mansardedak met talrijke dakkapellen en een dakruiter. Het baksteenmetselwerk was oorspronkelijk wellicht bepleisterd (2). De losstaande poort- en duiventoren, 30 m ten westen van het kasteel — een elegante constructie met een verdieping, steunberen en een op een zeshoekig, peperbusachtig torentje uitlopend tentdak — zou eveneens uit het begin van de 18de eeuw dateren (3), maar wordt kadastraal pas ingetekend in 1867 (4). Van de Vyvere legde ten noorden van zijn kasteel een lusttuin aan en in 1738 een 170 m lange, rechte dreef naar het kerkplein van Ossel (5). In een verkoopakte van 1754 werd het kasteel omschreven als een riant, modern en goed gebouwd 'speelhuys' met remises, stallen, schuur en andere gebouwen, omringd door een mooie tuin met 'bosquets', terrassen, een vijver, opspuitende fonteinen, een

De dorpskern van Ossel met, centraal in beeld, van de Vyveres kasteel en, rechts, het Hagen-kasteel op de Ferrariskaart, 1771-1775

boomgaard en dreven. Op een bijbehorend perceelsplan wordt het landgoed, circa vijf bunders, voor het eerst afgebeeld (6). De dreef naar de kerk wordt hierop figuratief weergegeven en het lijdt geen twijfel dat de twee Hollandse linden (*Tilia x europaea*) langs weerszijden van het poortgebouw relictten zijn van de oorspronkelijke beplanting. Gezaghebbende auteurs uit de vroege 18de eeuw (7) bevelen de “*tillot de Hollande*” aan als de ideale laanboom en wellicht had van de Vyvere deze raad ter harte genomen.

In 1764 werd het domein van Ossel aangekocht door baron Willem van Haren t'Hans, uit Friesland afkomstig, een bevlogen dichter (in de trant van “*Woest Batavia*”), auteur van een epos in

alexandrijnen rond Friso, de legendarische eerste koning en wetgever van de Friezen etc.), diplomaat, politicus, bewonderaar van Voltaire, die hem op zijn beurt vereerde met een ‘Épître à Mr van Haren’ (“*La grandeur d'un Batave est de vivre sans maître*”...)... (8). Van Haren wijzigde het interieur en voegde een stal voor zes paarden en een ‘laiterie’ toe (9). Achtervolgd door schuldeisers, verkocht hij het landgoed in 1767 en pleegde het jaar daarop zelfmoord door vergif in te nemen.

Enkele verkopen en tien jaar later werd het kasteeldomein van Ossel eigendom van François de Nachtegael, advocaat bij de Soevereine Raad van Brabant. Op de Ferrariskaart (1771-1775), die het perceelsplan van 1754 grotendeels bevestigt en de-tailleert, wordt het landgoed als volgt uitgebeeld: drie losstaande gebouwen (het meest noordelijke is het kasteel) aan de zuidrand van een parterretuin van bijna 20 are, met een padenkruis en een rond bekken met opspuitende fontein in de rotonde op het kruispunt; de tuin werd in het noorden begrensd door een ‘bosquet’, in het oosten door een boomgaard met drie kleine, rechthoekige waterpartijen. De Nachtegael had een tuinman in dienst, die hij tien stuivers per dag betaalde en die in de marge van het landgoed kon beschikken over een huisje en een kleine moestuin. Ossel, toen per koets nog op anderhalf uur van Brussel, werd uitsluitend als zomerverblijf gebruikt.

De door Sablon in 1821 uitgetekende Primitieve kadasterkaart sluit aan bij de Ferrariskaart. Prosper

De zuidgevel van het kasteel van Ossel, 'huis van plaisantie' uit het begin van de 18de eeuw (foto R. Deneef, 2007)

De poorttoren, waarschijnlijk ook uit het begin van de 18de eeuw, geflankeerd door twee Hollandse linden, relictten van de oorspronkelijke beplanting van een in 1738 aangelegde dreef (foto R. Deneef, 2007)

de Nachtegael, zoon van voorgaande en eigenaar sinds 1820, wordt in de Primitieve kadastrale legger als eigenaar vermeld (10). Hij was ontvanger bij de administratie van financiën, woonde te Vilvoorde en gebruikte Ossel eveneens als buitenverblijf. Het landgoed, dat de kern vormde van meer dan 18 hectare grondbezit, omvatte de drie losstaande gebouwen (verenigd in perceel nr. 65), een 'lusthof' van 1,5 hectare (nr. 66) en – langs de westrand – twee percelen moestuin (nrs. 63 en 64). De hoofdingang van het domein bevond zich dus tussen de twee moestuinpercelen aan de westrand, aan het uiteinde van de in 1738 aangelegde dreef naar de kerk. Deze oprijlaan wordt als een afzonderlijk perceel (nr. 37) weergegeven. Het lusttuinperceel omvat ook de zone ten oosten van het kasteel, waar zich volgens de Ferrariskaart vijvers en fruitbomen bevonden en het kadaster maakt geen gewag van vijvers. Een op het kasteel van Ossel bewaarde plattegrond (11), die vermoedelijk in dezelfde periode werd opgemaakt, toont nochtans twee rechthoekige vijvers – een grote en een drooggevalle kleine vijver – omringd door diverse fruitboomplantsoenen. Deze zone werd langs de noordzijde begrensd door een lindedreef ('*allée des tilleuls*'), langs de zuidzijde door de Poverstraat, die op dat punt een stompe hoek beschrijft.

Schadde

In 1851 stond Prosper de Nachtegael het domein van Ossel voor een lijfrente van 670 frank per jaar af aan zijn neef, Victor Anne, die het al enkele jaren huurde (12). Voor de houtwaarde van de bomen op het domein werd daar nog 8.045 frank aan toegevoegd (13). De nieuwe eigenaar, advocaat bij het Hof van Beroep te Brussel en vanaf 1871 'Anne de Molina', liet het interieur moderniseren; de nieuwe

schouwen, plafonds etc. werden ontworpen door architect-archeoloog Joseph Schadde, '*architecte des châteaux*' bij uitstek (14). Ten zuidwesten van het kasteel werd in 1867 het huidige neoclassicistische koetshuis-stallencomplex opgetrokken en het oude koetshuis, dat ten zuidoosten van het kasteel lag, werd enkele jaren later gesloopt (15)

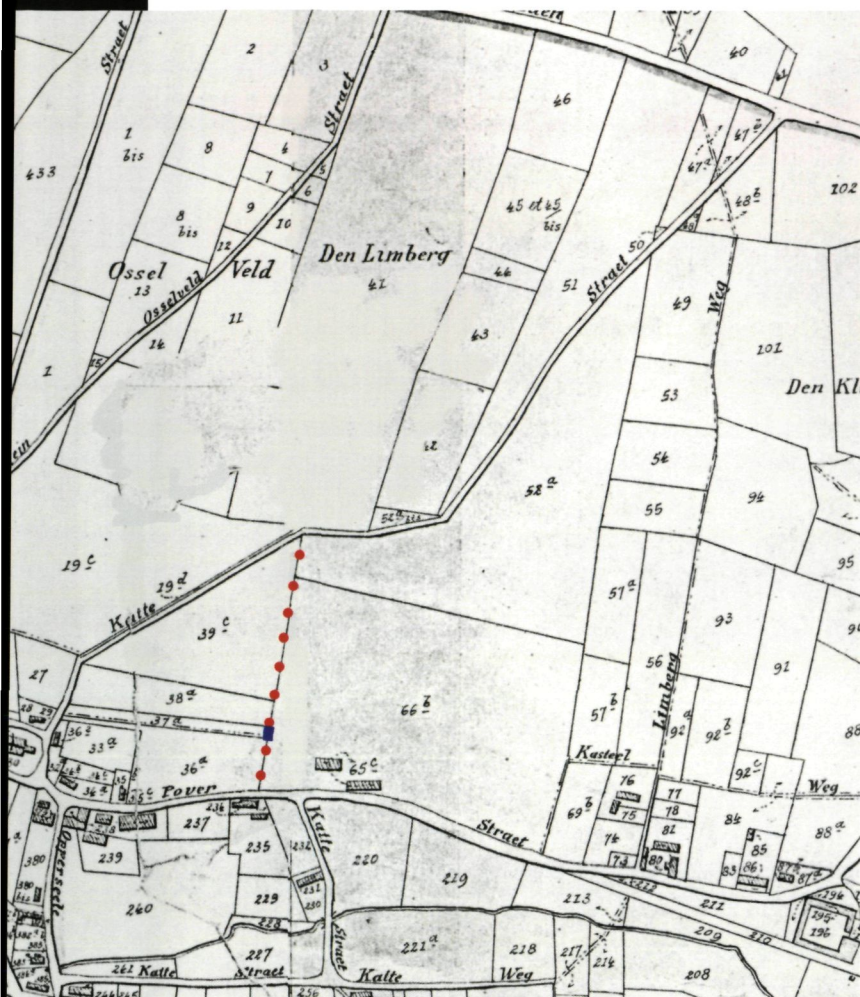
Willem van Haren (1710-1768), vier jaar lang eigenaar van het domein van Ossel

Ook de omgeving werd aangepakt. In 1858 werd de openbare weg, die dwars (noord-zuid) op de lindedreef van 1738 langs het poortgebouw liep en de tuinen scheidde van de beboste percelen (beukenbos) langs weerszijden van de dreef, bij het park ingelijfd. Privatisering van openbare domein om parken aan te leggen of te vergroten was in de 19de eeuw een courante praktijk en dit is veeleer een bescheiden voorbeeld, niet te vergelijken met bijvoorbeeld het kasteeldomein van Huizingen, waar tramtycoon Vaucamps (ook burgemeester en senator) rond 1880 twintig huizen liet afbreken en een belangrijke lokale verbindingsweg inpalmde (16). De stafkaart van 1864 toont een landschappelijk park van bijna 8 hectare (17), dat zich tot aan het kerkplein uitstrekt. De hoofdtoegang werd verlegd naar de Poverstraat, ten zuidoosten van het kasteel, waar in 1863 een in 'La Fonderie' te Molenbeek vervaardigd poorthek werd geplaatst. Maar de rechte dreef van 1738, ondertussen met groene beuken beplant, bleef bewaard; hij werd rond 1895 naar de zuidwestpunt van het park afgeleid en bij zijn vertrekpunt aan de Poverstraat kwam een tweede poorthek. In 1878 werd aan de zuidzijde van het kasteel een met spiegelbogen van blauwe hardsteen afgezoomd bekken met fontein geplaatst, als kern van een 'Franse parterre'.

Ossel met – centraal in beeld – het kasteel van Prosper de Nachtegael op de Primitieve kadasterkaart, opgemaakt in 1821 door P.F.J. Sablon (archief Kadaster Brabant, Brussel)

Het kasteeldomein van Ossel met de poorttoren (door ons blauw aange- stipt) na de opheffing in 1858 van de openbare

weg (in rode stippellijn), die het beboste gedeelte scheidde van het park en de aanleg van een 'omleiding', aangeduid als

Kattestraat; uiterst rechts onderaan het Hagengkasteel (uit de Atlas cadastral de Belgique door P.C. Popp, 1860)

Het door 'piqueurs' behandelde park van Ossel rond 1890 (archief Kasteel van Ossel)

De vijver met de brug en één van de heuveltjes in 1897 gefotografeerd door

Ernest Anne de Molina (archief Kasteel van Ossel)

De in 1738 door van de Vyvere aangelegde dreef doorheen een door Prosper de Nachte-

gael aangeplant beukenplantsoen tussen het poortge- bouw en het kerkplein

(foto van 1898 door Ernest Anne de Molina, archief Kasteel van Ossel)

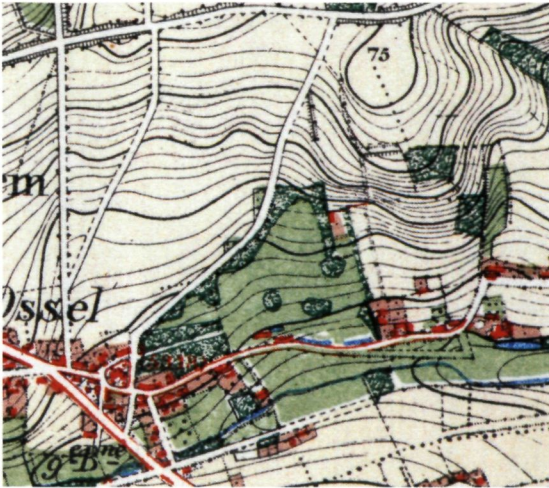

Fruit

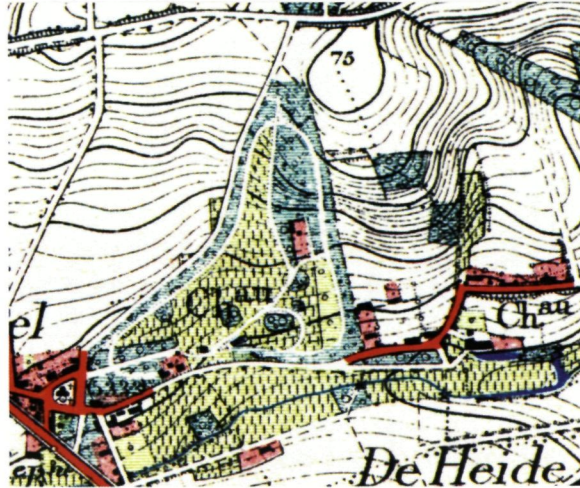
Victor Anne doekte het oude moestuin-boomgaard-complex langs de Poverstraat ten oosten van het kasteel op en legde de huidige moes- en fruittuin aan in de noordoostelijke hoek van het domein, die al op de stafkaart van 1864 wordt afgebeeld. Deze tuin (perceel 57f), 40 are groot en in beperkte mate nog steeds in gebruik, wordt langs de noordzijde afgeschermd door een 3 m hoge bakstenen muur, die ooit als 'fruitmuur' fungeerde en aansluit bij een hoveniershuisje (18). Er werd ook een losstaande serre (perceel 57e) gebouwd, waarvan enkel de funderingen bewaard zijn. Een zwaar beschadigde plattegrond (19) [zie p. 249] met talrijke doorhalingen, correcties en aanvullingen – ongetwijfeld van de hand van Victor Anne – geeft een idee van de nu onvoorstelbare diversiteit aan fruitsoorten en -variëteiten die langs de bedden van de moestuin stonden – appels (Rambour blanc, verschillende variëteiten Pigeonnet, Reinette du Canada, Pépin d'or...), kersen, morellen, pruimen, perziken (Grosse Mignonne, Brugnion noir...), abrikozen, druiven... en vooral peren (Comte de Flandre, Joséphine de Malines, diverse Beurré [Clargeau, Sterckmans, William, d'Amanlis...], Docteur Lentier, Henriette Bouvier, Suzette de Bavay, Fondante des Bois, Graslin, Prince Napoléon, Saint-Germain, Urbaniste...) – een rijkdom waarvan pomologen alleen nog maar kunnen dromen en die wellicht de toenmalige fruitaanplantingen rond het veel belangrijkere kasteel van Gaasbeek, het 'Vlaamse Pierrefonds', overtreft (20). Tussen nut en sier heerste zoals gebruikelijk geen absolute scheiding. Op een papierstrook, die op dezelfde linnen drager werd vastgekleefd, worden ook de fruitaanplantingen in de onmiddellijke omgeving van het kasteel en in de 'lusthof' ("*massifs d'arbres fruitiers dans le jardin d'agrément*") in kaart gebracht.

1864

1892

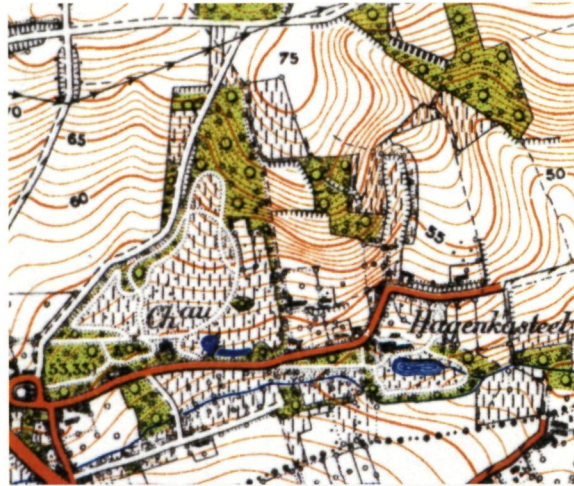

Het kasteel van Ossel en het Hagenkasteel in 1864, 1892, 1909 en 1930 (DLG, 1867; ICM, 1895, 1925 en 1947)

1909

1930

Keilig en de piqueurs

De 'lusthof' kon dankzij diverse grondaankopen rond 1880 tot circa 14 hectare worden uitgebreid (21). Diverse aantekeningen en twee kwitanties uit het kasteelarchief getuigen ervan dat de uiteindelijke vormgeving, de ingenieuze afwisseling van gazons, massieven en 'clumps', tot op zekere hoogte werd bepaald door één van de boegbeelden van de toenmalige Belgische landschapsarchitectuur, Edouard Keilig (1827-1895). Hij was onder meer bekend van het aanlegplan voor het Terkamerenbos (1862) en het stadspark van Antwerpen (1867). In 1882-1883 werkte hij ook voor de familie d'Ursel te Hingene. In opdracht van Leopold II ontwierp hij in 1885-1889 de Vossemvijver in het Park van Tervuren en de Tervurenlaan (22). Hij behoort samen met Louis Fuchs, eveneens van Duitse origine, tot de meest succesrijke landschapsarchitecten van België tijdens de tweede helft van de 19de eeuw. Uit de documenten bewaard in het kasteel van Os-

ssel kan niet worden afgeleid in welke mate Keiligs interventies beslissend waren, maar dankzij de 'lectuur' van de huidige toestand, inclusief de 'dendrochronologie' van de parkbomen, en (met de nodige achterdocht) de vergelijking van de stafkaarten van 1864, 1892, 1909 en 1930, komen we toch wat verder.

Perspectief op het kasteel vanuit het 'hoge noorden' op een foto van 1898 door Ernest Anne de Molina (archief Kasteel van Ossel)

Het kasteel van Ossel in vogelperspectief vanuit het zuidoosten met, op de voorgrond, de Poverstraat en de 'Franse parterre' met bekken en fontein, aangelegd in 1878, op een ansichtkaart van rond 1950 (archief Kasteel van Ossel)

Frantz Anne de Molina en de ruimte ten oosten van het kasteel met vijver en brug; de nog bestaande grote platanen dateert uit de tijd van de Nachtegael; de Italiaanse populieren en de kegelvormige conifeer zijn verdwenen (foto van 1898 door Ernest Anne de Molina, archief Kasteel van Ossel)

Het kasteel (zonder Italiaanse populieren) en de poorttoren vanuit het oosten (foto R. Deneef, 2007)

Volgens Annes aantekeningen zou Keiligs eerste bezoek op 6 april 1870 hebben plaatsgevonden (23). Keilig was toen vergezeld van 'piqueurs', arbeiders die volgens zijn aanwijzingen de paaltjes of 'piquets' moesten aanbrengen waarmee de plaats van de aan te planten bomen en struiken werd aangegeven. Er zijn geen plannen of schetsen bewaard en wellicht zijn die er ook nooit geweest. Landschapsarchitecten werkten niet altijd met een 'masterplan'. Hun interventies bestonden niet zelden uit een stroom van adviezen, die ter plekke werden geformuleerd én uitgevoerd. Op een foto uit die periode wordt getoond hoe een 'gepikeerd' landschap er kon uitzien [zie p. 246]. Het bezoek werd bovendien voorafgegaan door kleine 'huistaken' die aan de eigenaar werden opgelegd ("*couper arbres près de la vieille écurie, ôter tuyas [thuja] sur la grande montagne, couper peupliers d'Italie ou sapin sur la petite montagne...*"), wat laat vermoeden dat het terrein Keilig niet helemaal onbekend was. In het voorjaar 1871 bezoekt hij het nog twee keer, en nogmaals twee keer in het voorjaar 1872, wat de eigenaar telkens 25 tot 30 frank kostte en een hele dag in beslag nam (24).

Keilig is niet *tabula rasa* begonnen en ook onder de Nachtegael was er een substantiële beplanting aanwezig. Enkele tamme kastanjes (*Castanea sativa*) op de oostflank van het park en zomereiken (*Quercus robur*) gaan, samen met de voormelde linden bij het poortgebouw, wellicht terug tot de late 18de eeuw. Ook vóór de komst van Keilig had Anne niet stilgezeten. De grote en de kleine heuvel, waarvan in de aantekening sprake is, liggen ten oosten van het kasteel. Ze werden ongetwijfeld opgeworpen met de uitgegraven grond van de nabijgelegen vijver. De beplanting van deze heuvels viel blijkbaar niet in Keiligs smaak en dat wijst erop dat hij ze niet zelf had ontworpen. De stafkaart van 1864 zou daarom de toestand weergeven vóór de komst van Keilig, maar niet helemaal correct wat de vijver betreft. Deze vijver ligt ten oosten van het kasteel, tegen de Poverstraat aan, en heeft de vorm van een vraagteken in spiegelbeeld, met een breed uitlopende bocht en een naar het oosten tot een kanaal versmallend gedeelte. Hij wordt pas exact weergegeven op de stafkaart van 1892.

De vormgeving van de vijver vraagt enige toelichting. Het beoogde beeld is duidelijk: een statige 'rivier' komt tevoorschijn vanachter bijvoorbeeld een struikmassief, beschrijft een 'meander' in het gezicht van het kasteel en verdwijnt in de verte (of andersom). Dit 'rivierlandschap' bestond waarschijnlijk al vóór de komst van Keilig. Imitaties

Fragment van een
19de-eeuwse
plattegrond met de
fruitbomen in de
moestuin
(archief Kasteel van
Ossel)

van rivierlandschappen waren sinds het einde van de 18de eeuw bijzonder populair en konden zonder exorbitante uitgaven gerealiseerd worden. Een opgestuwde beek of een verbrede gracht volstond om de illusie te wekken. Een handige trompe-l'oeil, zoals een snel versmallend kanaal, kon het perspectief en het gevoel van diepte accentueren; een brugje kon dit 'bedrog' min of meer verdoezelen. Dit trucje werd ook in Ossel toegepast, want bij het begin van het rechte, smalle gedeelte van de vijver was er tot 1950 een brug, waarvan de bakstenen brughoofden bewaard bleven. Verderop was er nog een tweede brugje. Een dergelijke mise-en-scène behoort niet tot het specifieke idioom van Keilig; de eigenaar kon dat evengoed bedacht hebben. Vergelijkbare schikkingen zijn bijvoorbeeld terug te vinden bij het kasteel van Kruikenburg in Ternat (25) uit het begin van de 19de eeuw, en bij het Impdenhof* te Wolvertem bijna honderd jaar later.

De rechte dreef van 1738 tussen de kerk en het poortgebouw is de enige parkweg die op de stafkaart van 1864 wordt afgebeeld. Ten noorden daarvan en min of meer evenwijdig ermee wordt het bosplantsoen als een visuele trechter geopend naar de centrale open ruimte van het park. Deze ruimte wordt in het zuiden begrensd door het kasteel en het koetshuis, in het westen en het noorden door een bosgordel met golvende zoom. De openheid wordt in de omgeving van het kasteel gebroken door twee of drie kleine massieven ('clumps'). Deze bomengroepjes komen ook voor op de latere stafkaarten en zijn nog steeds herkenbaar. Enkele bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') langs de noordwestrand, een monumentale plataan (*Platanus x hispanica*) – uitzonderlijk met een zware aflegger – in de 'clump' ten noordoosten van het kasteel en een mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*) in de 'clump' ten noorden ervan, behoren

De moestuin bij het kasteel van Ossel
(foto R. Deneef, 2007)

Rariteiten in het kasteelpark van Ossel: zomereik met donkerpurper blad
(foto R. Deneef, 2007)

De vijver, momenteel verscholen achter een scherm van elzenopslag
(foto R. Deneef, 2007)

Het versmalde gedeelte van de vijver in het bosplantsoen ten oosten van het kasteel
(foto R. Deneef, 2007)

Bruine beuk met spectaculaire entknobbels
(foto R. Deneef, 2007)

vermoedelijk tot het pre-Keilig landschapspark. De mammoetboom was toen nog een nieuwigheid; hij zou in 1841 door John Bidwill in Californië zijn 'ontdekt' en in 1853 via de Britse plantenkweker James Herbert Veitch in Europa geïntroduceerd worden (26). Die van Ossel was dus één van de eerste importen op het Europese vasteland en is met 778 cm stamomtrek één van de dikste van België (27). Victor Annes belangstelling ging dus niet alleen uit naar fruitbomen. Dat blijkt ook uit de aanwezigheid van een ander curiosum, een zomereik met donkerpurper blad (*Quercus robur* 'Atropurpurea'), die ondanks zijn geringe afmetingen (nauwelijks 90 cm stamomtrek) vermoedelijk even oud is als de mammoetboom.

Op de stafkaart van 1892 verschijnt het park in zijn huidige vorm. Keilig had Ossel ondertussen met een tweede reeks bezoeken vereerd. Hij heeft dan het toppunt van zijn carrière bereikt en zijn tarief is meer dan verdubbeld: voor de werkbezoeken op 23 november 1887, 19 april 1888 en 9 maart 1889, die nauwelijks een halve dag in beslag namen, zal telkens 60 frank worden aangerekend (28). Over de aard van de interventies wordt met geen woord gerept. De uitbreiding en de definitieve vormge-

Lindedreef aan de
westrand van het
park
(foto R. Deneef,
2007)

ving van het park zijn in 1892 voltooid. Het loopt in het noorden uit in een spievormig bosplantsoen en beslaat dan circa 14 hectare. De rechte dreef naar de kerk bleef behouden; dit geldt ook voor de landschappelijke 'vista' die er nagenoeg parallel mee loopt en de 'clumps' ten oosten en ten noorden van het kasteel. Het hele park wordt ontsloten door een net van gebogen, slingerende wegen, die doorlopen tot in het meest noordelijke punt van het park, bovenaan de helling van de Foeksenberg. Dit hoogste punt is visueel verbonden met het kasteel, circa 15 m lager. Het perspectief op het kasteel, dat tijdens een rondwandeling achter diverse bosjes verdwijnt en daarna in een gewijzigde achtergrond weer tevoorschijn komt, verandert voortdurend. Het vernieuwde park bevat nog rechtlijnige elementen, met name een lindedreef langs de westrand en een rij linden die de moestuin van het park afschermt en het pad langs de periferie van het park overschaduwet.

Besluit

Het huidige park in landschappelijke stijl van Ossel is dus naar alle waarschijnlijkheid het resultaat van minstens drie campagnes: 1° een aanleg vóór 1870 die werd uitgedokterd door een onbe-

kende landschapsarchitect of misschien door Victor Anne zelf en waarbij de basisstructuur van het domein en het park in het bijzonder – onder meer de spreiding van de belangrijkste 'clumps' – werd vastgelegd, met in de marge een bescheiden 'rivierlandschap' met heuveltjes; 2° een interventie door Keilig rond 1870, waarvan de reikwijdte moeilijk kan worden ingeschat, maar die wellicht vooral de heraankleding beoogde; 3° een tweede interventie of reeks van interventies in 1887-1889, waarbij de uitbreiding tot in het meest noordelijke en hoogste punt van het domein werd voltooid. Plannen of schetsen zijn er vermoedelijk niet bij te pas gekomen. Op twee brugjes na, is er van priëlen, paviljoenen, follies of andere artefacten nooit sprake geweest.

Een groot aantal bomen – onder meer een tweede mammoetboom, de lindedreef langs de westrand en de linderij langs de moestuin, een zuilvormige zomereik (*Quercus robur* 'Fastigiata'), diverse platanen (*Platanus hispanica*) en bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') – werden aangeplant ten tijde van Keiligs interventies en mogelijk volgens zijn aanwijzingen. Op foto's die in 1898 werden genomen door Ernest, de oudste zoon van Victor

Anne de Molina, wordt een landschap getoond dat in hoge mate overeenstemt met het huidige en waarop zelfs individuele, nog aanwezige bomen herkenbaar zijn.

Merkwaardige bomen

(opname 31 augustus 2007)

1. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **327**, met zware aflegger
5. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **394**
6. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **451**
9. zomereik met donkerpurper blad (*Quercus robur* 'Atropurpurea') **90**
12. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **401**
25. mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*) **778**
36. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **535(30)**
45. mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*) **676**

NOTEN

- (1) Door WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, IV (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 118-119, ten onrechte vereenzelvigd met het aanpalende, in een cijnsboek van 1615 vermelde 'Hof ter Logien'. Voor de historische achtergrond van het kasteel van Ossel zie ook WILLEMS J., *De geschiedenis van Brussegem vanaf de Frankische tijd tot het begin van de XXste eeuw*, Merchtem, J. Willems, 2003, p. 67-68.
- (2) Beschreven in DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde, Gent*, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 93-94.
- (3) Volgens WAUTERS A., *op. cit.*
- (4) Kadastrale opmetingsschets Brussegem 1867 nr. 27.
- (5) Voor meer details, genealogische gegevens van eigenaars en bewoners en opgave van bronnen zie ANNE DE MOLINA J., *Esquisses généalogiques à propos des propriétaires successifs du Château d'Ossel*, p. 363-403 in *Tablettes du Brabant* III, 1958.
- (6) De koper is Philippe de Pape de Waerbeek, die het op zijn beurt in 1764 aan baron van Haren zal verkopen. Het semifiguratieve plan, waarbij een beschrijving hoort, bevindt zich op het kasteel van Ossel.
- (7) DEZALLIER D'ARGENVILLE A.-J., *La theorie et la pratique du jardinage ou l'on traite à fond des beaux jardins appelés communément les jardins de propreté...*, Paris, Jean Mariette, 1709, p. 134.
- (8) Voluit: Willem van Haren t'Hans (1710-1768). Over zijn literaire betekenis zie: G.J. van Bork en P.J. Verkruisje, *De Nederlandse en Vlaamse auteurs van middeleeuwen tot heden, met inbegrip van de Friese auteurs*, Weesp, De Haan, 1985.
- (9) ANNE DE MOLINA J., *op. cit.*, p. 392.
- (10) Oudste kadastrale legger 212 Brussegem, art. 147 nrs. 14 en 19-22.
- (11) Archief Kasteel van Ossel.
- (12) De waarde van het eigendom werd op 30.423 frank geschat.
- (13) ANNE DE MOLINA J., *op. cit.*, p. 401.
- (14) MEUL V., Joseph Schadde (1818-1894), academicus en historiserend bouwmeester in de tweede helft van de 19de eeuw, p. 8-61 in *Monumenten en Landschappen* 13(6), 1994.
- (15) Kadastrale mutatieschetsen Brussegem 1868 nr. 4 en 1873 nr. 10.
- (16) DENEFF R. & WIJNANT J., Kasteeldomein van Huizingen – provinciaal domein, p. 12-17 in *Monumenten en Landschappen* 22(4), 2003.
- (17) Volgens de oudste kadastrale legger 212 Brussegem, art. 595 nr. 62 slechts 4 hectare 6 are 40 centiare.
- (18) Moestuyn en gebouwen worden pas ingetekend op de kadastrale opmetingsschets Brussegem 1881 nr. 3, maar worden al afgebeeld op de stafkaart van 1864.
- (19) Archief Kasteel van Ossel.
- (20) Bespreking van de plannen van rentmeester Jules Van Cromphout van 1882 in: DENEFF R. e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen: Pajottenland – zuidwesten van Vlaams-Brabant* (Cahier M&L nr. 11), Brussel, afdeling Monumenten & Landschappen, 2005, p. 148.
- (21) Voor de opeenvolgende uitbreidingen zie: oudste kadastrale legger 212 Brussegem, art. 595 nrs. 14, 62, 76 127, 147 165, 168, 190 en 198; kadastrale opmetingsschetsen Brussegem 1855 nr. 5, 1873 nr. 10 en 1881 nr. 3.
- (22) BARBIER H., *Tuin- en landschapsarchitect Eduard Keilig (1827-1895). De ideale landschapstuyn als model voor de 19de-eeuwse parken en tuinen* (eindverhandeling), Antwerpen, Hoger Architectuurinstituut van het Rijk, 1986, p. 2.
- (23) Maar was vermoedelijk gepland voor 4 februari, cf. *Almanach de poche* V. Anne, 1870 (archief Kasteel van Ossel). Op 8 juni 1870 stort V. Anne 340 frank op de rekening van Keilig (uitgavenboek van Victor Anne).
- (24) Volgens de door Keilig gesigndeerde kwitantie van 31 december 1872 (archief Kasteel van Ossel).
- (25) DENEFF R. (red.), *op. cit.*, p. 265-269.
- (26) KRÜSSMANN G., *Handbuch der Nadelgehölze*, Berlin/Hamburg, Paul Parey, 1972, p. 299-300.
- (27) Maar hij wordt niet vermeld in BAUDOUIN J.C., DE SPOELBERCH Ph. & VAN MEULDER J., *Bomen in België. Dendrologische inventaris 1987-1992*, Stichting Spoelberch Artois i.s.m. de Belgische Dendrologische Vereniging, 1992, p. 390. Vergelijk met een mammoetboom met 676 cm stamomtrek bij het kasteel van De Ast te Tienen-Goetsenhoven, waarschijnlijk aangeplant rond 1865; zie DENEFF R. e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen: Zuidoosten van Vlaams-Brabant* (M&L Cahier 16), 2008, Brussel, Onroerend Erfgoed, p. 161-164.
- (28) Volgens de door Keilig gesigndeerde kwitantie van 7 februari 1890 (archief Kasteel van Ossel).

*Roger Deneef, Georges Jacobs
de Hagen & Jo Wijnant*

MERCHTEM (BRUSSEGEM): HAGENKASTEEL

POVERSTRAAT 5, 1785 BRUSSEGEM

(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Het Hagenkasteel
met de toegevoegde
puntgevels langs de
noordzijde, reminis-
centie aan de
cottagestijl
(foto R. Deneef,
2007)

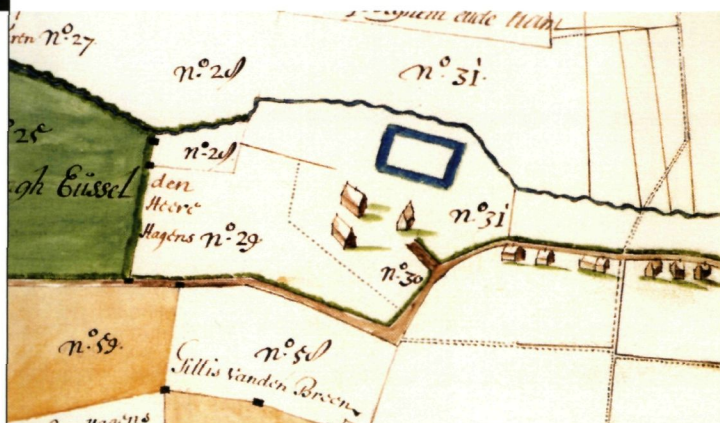

Landgoed van circa 50 hectare rond een 'huis van plaisantie' van 1710, dat diverse malen werd verbouwd; beperkte aanleg in landschappelijke stijl rond een artificiële rivier vanaf circa 1850, recentelijk omgevormd en uitgebreid tot circa 12 hectare.

De naam Hagen of Hagens is minstens sinds de 17de eeuw verbonden met het gehucht Ossel. Een zekere Godefroy Hagen[s], ontvanger van de koninklijke artillerie en lid van een uit Gelderland afkomstig geslacht, werd in 1624 eigenaar van het 'Hoff te Ossele', ook 'te Logien' genoemd (1). De naam Hagens vinden we ook terug op de oudste afbeelding van het landgoed – een fi-

guratieve kaart van 1699 (2), waarop landmeter Jan van Acoleyen drie losstaande gebouwen en een omgracht perceel afbeeldt. Eén van de gebouwen werd door de eigenaar als 'speelhuis' gebruikt. Jean Hagen, Godefroys kleinzoon, gaf dit gebouw in 1710 (3) de structuur die nog altijd bepalend is voor een groot gedeelte van het huidige 'Hagenkasteel', vooral de zuidzijde en de oostelijke aanbouw. Het gaat om een voor die tijd typisch 'huis van plaisantie', een model waaraan ook talrijke pastorieën beantwoorden: een zogenaamd dubbelhuis in traditionele bak- en zandsteenstijl, vijf traveeën breed, symmetrisch met de ingangstravee in het midden, en twee bouwlagen onder een steil zadeldak. Onder het 19de-eeuwse pleisterwerk zijn de oorspronkelijke venster- en deurlijsten met negblokken en aanzetten van de kruiskozijnen nog aanwezig.

Het Hagenkasteel met eilandtuin op het eerste kaartblad van der abdijgoederen ghetrokken uijt de figurative coerte van Brussegem door Jan van Acoleyen, 1699, in het kaartboek van de abdij van Grimbergen (noorden onder)

Het Hagenkasteel op de Primitieve kadastrakaart opgemaakt in 1825 door P.F.J. Sablon (archief Kadaster Brabant, Brussel)

Het omgrachte perceel vinden we terug op de Ferrariskaart (1771-1775) [zie *Kasteel van Ossel*] en de Primitieve kadastrakaart opgemaakt door P.F.J. Sablon in 1825. Jacques-Godefroid Hagen, een verre nazaat van ontvanger Godefroy, wordt in de Primitieve kadastrale legger (1831) als eigenaar opgegeven (4). Hij woonde in Brussel en gebruikte het goed als buitenverblijf, net als zijn voorvaders. Het omgrachte en onbebouwde perceel (nr. 196) van 11 are wordt door het kadaster als 'hof' omschreven, maar was vermoedelijk een siertuin of minstens een met sierelementen verrijkte moestuin. Het gebouwencomplex bestond in 1831 uit drie blokken; de linkerhelft (nr. 197) van het langgerekte blok ten oosten van de eilandtuin was het door Jean Hagen in 1710 gebouwde 'speelhuis', de andere blokken (nrs. 193, 198 en 199) waren de dienst- en hoevegebouwen. De kadastrale legger vermeldt

ook een moestuin (nrs. 199 en 200, samen 12,5 are) en een boomgaard (nrs. 192 en 201, samen 13 are). Een 8 m brede, rechte dreef (nr. 210) verbond – en verbindt nog steeds – het landgoed met de kerk van Ossel. Deze 'lusthof dreef' loopt min of meer parallel met de Poverstraat en sluit er 250 m westwaarts, ter hoogte van het kasteel van Ossel*, bij aan. Hij liep ook 150 m oostwaarts, boog dan af naar het zuiden, omhelsde als het ware het beemdperceel nr. 204 en eindigde bij de Molenbeek. Deze dreef werd aangelegd tussen 1775 en 1825, want hij komt nog niet voor op de Ferrariskaart [zie p. 244]. Het tracé met de afbuiging naar de Molenbeek valt moeilijk te verklaren, tenzij aangenomen wordt dat er elementen aanwezig waren, bijvoorbeeld sierbeplantingen of een boeiend uitzicht, die deze omweg rechtvaardigden. Een korte aftakking van de dreef vormde de oprit naar het buitenhuis; het gebouwtje bij de aftakking was vermoedelijk de portiersloge. Langs de noordzijde van het complex, vanaf de Poverstraat, was er een tweede, minder ceremoniële toegang die uitmondde bij de achterdeur in een soort van neerhof tussen de drie gebouwen.

Hagens opvolger, Louis Anoul, broer van toenmalig 'minister van Oorlog' Victor Anoul, liet rond 1865 het landhuis aanzienlijk vergroten (5). Aan het 'speelhuis' van 1710 werden de twee westelijke

Eén van de beukendreven rond het Hagenkasteel, waarschijnlijk door Louis Anoul aangeplant kort na 1850, gerooid in de jaren 1980 (archief G. Jacobs de Hagen, Brussegem)

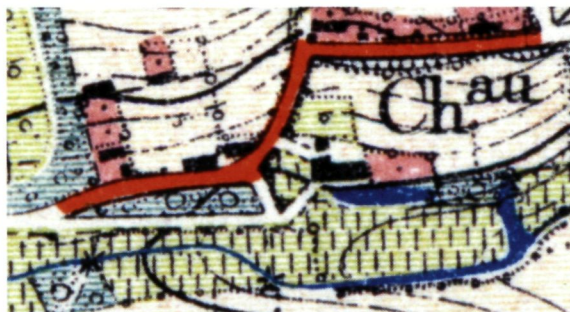

1864

1892

Het landgoed rond
het Hagenkasteel in
1864, 1892, 1930
en 1977-1978
(DLG, 1867; ICM,
1895 en 1947; NGI,
1980)

1930

1977-1978

traveeën toegevoegd. Ook de noordelijke helft van het huidige gebouw, met zijn vier dwarse, in puntgevels eindigende traveeën, dateert wellicht uit die periode. Een verbouwing aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog (6), in opdracht van zijn zoon Louis-Antoine, bleef waarschijnlijk beperkt tot ornamentale details, met name de op houten klossen rustende sierlijsten langs de dakranden, een herinnering aan de cottagestijl die tijdens het eerste kwart van de 20ste eeuw bijzonder in trek was. De lage aanbouw met de dienstruimten in het verlengde van het hoofdgebouw werd tot 40 m verlengd en ook de tuinierswoning ten noorden van het kasteel werd substantieel vergroot.

over de noordelijke arm zichtbaar op de stafkaarten van 1864 en 1892 staat ongetwijfeld voor een dergelijke brug. Op deze stafkaarten valt eigenaardig genoeg niets te bespeuren van de landschappelijke stoffering (groepjes van bomen, struikmassieven) die men in een dergelijke lay-out zou verwachten en die de cartografen wel voor het aanpalende kasteelpark van Ossel* hebben afgebeeld. Bovendien registreert het kadaster in 1876 de samenvoeging

Het landschappelijk
park ten zuiden van
het Hagenkasteel
rond 1950
(archief G. Jacobs,
Brussegem)

De ringgracht van de oude eilandtuin was al in 1864 verdwenen. De op de stafkaart van 1864 afgebeelde waterpartij – niet veel meer dan een brede gracht – volgt min of meer het tracé van het oostelijke deel van de grote dreef ten zuidoosten van het kasteel en loopt via een weidse bocht over in een verbreed gedeelte van de Molenbeek. Anoul (of zijn tuinarchitect) werd ongetwijfeld geïnspireerd door een populair motief in de landschappelijke tuinen en parken: het 'rivierlandschap': een statige rivier, in feite een door uitgraving en opstuwing opgeblazen beek of gracht, ontspringt in een (soms met rotswerk ingeklede) 'bron', stroomt voorbij het landhuis en verdwijnt in de verte, liefst na een meander en onder een pittoreske brug. Het streepje

De moestuin bij het Hagenkasteel, nut en sier verenigd volgens het traditionele recept (foto R. Deneef, 2007)

van verschillende percelen tot een 'lusthof' van meer dan één hectare (7). Deze lusthof ligt eigenaardig genoeg niet rond de vijver, maar tegen de Poverstraat aan, ten noorden van het kasteel, waar de opeenvolgende stafkaarten alleen maar akker, boomgaard en moestuin weergeven.

Het Hagenkasteel vanuit het zuidoosten (foto R. Deneef, 2007)

Lijnaanplantingen met beuk (*Fagus sylvatica*) speelden een belangrijke rol in het door Anoul aangelegde park. De beuken langs de dreef naar de kerk werden echter gerooid in de jaren 1930 en vervan-

gen door canadapopulieren (*Populus x canadensis*). De beuken langs de dreef, die verder oostwaarts langs de zuidrand van het domein liep, werden zwaar geteisterd door de droge zomer van 1976 en in 1987 tenslotte geveld. Enkele bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), een zomereik (*Quercus robur*) en een mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*) ten noordoosten van het kasteel en twee hangende zilverlinden (*Tilia petiolaris*) bij de huidige vijver, zijn de enige bomen die herinneren aan het landschappelijk park van Anoul (8). De buxus (*Buxus sempervirens*) langs de Poverstraat is waarschijnlijk ouder. Op de stafkaart van 1930 heeft de 'rivier' plaats geruimd voor een grote ovale waterpartij, die in 1976 zal worden omgevormd tot de huidige hoefijzervorm.

In 1948 werd het Hagenkasteel verworven door jonkheer Jean-P. Jacobs, notaris te Brussel. De aankoop bood de gelegenheid om verschillende aanpalende percelen, die sinds het einde van de 18de eeuw eigendom waren van de familie Jacobs, tot één geheel te versmelten. Zijn zoon, baron Georges Jacobs, zette na 1975 de hergroepering van percelen voort tot het huidige domein van Hagen (circa 50 hectare) ontstond. De parkaanleg werd uitgebreid tot circa 12 hectare en overvloedig met nieuwe aanplantingen verrijkt – onder meer zilverlinde (*Tilia tomentosa*), gewone platan (*Platanus x hispanica*), amberboom (*Liquidambar styraciflua*), weymouthden (*Pinus strobus*), moerascipres (*Taxodium distichum*), watercipres (*Metasequoia glyptostroboides*)... en ook minder courante soorten als Cappadocische esdoorn (*Acer cappadocicum*), rode slangenesdoorn (*Acer capillipes*), cissusbladige esdoorn (*Acer cissifolium*), diverse cultivars van rode esdoorn (*Acer rubrum*) en – bijzonder zeldzaam – robbe schijnbeuk (*Nothofagus obliqua*), kampioenboom van België (9). De canadapopulieren langs de dreef naar de kerk van Ossel werden vervangen door een gemengd plantsoen van linden (*Tilia platyphyllos*, *T. cordata*) en moeraseiken (*Quercus palustris*). Recentelijk werden ook lineaire structuren toegevoegd: een noord-zuidgerichte as tussen het kasteel en een haagbeukprieel in een weideperceel ten zuiden van de Molenbeek; evenwijdig hiermee over de noordelijke arm van de vijver een vlonder die op het schiereiland eindigt bij een zeshoekig houten paviljoen; een laantje met bolesdoorns (*Acer platanoides* 'Globosum') ten noorden van het kasteel. In de kleine moestuin ten noorden van het kasteel worden nog steeds volgens het traditionele recept nut (groenten) en sier (bloemen) verenigd.

Merkwaardige bomen

(opname 14 september 2007)

- 6. gewone buxus (*Buxus sempervirens*) **109**
- 7. roble schijnbeuk (*Nothofagus obliqua*) **101**
- 9. gewone es (*Fraxinus excelsior*) **402**

NOTEN

- (1) Door WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles* (II), Bruxelles, Ch. Vanderauwera, 1855, p. 118-119, ten onrechte vereenzelvigd met het kasteel van Ossel*. Zie ANNE DE MOLINA J., *Notice historique sur le "Haegenkasteel" à Ossel*, onuitgegeven nota, Merchtem, z.d., 10 pp.
- (2) Gereproduceerd in WAGENAAR W.P. (red.), *Caertboek van de abdij van Grimbergen* (II), Abdij van Grimbergen, 1999.
- (3) Zie ook de jaarsteen boven de achterdeur.
- (4) Oudste kadastrale legger 212 Brussegem, art. 212 nrs. 19-34.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Brussegem 1867 nr. 30.
- (6) Kadastrale opmetingsschets Brussegem 1915 nr. 6.
- (7) Oudste kadastrale legger 212 Brussegem, art. 934 nrs. 1, 11, 12, 13 en 26.
- (8) De zilverlinden vallen buiten het door het kadaster als lustuin aangeduide perceel (nr. 190a).
- (9) Niet vermeld in BAUDOUIN J.C., DE SPOELBERCH Ph. & VAN MEULDER J., *Bomen in België. Dendrologische inventaris 1987-1992*, Stichting Spoelberch Artois i.s.m. de Belgische Dendrologische Vereniging, 1992, p. 367.

De vijver van onder de kroon van één van de oude parkbomen, een zilverlinde op de noordelijke oever (foto R. Deneef, 2007)

Roger Deneef

MERCHTEM (BRUSSEGEM): PASTORIE VAN DE SINT-JAN- DE-DOPERKERK VAN OSSEL

OSSELSTRAAT 1, 1785 BRUSSEGEM
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

De landschappelijke
achtertuin van de
pastorie van Ossel
(foto R. Deneef,
2007)

Tuin in landschappelijke stijl van 24 are aangelegd circa 1850 achter een 18de-eeuwse pastorie; met een voortuin van 4 are, oorspronkelijk een door dienstgebouwen geflankeerd ere-erf; twee bruine beuken als relict van de oorspronkelijke beplanting.

De rond 1750 gebouwde pastorie van het gehucht Ossel beantwoordt aan het klassieke model van de 18de-eeuwse pastorieën: een bakstenen 'dubbel-huis' van twee bouwlagen onder een leien zadeldak, vijf traveeën breed, met de voor- en achterdeuren in het midden. De versiering is hier beperkt tot de

zandstenen omlijstingen van de steekboogvensters en de sterk geprofileerde arduinen Lodewijk XV-omlijsting van de voordeur (1). De zijgevels en het bovenste gedeelte van de achtergevel zijn gecementeerd en rond 1960 werd onder de voorgevel een lelijke breukstenen plint geschoven. Ook de schikking is typisch voor de 18de-eeuwse landelijke herenhuizen en pastorieën – 'vivre entre cour et jardin', met een grote achtertuin (24 are) en een kleine voortuin (7 are), die oorspronkelijk door twee kleine dienstgebouwen werd geflankeerd (2). Deze gebouwen werden later afgebroken en vervangen door de huidige aanbouwjes.

De voortuin bestaat momenteel uit gazon met een blauwe spar (*Picea pungens* 'Glauca')

en enkele struikmassieven, onder meer geel gevlekte aucuba (*Aucuba japonica* 'Variegata'), schuin doorsneden door een pad van cementtegels, en een kleine met grint verharde parking. Een kwart van de achtertuin wordt door halfstammige appel- en kersenbomen in beslag genomen. De rest is open gazon. Deze achtertuin trekt de aandacht niet alleen door zijn fraaie, goed onderhouden borders van struiken en vaste planten, met bijvoorbeeld contrasten tussen bruinbladige weigela (*Weigela florida* 'Purpurea') en geelbladige Japanse kardinaalsmuts (*Euonymus japonicus* 'Aureus'). Ooit is er aan het microreliëf gesleuteld. Het centrale gedeelte werd lichtjes concaaf gelegd en met de uitgesculpte grond werden in de zuidwesthoek van de tuin twee heuveltjes aangelegd, waarop twee bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') werden ge-

plant. Dit is een uiterst bescheiden variant op de 19de-eeuwse landschappelijke stijl. Een concaaf terrein lijkt groter dan eenzelfde bolle of vlakke oppervlakte en deze techniek werd tot een stuk in de 20ste eeuw veelvuldig geprezen (3) en toegepast. Te oordelen naar de stamomtrekken van de beuken (4) (respectievelijk 384 en 372 cm) dateert deze aanleg van rond 1850.

NOTEN

- (1) DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde, Gent, Snoeck-Ducaju*, 1977, p. 94.
- (2) Cf. *Atlas cadastral de Belgique* door P.C. Popp, 1860.
- (3) Zie o.m. p. 80 in VACHEROT J., *Les parcs et jardins au commencement du XXe siècle*, Paris, O. Doin & Librairie agricole de la Maison Rustique, 1908.
- (4) die in 2007 in een vergevorderde staat van aftakeling verkeerden.

MERCHTEM (BRUSSEGEM): KASTEEL VAN WOLVENDAAL

NIEUWELAAN 128-130, 1785 BRUSSEGEM
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Toegang tot de
moes- en bloemen-
tuin
(foto R. Deneef,
2007)

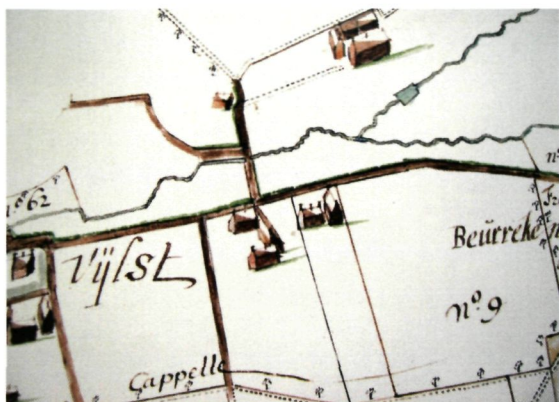

Uitstekend onderhouden park in landschappelijke stijl, aangelegd in de jaren 1890 rond een 'huis van plaisantie' van 1753, in 1892 door architect Schadde verbouwd tot een imposant eclectisch kasteel; oorspronkelijk circa 4 hectare met sporen van een 'verlandschappelijke' omgeving, een boogbrug en rotswerk rond de overlopen van de vijver; goed onderhouden, ommuurde moes- en bloementuin nog in gebruik.

Hendrik van den Dijke, ontvanger van de stad Brussel, is de oudst bekende eigenaar van het hof *te Suete* ten noorden van het gehucht Ossel, in 1623

(twee jaar na zijn dood) omschreven als “*een pacht-hoff metten huysinghe, schueren, stallingen, vloge, bogaerden, weyden, bloken, landen*”, vijf bunder zevenenvijftig roeden in het totaal (1). Van 1661 tot 1703 hoorde het toe aan Gaspard Leyniers, lid van een befaamde Brusselse familie van wandtapijtwevers (2). Het hof verschijnt voor het eerst op een figuratieve kaart van 1699 (3) in de vorm van drie losstaande gebouwen, vervolgens op een kaart die in 1724 werd opgemaakt voor het klooster van Onze-Lieve-Vrouw van Jericho te Brussel, die in de omgeving goederen bezat (4). In 1753 werd het hof aangekocht door de meester-wolverver Joos Brinck, die het hoevecomplex grondig renoveerde en ernaast in 1765 een ‘huis van plaisantie’ bouwde (5). Aan dit landhuis was ook een kapel verbonden, waarin van de aartsbisschop van Mechelen missen mochten worden opgedragen. De dalbodem van de

Het Hof 't Suete op
het eerste kaartblad
van der abdij
goederen ghetrokken
Acoleyen, 1699, in
het kaartboek van
de abdij van
Grimbergen
(noorden onder)

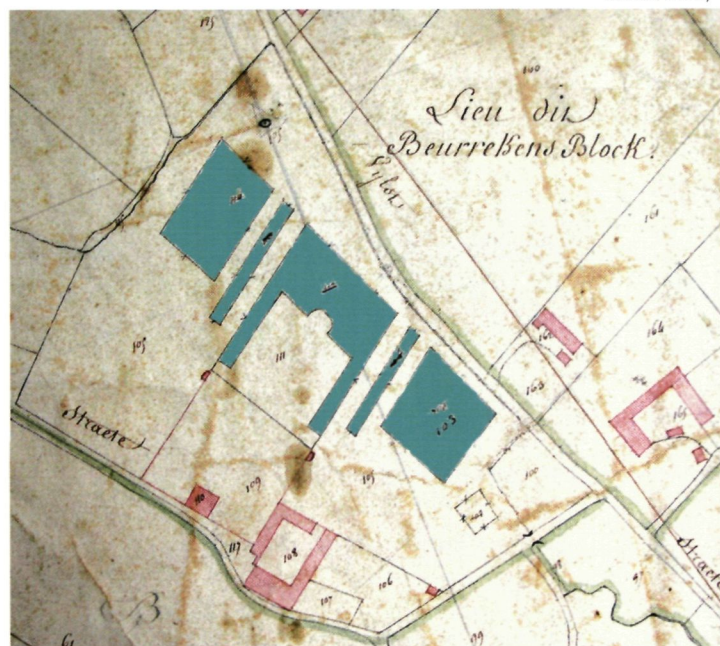
Het Hof 't Suete,
hier 'Cense de Sud',
met links het pas
gebouwde 'huis van
plaisantie' en een
schiereilandtuin op
de Ferrariskaart,
1771-1775)

Molenbeek tussen de Vijlststraat (de huidige Nieuwelaan) en het nieuwe buitenhuis werd herschapen tot een regelmatige, symmetrische tuin van 73 are, die voor een gedeelte met water omringd was.

De Ferrariskaart (1771-1775) toont naast het heropgebouwde hof t'Suete ('cense de Sud') Brincks nieuwe landhuis. De kaart is ongebruikelijk precies en gedetailleerd, want ze geeft zelfs het nu nog bestaande bakhuisje ten oosten ervan weer. Ze geeft ook een idee van de 'schiereilandtuin' voor het landhuis, die uit vier compartimenten bestond – de eerste twee op de helling tussen het landhuis en de dalbodem, die wellicht tot een terras werd omgewerkt; de twee volgende in de dalbodem, langs drie zijden omgeven door een brede gracht, de naar het huis gekeerde zijde grotendeels zonder gracht. Op de Ferrariskaart worden zelden details prijsgegeven over het uitzicht van de tuinbedden of parterres, maar het ging hoogstwaarschijnlijk om een siertuin, mogelijk met loofwerkparterres ('parterres de broderie'). Het is echter niet uitgesloten dat in de twee, aan het landhuis palende parterres ook groenten werden gekweekt – uiteraard geen ordinaire moestuin maar een gesofisticeerde combinatie van nut en sier. De Ferrariskaart geeft bovendien nog een interessant detail weer, de lunetvormige uitsprong in de noordelijke oever van het schiereiland, het eindpunt van de as die de tuin in gelijke helften verdeelt. Op een dergelijke plaats werd meestal een beeld of een fontein opgesteld. Het landhuis en de tuinen werden omringd door 3,5 hectare boomgaard.

terug op de Primitieve kadasterkaart, opgemaakt door P.F.J. Sablon in 1821. Het landgoed was op dat ogenblik eigendom van en werd bewoond door Karel Brinck, brouwer en zoon van de wolverter (6). De kaart van Sablon is ongetwijfeld nog exacter dan de Ferrariskaart en toont de 18de-eeuwse aanleg in zijn volle omvang. De noordelijke arm van de ringgracht vormde een circa 30 m brede vijver, die langs beide zijden geflankeerd werd door rechte, 5 m brede grachten en vierkante waterpartijen. De symmetrie werd aan het uiteinde van de veronderstelde terrastuin (perceel nr. 109) versterkt door twee paviljoentjes, maar zoals in vele andere sites (7) was ook hier de natuurlijke topografie spelbreker: de as van de aanleg (tussen het landhuis

Het Hof te Suete
met 'huis van
plaisantie' en resten
van de 18de-eeuwse
lusttuin met de
vijvers (door ons
blauw ingekleurd)
op de Primitieve
kadasterkaart
opgemaakt door
P.F.J. Sablon in 1821
– noorden rechts-
boven
(archief Kadaster
Brabant, Brussel)

Voormelde lunet vinden we nog duidelijker in de vorm van een halfronde uitsprong van perceel 111

Het door Joos Brinck in 1765 gebouwde en door baron Gobart vergrote 'huis van plaisantie' bij het hof te Sute op 15 november 1892 (foto uit J. Anne de Molina, 1966)

Het kasteel van Wolvendaal, door Schadde in een nieuw kleedje gestoken, vanuit het zuiden op een oude ansichtkaart (collectie Onroerend Erfgoed Vlaams Brabant, Leuven)

Het kasteel van Wolvendaal vanuit het park, op een oude ansichtkaart (collectie Onroerend Erfgoed Vlaams Brabant, Leuven)

en de lunet) staat niet haaks op de dalbodem van de Molenbeek; de waterpartijen zijn geen rechthoeken maar trapezia of parallelogrammen. Het landgoed had in 1821 zijn 18de-eeuwse glans verloren. Het 'kasteel' was toen niet alleen de residentie van de eigenaar maar herbergde ook een brouwerij en in de kadastrale beschrijving van het goed wordt geen gewag meer gemaakt van 'lusthof' of 'lustgrond'.

Het landgoed was bovendien zwaar gehypothekeerd. De kadasterkaart werd opgemaakt in 1821, maar toen in 1831 de definitieve Belgische legger werd vastgelegd, was de verlanding van de waterpartijen zo ver gevorderd, dat de oorspronkelijk als water omschreven percelen (nrs. 108 en 114) bij het omgevende weiland werden ingelijfd, hun nummers werden geschrapt en de hele dalsite werd als één perceel weide ingetekend – perceel nr. 105, 3 hectare 24 are 80 centiare groot.

Na Karel Brinck's dood in 1838 werd het landgoed openbaar verkocht aan ridder Joseph Gobart, die rond 1866 de hoeve halveerde, een tiental jaar later het kasteel vergrootte en een serre en een orangerie toevoegde (8). Vermoedelijk is het ook Gobart die komaf heeft gemaakt met de laatste sporen van de 18de-eeuwse aanleg. Op de stafkaart van 1864 zien we een langwerpige, bijna ellipsvormige, naar het oosten toe versmallende, vijver langs de Molenbeek, in het laagste gedeelte van het domein. De

Wolvendaal en het Hof te Sute, alias kasteel van Wolvendaal, in 1864, 1892 en 1930 (DLG, 1867; ICM, 1895 en 1947)

Het kasteel van
Wolvendaal vanuit
het noorden
(foto R. Deneef,
2007)

contouren van deze vijver zijn duidelijk landschappelijk, met golvende oevers. Een zevental bomen – groene en bruine beuken (*Fagus sylvatica*, *F. s. 'Atropunicea'*), platanen (*Platanus x hispanica*) en witte paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*), verspreid over het huidige park, en wellicht ook een groep oude rododendrons (*Rhododendron ponticum*) behoort tot het door Gobart uitgebouwde parklandschap. De stafkaart van 1892 beeldt ook groepjes van bomen af, landschappelijke 'clumps' die gesitueerd worden op de plekken waar de voormalige oude bomen voorkomen. Deze 'lusthof' is niet doorgedrongen tot de kadastrale bescheiden. Hij besloeg bijna 4 hectare, nagenoeg de hele oppervlakte tussen de Vijlststraat (nu Nieuwelaan) te noorden, en de toen nog openbare Soetstraat die ten zuiden pal naast het kasteel en het hof liep. Deze percelen worden in de kadastrale legger als weide en akker omschreven; alleen de percelen naast het hof (nr. 106, 18 are) en de voormalige terrastuin voor het kasteel (nr. 109, 43 are) worden als hof beschouwd (9). Op de stafkaart van 1892 verschijnt bovendien achter het kasteel, aan de overzijde van de Soetstraat, de huidige, ommuurde moestuin.

In 1892 werd Wolvendaal verkocht aan baron Léon de Viron (10). Hij liet het 18de-eeuwse 'huis van plaisantie' ombouwen tot een echt 'kasteel' en legde

het huidige landschappelijke park aan. Het nieuwe kasteel werd ontworpen door architect-archeoloog Joseph Schadde, '*architecte des châteaux*' bij uitstek (11), met een uitgesproken voorliefde voor de neo-Vlaamse renaissance. Wolvendaal was één van de circa vijftig kastelen die Schadde bouwde, historiserend restaureerde of verbouwde. Het sobere witgepleisterde gebouw werd fors vergroot en tot een 'slot' omgetoverd, met een overvloed aan trapgevels, kruis- en kloosterkozijnen, geprofileerde dakconsoles, een neogotische kapel, monumentale portieken en loggia's, een donjon met schietgaten en een overkragende top onder een klokdak, en een tweede, slankere toren met een spits tentdak. Het baksteenmetselwerk is momenteel geveerd of gekaleid in gelige tinten.

Wie het landschappelijk park ontwierp is onbekend. De befaamde landschapsarchitect Edouard Keilig had rond 1870 mee de vormgeving van het naburige kasteelpark van Ossel* bepaald, zonder een echt plan na te laten. In diezelfde periode 'moderniseerde' Schadde ook de interieurs van het kasteel van Ossel, maar in het voetspoor van Schadde trad dikwijls een andere coryfee van de Belgische landschapsarchitectuur: Louis Fuchs (12). De elipsvormige vijver in de dalbodem van de Molenbeek werd heraangelegd, andermaal met vloeiende, 'landschappelijke' contouren, stroomopwaarts ver-

Het rotswerk
rond de overloop
van de vijver
(foto R. Deneef,
2007)

smallend en opnieuw verbredend, met een boogbrug over de versmalling. Een met rotswerk versierde cascade vormde voortaan de overloop naar een meanderende 'rivier', die in het bosgebied ten westen van het park verdwijnt. De stafkaarten van 1909 en 1930 geven een overzicht van de aanleg. Het aantreden van de Viron ging gepaard met een hele reeks aanplantingen: groene en bruine beuken,

witte paardenkastanjes, zomerlinden (*Tilia platyphyllos*), tamme kastanjes (*Castanea sativa*), zomereiken (*Quercus robur*), gewone essen (*Fraxinus excelsior*)... Opmerkelijk is het bosplantsoen ten zuidwesten van het kasteel, een groep van 25 hoog vertakte groene beuken in een onregelmatig verband. De landschappelijke aanleg omvatte niet alleen de vroegere tuin- en siertuinpercelen (bijna 4 hectare), maar strekte zich ook uit in de omgeving, buiten de perimeter van het huidige park, met name in het bosgebied ten westen en in de 'Veilsten Kouter' op de heuvelrug ten zuiden. Hiervan getuigt het ovaal bosje, zichtbaar op de stafkaart van 1909, waarvan de contouren bewaard bleven, maar waarin in 1947 een villa werd gebouwd.

Toen Adolphe de Viron in 1959 het domein van Wolvendaal verkocht aan de Brusselse houthandelaar Emile Braekevelt (13), had het park, dat in de jaren 1890 door zijn vader was aangelegd, geen noemenswaardige veranderingen ondergaan. Het overleefde ook de volgende wisselingen van eigenaars en verkeert momenteel in een uitstekende staat. De gazons worden opgesierd door in vorm gesnoeide struiken en massieven. Uitzonderlijk is de moes- en (hoofdzakelijk) bloementuin met omhaagde parterres en uitbundig snoeiwerk.

Het kasteel
van Wolvendaal
vanuit het oosten
(foto R. Deneef,
2007)

Merkwaardige bomen

(opname 14 september 2007)

- 2. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **380**
- 15. witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) **476**
- 22. oosterse plataan (*Platanus orientalis*) **76**
- 26. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **453**
- 46. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **468**
- 47. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **433**
- 50. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **425**
- 51. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **398**

NOTEN

- (1) ANNE DE MOLINA J., Le château de Wolvendael, à Brussegem, et ses maîtres successifs, *Brabantica* VIII (1), 1966, p. 280-201.
- (2) Andere eigendommen van de familie Leyniers in de regio bevonden zich te Asse (Hoogpoort*) en Grimbergen-Strombeek-Bever (Kasteel van Bever*). Over de wandtapijtweversfamilie Leyniers zie: DELMARCEL G., *Het Vlaamse wandtapijt*, Tielt, Lannoo, 1999.
- (3) Gereproduceerd in WAGENAAR W.P. (red.), *Caertboeck van de abdij van Grimbergen* (II), Abdij van Grimbergen, 1999.
- (4) Zie VERBOUWE A., *Iconografie van Vlaams-Brabant* (IV), *Kanton Wolvertem*, Brussel, Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1942, p. 21 nr. 50.
- (5) Datering volgens ridder Joseph Gobart (zie verder).
- (6) In de oudste kadastrale legger 212 Brussegem, art. 36 vermeld als *Brinckx*.
- (7) Zie de Borch en het kasteel van Merchtem*.
- (8) Oudste kadastrale legger 212 Brussegem, art. 681 nrs. 1-9, 47, 84-85 en 118-120; art. 1370 nrs. 33-38, 44-45, 115-119. Kadastrale opmetingsschetsen Brussegem 1866 nr. 14, 1879 nr. 7 en 1883 nr. 19.
- (9) Oudste kadastrale legger 212 Brussegem, art. 681 nrs. 2-8 en 20.
- (10) Oudste kadastrale legger 212 Brussegem, art. 1823 nrs. 1-4, 14-25, 148-149 en 162-165; oude kadastrale legger 212A Brussegem, art. 1823 nrs. 13-28, 149, 162-166, 239-241 en 274-275. Léon de Viron was een van de kinderen van Théodore de Viron, opdrachtgever van het kasteel in het Sint-Alenapark te Dilbeek, ontworpen door J.P. Cluysenaar; zie DENEEF R. e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen* (M&L Cahier 11), Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 27-33.
- (11) MEUL V., Joseph Schadde (1818-1894), academicus en historiserend bouwmeester in de tweede helft van de 19de eeuw, p. 8-61 in *Monumenten en Landschappen* 13(6), 1994. Het nieuwe kasteel wordt pas geregistreerd in de kadastrale opmetingschets Brussegem 1913 nr. 6.
- (12) Volgens tijdgenoot DE DAMSEAUX E., *Le Belgique pittoresque – Province de Brabant*, Mons, E. Daquin, 1870-1878.
- (13) Oude kadastrale legger 212A Brussegem, art. 3230

De boogbrug
over de versmalling
in de vijver
(foto R. Deneef,
2007)

MERCHTEM (MERCHTEM): BORCHT & KASTEEL VAN MERCHTEM

REEDIJK 20 & BURCHTLAAN 41, 1785 MERCHTEM
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

De in 1883 door
kunstschilder
Stallaert op het
burchteiland
gebouwde villa
(foto R. Deneef,
2007)

***Resten van een aanplanting in landschap-
pelijke stijl rond een in 1883 gebouwde
villa op een nog intacte volmiddeleeuwse
burchtmotte (circa 1,5 hectare).***

De ovaalvormige burchtmotte naast de kerk van Merchtem werd volgens historicus Verbesselt (1) vermoedelijk in de 9de of de 10de eeuw aangelegd als bewakingspost bij de overtocht van de Grote Molenbeek, de belangrijkste waterloop tussen Zenne en Dender. Merchtem was vanouds een knooppunt van interregionale wegen in het grensgebied tussen Vlaanderen en Brabant. De burcht werd samen met een groot deel van het dorp in 1580 verwoest (2). In 1768 liet Marie-Thérèse Peeters, 'vrouwe'

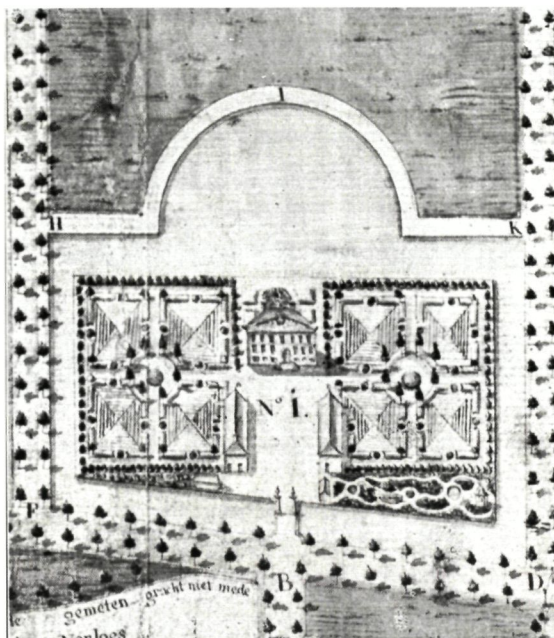
van Merchtem, op een tweede motte 200 m noordwaarts een nieuw kasteel bouwen. Hiervan zijn ons drie afbeeldingen bekend: 1° de Ferrariskaart (1771-1775); 2° een niet gedateerde of ondertekende figuratieve kaart; 3° een pentekening van het 'Heerlijk Kasteel' in vogelvlucht vanuit het zuiden (3). Toen de Ferrariskaart werd opgemaakt, waren de werken blijkbaar nog in uitvoering. De brede, 150 m lange dreef die het nieuwe kasteel met de oude burchtmotte verbindt, moest nog worden omgevormd tot een rechte, 10 m brede laan, de transformatie van de noordelijke, voorheen ronde motte (4) tot een strakke rechthoek was nog niet voltooid en de lu-netvormige uitstulping in de noordelijke arm moest nog worden uitgegraven. De ingang tot het kasteel-eiland lag ten zuidwesten van het kasteel.

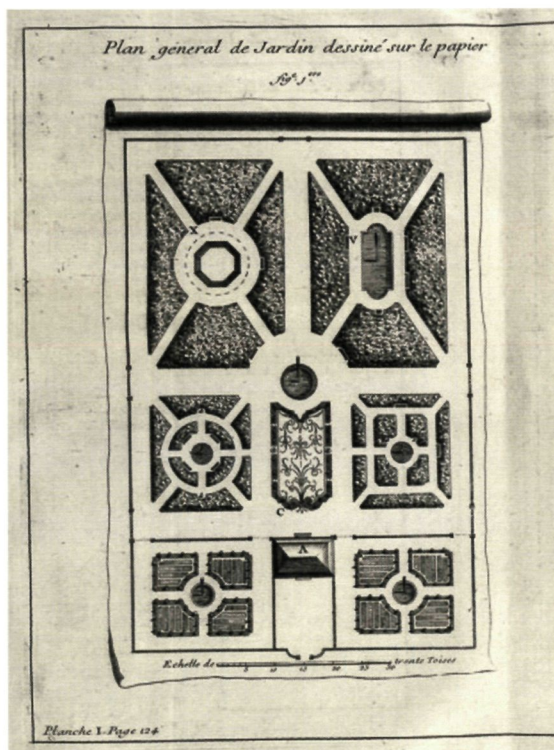

Het kasteel en de 'burcht' van Merchem op de Ferrariskaart, 1771-1775, de feodale burchtmotte verbonden met het in 1768 gebouwde kasteel

Op de Ferrariskaart worden zelden details over tuinaanleg afgebeeld; broderieparterres en moes-
tuinbedden worden meestal generisch als vierkante
of rechthoekige, afwissend groen en roze gekleurde
blokjes weergegeven. De toenmalige aanleg van de
oude burchtmotte was blijkbaar indrukwekkend
genoeg om de Ferraris-karteerders tot een meer fi-
guratieve uitbeelding te bewegen: een plattegrond
die aan een klavertje-vier doet denken. Vermoede-
lijk gaat het om vier naar een centraal punt (fon-
tein, rotonde met 'broderie'...) geopende kabinetten
of groene kamers ('cabinets de verdure'). De figura-
tieve kaart, die waarschijnlijk na de Ferrariskaart
werd opgemaakt (5), toont de noordelijke motte
met het nieuwe kasteel – een imposant neoclassi-
cistisch gebouw van negen traveeën en twee bouw-
lagen op een souterrain dat bijna een volwaardige
bouwlaag vormt. Het steile schilddak gaat gedeel-
telijk schuil achter een gevelbreed boogfronton met
een oculus, maar dit detail komt op de tekening
van 1801 niet (of niet meer) voor. Het kasteel en de
cour d'honneur, door twee losstaande dienstvleugels
geflankeerd, verdelen het nu strak omliggende eiland
in twee gelijke delen. Het kasteel staat bovendien
pal in het verlengde van de dreef naar de oude
burchtmotte. Een brug met een poorthek tussen
hoge pijlers vormt de toegang tot het kasteleiland.
De met boompjes of struikmassieven omgeven tui-
nen langs weerszijden van het kasteel worden door
een padenkruis onderverdeeld in vier, door haagjes

Figuratieve kaart met het kasteel van de familie Peytier te Merchem, gebouwd in 1768, omringd door geometrische, 'Franse' tuinen en in de marge een *parterre à l'anglaise* (plaat 32 uit: A. VERBOUWE, *Iconographie van Vlaamsch-Brabant*, III, 1941)

Tuinmodel uit 'La théorie et la pratique du jardinage' van Antoine Joseph Dezallier D'Argenville (1709)

omzoomde parterres met kegelvormige boompjes
op de hoekpunten en centrale rotondes met een
waterbekken op de kruispunten. De lunetvormige
uitstulping in de noordelijke arm van de ringgracht
versterkt de symmetrie van de aanleg.

Om de uiteindelijke bedoeling van de opdracht-
geefster en haar gemaal, Jean-André-Norbert Pey-
tier, een uit Montélimar afkomstige Fransman en
schepen van de stad Antwerpen (6), te doorgron-
den, is het nuttig om er een van de invloedrijkste

Het kasteel en de 'burcht' van Merchtem op de stafkaarten van 1864, 1892, 1930 en 1977 (DLG, 1867; ICM, 1895, 1947; ING, 1980)

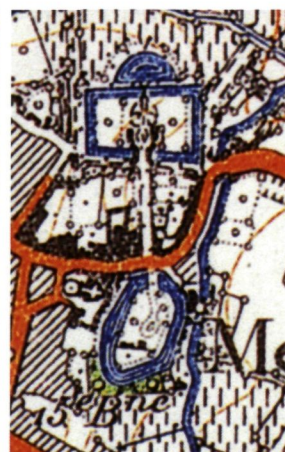
1864

1892

1930

1977

18de-eeuwse handboeken voor tuinaanleg op na te slaan, *'La théorie et la pratique du jardinage'* van Antoine Joseph Dezallier d'Argenville (1709). Eén van de platen in het eerste boekdeel (7) zou als model kunnen hebben gediend maar om één of andere reden bleef de aanleg beperkt tot het onderste gedeelte: het kasteel tussen twee tuincompartimenten die op hun beurt in vier parterres verdeeld zijn. De twee tuincompartimenten hebben in het scenario van Dézallier én in Merchtem – zoals de belijning op de figuratieve kaart suggereert – de functie van 'potager', maar uiteraard gaat het niet om een eenvoudige moestuin, maar om een 'representatieve', een met sierelementen beladen specimen. Het nog maagdelijke weiland ten noorden van het kasteel-eiland wordt door het drevenpatroon in de aanleg betrokken. De opdrachtgevers beschouwden het ongetwijfeld als uitbreidingszone en er was ruimte genoeg (1 hectare 79 are) voor een successie van parterres (al of niet met loofwerk), 'bosquets', 'boulingsrins'... Het verschil met Dézalliers model betreft de ringgracht, die aan de noordzijde een lunet vormt.

De strakke symmetrie, ideaal in de 18de-eeuwse tuinaanleg, wordt enigszins gedwarsboemd door de topografie of de toenmalige eigendomsstructuur. Het nieuwe kasteel-eiland (de noordelijke motte) is geen echte rechthoek maar een trapezium; de zuidelijke grachtarm loopt niet haaks op de dreef tussen het kasteel en de oude burchtmotte. De spie aan de zuidzijde van het kasteel-eiland werd benut voor de aanleg van een 'onregelmatig' compartiment. Het is duidelijk dat de opdrachtgevers ook één of meer van de door Georges-Louis Le Rouge tussen 1774 en 1789 gepubliceerde cahiers met voorbeelden van *'nouveaux jardins à la mode'*

(8) onder ogen hebben gekregen en zich lieten verleiden tot een hoekje *'jardin anglo-chinois'*. Op het brede oostelijke uiteinde van de spie is dan ook een 'Chinees' paviljoen herkenbaar. Men kan het zich zo voorstellen: tijdens de graafwerken voor de aanleg van de nieuwe ringgracht, werd de overbodige grond voorlopig in een verloren hoekje van het eiland gestort. In plaats van de grond na afloop af te voeren, is iemand op het lumineuze idee gekomen om deze hopen om te toveren tot een *'jardin anglo-chinois'* en tegelijkertijd de asymmetrie van de aanleg als het ware homeopathisch te verdoezelen door een overdaad aan asymmetrie. Een originele toepassing van het aloude principe 'nut en sier verenigd', die herinnert aan een grootschaliger voorbeeld op de grens van Diest en Tessenderlo: het 'Engels Hof' van Groot Asdonk, rond 1800 aangelegd op een oude kleiwinning (9).

Met de dood van Jean-André-Norbert Peytier, de laatste heer van Merchtem, in 1804 kwam er vermoedelijk een einde aan de hoge ambities en de status van de familie. Zijn zoon Jean-Patrice, die zichzelf in de overlijdensakte van zijn moeder omschrijft als landbouwer (10), laat in 1822 het door zijn grootmoeder gebouwde kasteel afbreken en vormt de dienstvleugels om tot woonhuis. De Primitieve kadastrale kaart, die het jaar daarop door J.-B. Guiot wordt uitgetekend, toont het in twee percelen 'hof' verdeelde eiland; de dreven langs de buitenoeveren van de ringgracht worden in de kadastrale legger als 'plantagie' omschreven en het oude burchteiland – ooit een riant tuin met een gesofisticeerde structuur – blijkt als ordinaire landbouwgrond te worden gebruikt (11). Na zijn dood in 1865 wordt de oude burchtmotte verkocht aan de in Merchtem geboren Joseph Stallaert, schilder

van portretten en mythologische en historische taferelen (12).

De noordelijke motte, waar ooit het kasteel van Marie-Thérèse Peeters stond, bleef eigendom van de familie Peytier tot 1882, toen het via huwelijk in handen kwam van landbouwer Jan-Baptist Robyn. Op de stafkaart van 1892 wordt een landschappelijke siertuin gesuggereerd, maar de kadastrale legger spreekt van een boomgaard en een 'hof' (13). Rond 1960 verdwijnt de ringgracht en wordt een groot gedeelte van het voormalige kasteleiland in bouwkvavels opgedeeld (14), maar in het huis met de gecementeerde, grijsge schilderde gevels en het pannenschilddak langs de huidige Burchtlaan (nr. 41), omringd door in kegel of bol gesnoeide schijn-cipressen (*Chamaecyparis* sp.), taxussen (*Taxus baccata*), goudgerande hulst (*Ilex aquifolia* 'Aureomarginata'), buxus (*Buxus sempervirens*)..., is nog de oostelijke dienstvleugel van het in 1822 gesloopte kasteel herkenbaar. Aan de overzijde van de straat vertrekt de dreef, die naar de oude burchtmotte leidt, op een oude ansichtkaart met canadapopulieren maar nu met jonge notelaars (*Juglans regia*) beplant. Een treures (*Fraxinus excelsior* 'Pendula') en een rond prieeltje van zomerlinden (*Tilia platyphyllos*) in een braakliggend perceel aan de overzijde van de Burchtstraat zijn de enige overblijfselen van sieraanplantingen langs de verbindingdreef. Op de oude burchtmotte bouwde Stallaert in 1883 een pittoresk buitenhuis (15) – de huidige bakstenen villa met overkragende, door houten consoles gestutte en met gefiguurzaagde windborden versierde dakranden. Aan de slotgracht werden geen wijzigingen aangebracht. De stafkaart van 1892 toont een bescheiden landschappelijke beplanting, waaraan nog een plataan (*Platanus x hispanica*), een groene beuk (*Fagus sylvatica*) en een dikke stronk met wortelopslag van Kaukasische vleugelnoot (*Pterocarya fraxinifolia*) herinneren.

NOTEN

- (1) VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (II), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1964, p. 105.
- (2) WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, IV (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 188-189. Zie ook SACRÉ M., *Geschiedenis der gemeente Merchtem* (2 delen), Rousselare, Jules De Meester, 1904.
- (3) Respectievelijk nrs. 171 en 172 in VERBOUWE A., *Iconografie van Vlaams-Brabant* (III), Kanton Asse, Brussel, Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1941, p. 39-40 die in de bijlage onder de nrs. 11 en 32 kopieën van beide documenten toont.

De ringgracht van de burchtmotte
(foto R. Deneef, 2007)

- (4) Zie de "Generale Metinghe ende Caert-Boeck en de Figuratief der Poorte ende Vryheydt van Merchten" door Jan van Acoleyen, 1705-1706, kopie van 1750 in het gemeentearchief van Merchtem.
- (5) En niet in 1768 zoals vermoed door VERBOUWE A., *op. cit.*, tenzij het gaat om een plan dat nog moet worden uitgevoerd.
- (6) VERTONGHEN H. & FEYTENS P., *Gemeente Merchtem – Familiereconstructie 1596-1900* (deel 2), Merchtem, Heemkring Soetendaelle, 2004, p. 1043.
- (7) DÉZALLIER D'ARGENVILLE J.-A., *La théorie et la pratique du jardinage* (I), 1709, planche I p. 124.
- (8) LE ROUGE G.-L., *Détails des nouveaux jardins à la mode, Les jardins anglo-chinois*, 24 cahiers gepubliceerd 1776-1789.
- (9) DENEFF R. e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen: Hageland – noordoosten van Vlaams-Brabant* (Cahier M&L nr. 14), Brussel, Afdeling Monumenten & Landschappen, 2007, p. 150-153.
- (10) VERTONGHEN H. & FEYTENS P., *op. cit.*, p. 1048-1049.
- (11) Oudste kadastrale legger 212 Merchtem, art. 489 nrs. 1-7 en 11-17.
- (12) BENEZITT, *Dictionary of artists*, vol 13, Paris, Gründ, 2006, p. 204.
- (13) Oudste kadastrale legger 212 Merchtem, art. 2026 nrs. 2 en 5.
- (14) Kadastrale opmetingsschets 1960 nr. 35.
- (15) Kadastrale opmetingsschets 1884 nr. 17.

Roger Deneef & Jo Wijnant

MERCHTEM (MERCHTEM): HOF TER SPELT – APPELKOT

TERSPELT 25, 1785 MERCHTEM

(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Het door Sachman
verbouwde landhuis,
typisch voor een
groot aantal
landhuizen uit de
periode 1840-1865,
op een oude
ansichtkaart
(collectie Herman
Raes, Merchtem)

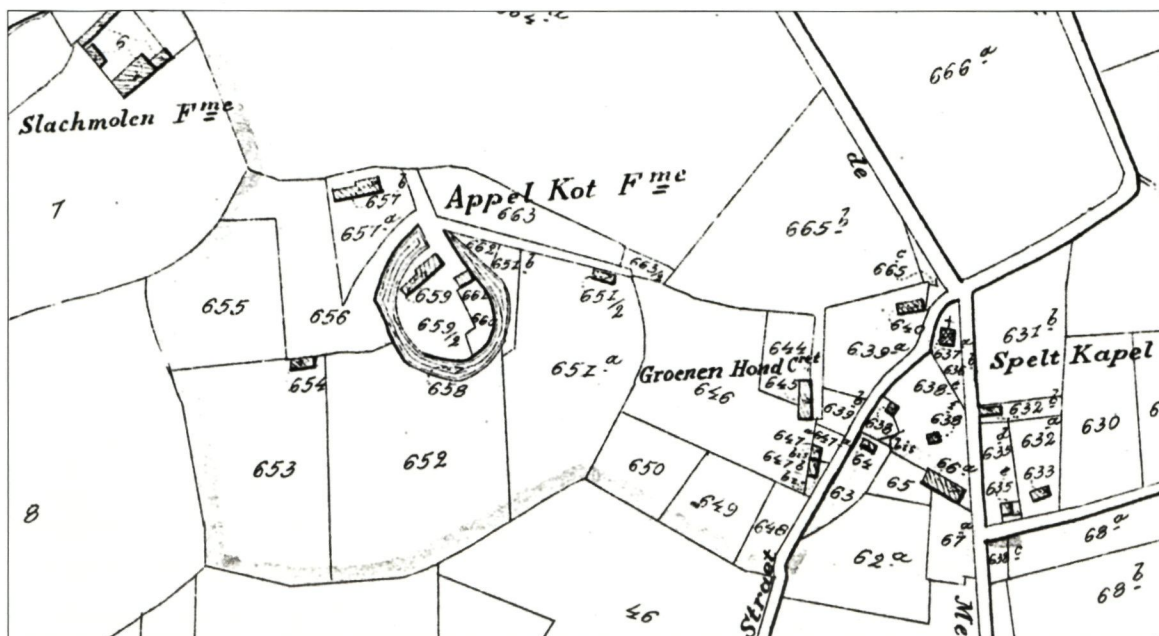
**Landgoed van circa 4 hectare met een
hoogmiddeleeuwse kasteelmotte als kern
en een aanleg in landschappelijke stijl
van rond 1860; enkele monumentale
bomen en een loofgang van haagbeuk.**

Het Hof ter Spelt, sinds het begin van de 19de eeuw ook Appelkot genoemd, is een omwald goed ten zuidoosten van de dorpskern. De *"mansio de Spelt"* wordt vermeld in 1246, maar een Walter van Spalt duikt al op in een charter van 1117 (1). De hoogmiddeleeuwse, omwaterde, ronde motte – 60 à 70 m diameter – is duidelijk herkenbaar op alle historische kaarten, ook op de Ferrariskaart (1771-1775) en op de Primitieve kadasterkaart, opgemaakt door J.-B. Guiot in 1823. De naam Appelkot en de omschrijving 'ferme' op deze kadasterkaart laten uitschijnen dat de functie als heerlijk verblijf in 1823

tot het verleden behoorde en de fruitproductie niet onbelangrijk was, maar volgens de kadastrale legger (1831) was er rond het hof slechts 36 are (perceel nr. 657) boomgaard. Op het eiland stonden twee gebouwen. De toegangsweg over de brug mondde uit bij het kleinste gebouw tegen de oostrand van het eiland. Dit was vermoedelijk het woonhuis, mogelijk een buitenverblijf voor de toenmalige eigenaar, een zekere Mahy uit Mechelen. Het grootste gebouw, een langgerekt volume (9 bij 30 m) was waarschijnlijk de boerderij (2).

De verbouwing die het huidige uitzicht bepaalde, vond plaats in het begin van de jaren 1860 onder een van de volgende eigenaars, advocaat en volksvertegenwoordiger August Sachman uit Brussel, die het als zomerverblijf gebruikte. De boerderijvleugel werd gereduceerd tot het huidige koetshuisje: een bepleisterd volume met een vierkante plattegrond, twee traveeën met karakteristieke rondboogpoor-

Het gehucht Ter Spelt met kapel en de hoeve Appelkot in 1860, net voor de verbouwing door Sachman, volgens de Atlas cadastral de Belgique van P.C. Popp

Het koetshuisje, relict van de boerderijvleugel, en een glimp van de achterzijde van het landhuis (foto R. Deneef, 2005)

ten en een mezzanine onder een pannen zadeldak. Het woonhuis werd verlengd en versmald tot het huidige, witgepleisterde, symmetrische dubbelhuis van vijf travéeën en twee bouwlagen onder een pannen schilddak (3). Deze vorm is typisch voor een groot aantal landhuizen uit de periode 1840-1865, behalve dat de mezzanine, die men bij de meeste aantreft, hier vervangen is door een brede fries,

die bij recente restauratiewerken is verdwenen. De bakstenen boogbrug over de ringgracht werd uitgerust met een smeedijzeren balustrade en de toegang met een dito poorthek. In 1915 voegde advocaat Emmanuel De Winde nog een derde losstaand gebouw toe, omschreven als kippenren ('kiekenkot') (4). Tegelijkertijd verschijnt ook het woord 'lusthof' in de legger, aanvankelijk met betrekking tot

De loofgang van
haagbeuk op de
buitenoever van de
ringgracht
(foto R. Deneef,
2005)

Sculpturale bruine
beuk op de binnen-
oever van de
ringgracht, wellicht
een 'bundelboom'
(foto R. Deneef, 2005)

het voormalig bosperceeltje (nr. 656a) van 14 are buiten de ringgracht rechts van de ingang, in 1917 ook met betrekking tot het eiland zelf. Rond 1970 werd aan de achterzijde van het landhuis een grote veranda toegevoegd.

Het huidige domein beslaat circa 4 hectare, een boomgaardperceel inbegrepen. De ringgracht heeft door de eeuwen heen haar oorspronkelijke vorm behouden, op een kleine inham aan de westzijde van het eiland na. Met de grond die daar werd uitgegraven, werd vermoedelijk het heuveltje aangelegd in het midden van het eiland. Een tweede heuveltje bevindt zich op het vermelde, voormalige bosperceel buiten de ringgracht. Een ander architecturaal element dat wellicht uit de tijd van Sachman dateert (begin van de jaren 1860), is de 40 m lange loofgang, uitzonderlijk gevormd door één rij gebogen haagbeuken (*Carpinus betulus*), op de buitenoever van het zuidelijke gedeelte van de ringgracht. Tot de Sachman-aanplantingen behoren vermoedelijk ook de monumentale, laag en zwaar vertakte bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') op de noordwestelijke oever van het eiland – wellicht een 'bundelboom' (twee of meer exemplaren in eenzelfde plantgat en mettertijd vergroeid) – en de eveneens laagvertakte tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*) in het oostelijke gedeelte

van het eiland. Het merendeel van de bomen werd aangeplant na de Eerste Wereldoorlog, maar een paar zomereiken (*Quercus robur*) dateren ongetwijfeld uit de vroege 19de of zelf de late 18de eeuw. Het landgoed wordt omzoomd door een manshoge meidoornhaag (*Crataegus monogyna*), behalve langs de westrand waar de omheining over 150 m op een hoogst originele manier is opgebouwd uit een rij gekandelaarde Hollandse linden (*Tilia x europaea*) in een haag gevormd door hun wortelopslag.

Merkwaardige bomen

(opname 1 september 2005)

26. zomereik (*Quercus robur*) **365**

35. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')
502(100)

41. Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*) **505**

NOTEN

- (1) WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, IV (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 192-194.
- (2) Oudste kadastrale legger 212 Merchtem, art. 419.
- (3) Kadastrale opmetingsschets Merchtem 1865 nr. 74.
- (4) Oudste kadastrale legger 212 Merchtem, art. 3770 nr. 5 ('koets-huis' en 'kiekenkot') en nr. 2 ('lusthof'). Kadastrale opmetingsschets Merchtem 1915 nr. 23.

Roger Deneef

OPWIJK (OPWIJK): VILLA WIJNANTS – ‘T KASTEELTJE

MARKTSTRAAT 1, 1745 OPWIJK

(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Twee bruine beuken
en een treurbeuk,
relicten van de
landschappelijke
tuin van notaris
Wijnants
(foto R. Deneef,
2007)

Relict (onder meer bruine beuken) van een tuin in landschappelijke stijl van 53 are, grotendeels vernietigd in 1960, bij een eclectische villa van 1908.

Rond 1908 liet notaris Fernand Wijnants langs de Marktstraat een riant villa optrekken (1) in een eclectische stijl geïnspireerd door de renaissance. Het ontwerp was van Jean Rosschaert, bekend als architect van diverse rijhuizen langs de Brusselse noord-zuidas in de jaren 1870, onder meer in de Anspachlaan (2). Rosschaert ontwierp een bakstenen gebouw met hoekkettingen en venster- en deurbogen in bleke glazuursteentjes, cementbanden als speklagen, en een hoekrisaliet bekroond door een tuitgevel, oorspronkelijk met een getrappt topstuk met een overhoekse pinakel en een bol er

bovenop (3). Aan de benedenverdieping van dit risaliet werd bijzondere zorg besteed: een drielichtvenster onderverdeeld door pilasters met kapitelen, die aansluiten bij een door voluutconsoles gestut nepbalkon onder de ramen van de verdieping. Voor deze omkadering werd arduin gebruikt. De achtergevel is merkkelijk soberder.

Dankzij het vierkante, op een overkragend spits tendak uitlopend torentje tegen de noordgevel is de villa lokaal bekend als *'t Kasteeltje*. De lage bijgebouwen strekken zich uit langs de Dorpssteeg ten zuiden van de villa en worden ermee verbonden door een korfboogpoort onder een driehoekig fronton. De boven de poorttravee tegen de zuidgevel aangebouwde halve serre – de wintertuin – is sinds lang verdwenen. In 1959 verkocht de zoon van de notaris het goed aan de Belgische Staat, die

De villa Wijnants met landschappelijk parkje vanuit de Marktstraat op een ansichtkaart van rond de Eerste Wereldoorlog (collectie Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

Opwijk. Lusthuis van M. Wynants, notaris

er een lagere school en kindertuin in onderbracht (4), de voorloper van de huidige basisschool 'De Duizendpootrakkers'.

De aanwezigheid van twee bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), een treurbeuk (*F. s.* 'Pendula'), een Hollandse linde (*Tilia x europaea*), een reuzenlebensboom (*Thuja plicata*) en een struik laurierkers (*Prunus laurocerasus*) is alles wat herinnert aan het park van 53 are achter de villa. Een ansichtkaart van vlak vóór de Eerste Wereldoorlog toont ons een glimp van de oorspronkelijke aanleg: een golvend, door bomen en struiken omzoomd gazon, dat doorloopt tot in de voortuin, die door een lanspuntenhek van de straat wordt gescheiden. Aan de zuidostrand van de tuin stond ook een serre en in die omgeving was er vermoedelijk ook een kleine moestuin. Van de achtertuin zijn ons geen foto's bekend. De ingebruikname door de

'rijkslagereschool' in 1959 werd gevolgd door de bouw van prefabpaviljoens in het noordoostelijke gedeelte van de tuin en een nivellering van het terrein voor de aanleg van een speelplaats (5).

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschets Opwijk 1910 nr. 6. Oudste kadastrale legger 212 Opwijk, art. 4212 nrs. 1, 52, 58, 59 en 68.
- (2) BRAEKEN J. & MONDELAERS L., *Bouwen door de eeuwen heen in Brussel* (1A), Luik, Pierre Mardaga, 1989, p. 18, 67, 102-104.
- (3) Uitvoerig beschreven in LUYPAERT I., MEEUSSEN J. e.a., Onze OMD-ankerplaats: 't Kasteeltje – vroegere villa Wijnants, p. 6-12 in *Hout in en rond het Opwijks bouwkundig en landschappelijk erfgoed* (Open Monumentendag 2005), Opwijk, Heemkring Opwijk-Mazenzele, 2005.
- (4) Oude kadastrale legger 212A Opwijk, art. 7540 nrs. 21-23 en 97-99.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Opwijk 1959 nr. 11. Oude kadastrale legger 212A Opwijk, art. 7540 nrs. 97 en 98.

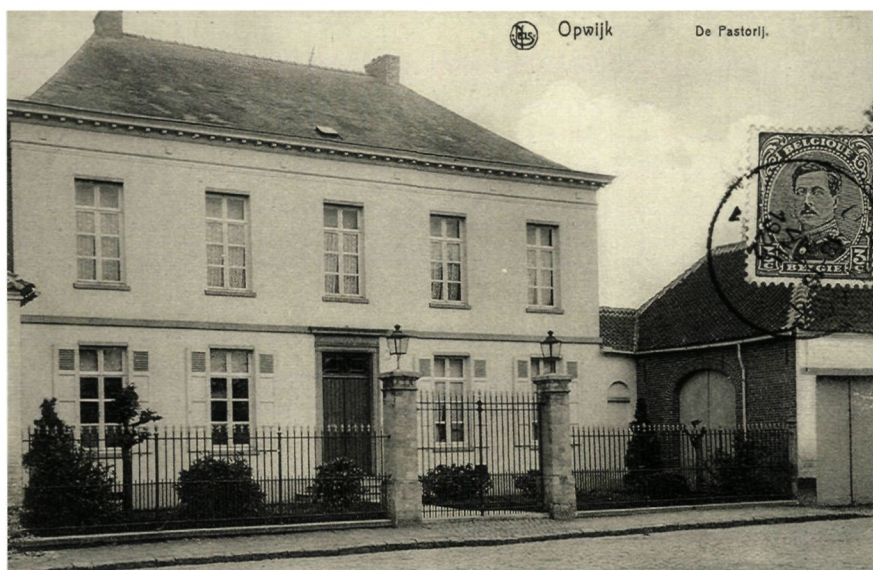
*Roger Deneef,
Greta Paesmans & Jo Wijnant*

OPWIJK (OPWIJK): PASTORIE VAN DE SINT-PAULUSKERK

SINGEL 7, 1745 OPWIJK

(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

De pastorie van
Opwijk rond de
Eerste Wereldoorlog,
nog met een
voortuintje
(collectie Onroerend
Erfgoed Vlaams-
Brabant, Leuven)

Gedeeltelijk ommuurde tuin achter een in 1847 gebouwde pastorie, oorspronkelijk 25 are 70 centiare, later verkleind tot 21 are; goed onderhouden.

In 1849-1850 werd op 100 m van de kerk een nieuwe pastorie gebouwd (1), vermoedelijk omdat de oude te ver van het centrum lag. Het gebouw werd ontworpen door Louis Spaak, 'provinciaal architect' van Brabant. In die functie ontwierp hij tal van openbare gebouwen, waaronder kerken en gemeentehuizen (2). Het gros van zijn oeuvre werd beheerst door een neoklassieke vormgeving en getuigt meestal van een grote soberheid, regelmaat en eenvoud. Deze karakteristieken vinden we ook terug in de pastorie van Opwijk, een bakstenen 'dubbelhuis' van vijf traveeën en twee bouwlagen onder een schilddak. De versiering bleef beperkt

tot de bepleisterde en witgeschilderde voorgevel, met klossen onder de houten kroonlijst, een geprofileerde band onder de dichtgestopte steigergaten, een gevelbrede druiplijst tussen de gelijkvloerse en de eerste verdieping, een arduinen omlijsting van de voordeur. Het gebouw lag oorspronkelijk 5 m achter de rooilijn en werd voorafgegaan door een koertje tussen twee vooruitspringende dienstvleugels, dat door een metalen hek van de straat werd gescheiden.

De gedeeltelijk ommuurde achtertuin had een oppervlakte van 25 are 70 centiare, later gereduceerd tot 21 are. Hij werd aan de westzijde begrensd door een uitloper van het grachtenstelsel rond de 'Borch', de feodale dorpsburcht (3), in de kadastrale legger aangeduid als vijver (perceel 552a) (4). De eerste bewoner, pastoor-deken Petrus-Josephus Van Hemel, stond bekend als tulpenliefhebber en

De pastoriëtuin van Opwijk, één van de zeldzame pastoriëtuinen die nog intensief onderhouden worden (foto R. Deneef, 2007)

zou in 1856 ter gelegenheid van de afkondiging van het dogma van de 'onbevleete ontvangenis' de variëteit 'Immaculata' (uiteraard sneeuwwit) in omloop hebben gebracht (5). Van Hemels tulpenbedden zijn verdwenen, maar de zomerlinde en de bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') tegen de met steunberen uitgeruste zuidmuur zijn ongetwijfeld overblijfselen van de oudste beplanting. De andere bomen – Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*), magnolia (*Magnolia x soulangeana*), ginkgo (*Ginkgo biloba*)... – dateren van na de Tweede Wereldoorlog. De lichte ophoging waarop de beuk en de linde staan – tot voor kort was er nog een tweede bruine beuk – laat vermoeden dat de oorspronkelijke lay-out niet de kruispadindeling van traditionele pastoriëtuinen had, maar aan een landschappelijk model beantwoordde. Het huidige rondpad zou dan nog grotendeels kunnen overeenstemmen met het oorspronkelijke padentracé. De pastoriëtuin van Opwijk met zijn

in bol of kegel gesnoeide buxussen en taxussen en zijn borders met struiken – onder meer muizen-doorn (*Ruscus aculeatus*) en Europese pimpermoot (*Staphylea pinnata*) – en vaste planten, is één van de zeldzame pastoriëtuinen die nog intensief worden onderhouden.

NOTEN

- (1) LUYPAERT I., MEEUSSEN J. e.a., Pastorie op de Singel, p. 22-23 in *Hout in en rond het Opwijkse bouwkundig en landschappelijk erfgoed* (Open Monumentendag 2005), Opwijk, Heemkring Opwijk-Mazenzele, 2005.
- (2) Kadastrale opmetingsschets Opwijk 1850 nr. 2. Over Louis Spaak zie: VAN LOO A. e.a., *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 516.
- (3) Zie de kopie van het kaartboek van 1725 in LINDEMANS J., *Geschiedenis van Opwijk*, Brussel, A. Hessens, 1937, p. 135.
- (4) Oudste kadastrale legger Opwijk, art. 612 nr. 45.
- (5) LINDEMANS J., *op. cit.*, p. 186.

Roger Deneef & Jo Wijnant

OPWIJK (OPWIJK): TEMMESSHOF

TUSSEN DE MARKTSTRAAT EN DE RINGLAAN, 1745 OPWIJK
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Relicten van de
landschapstuin van
het Temmershof
(foto R. Deneef,
2007)

Tuin in landschappelijke stijl van circa 55 are, met heuveltjes, vijvertje en rustiek paviljoen, aangelegd rond 1900 en in 2007 grotendeels vernietigd.

Het Temmershof ontleent zijn naam aan de familie Temmermans, die in het begin van de 19de eeuw aan de Marktstraat een hoeve bezat met een tuintje, een boomgaard, een hopveldje en een kleine brouwerij, 82,5 are in het totaal (1). De gedeeltelijk ommuurde landschappelijke tuin met drie heuveltjes, een vijvertje en een rustiek zeshoekig paviljoentje van knoestige boomstammen op een bakstenen onderbouw – circa 55 are – werd vermoedelijk aangelegd rond de eeuwwisseling. De gebouwen zijn mettertijd verdwenen, maar de tuin bleef tot voor kort bewaard. Bij ons bezoek in juni 2007 was de tuin verwilderd en de vijver drooggefallen. Tussen de bomen, die de

helft van de tuin overschaduwden, stonden enkele exemplaren van de oorspronkelijke aanplanting; een witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*), een bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), een bonte besthulst (*Ilex aquifolium* 'Aureomarginata'), een driestammige hinokicipres (*Chamaecyparis obtusa*), een gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*). Enkele maanden later werden grondwerken uitgevoerd met het oog op de verkaveling van het gebied. Het paviljoen en enkele bomen werden gespaard.

NOTEN

- (1) Oudste kadastrale legger 212 Opwijk, artikel nr. 688 op naam van de erfgenamen Petrus Joan Temmermans. Zie ook LUYPAERT I., MEEUSSEN J. e.a., De Engelse tuin achter "Temmershof", p. 57-58 in *Van nature... een monument. Natuur in en rond het Opwijks bouwkundig en landschappelijk erfgoed*. (Open Monumentendag 2004), Opwijk, Heemkring Opwijk-Mazenlele i.s.m. Natuurpunt IJsvogel Opwijk, 2004.

OPWIJK (OPWIJK): CHÂTEAU D'HULST

STEENWEG OP VILVOORDE, 1745 OPWIJK
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Het 'Château d'Hulst'
vanuit de voortuin
in landschappelijke
stijl
(foto R. Deneef,
2007)

Tuin in landschappelijke stijl van 20 are circa 1900 naar 'schotelmodel' (met opgehoogde randen) aangelegd voor een rond 1860 tot landhuis omgebouwde vleugel van een oud hoevecomplex, met de hoofdweg verbonden door een 250 m lange oprijlaan.

Tussen de dorpskern van Opwijk en de Steenweg op Vilvoorde ligt het gehucht Hulst. Rond 1860 (1) werd de woonvleugel van het 'Smetteshof' aan de zuidrand van het gehucht, eigendom van de familie De Smedt, omgebouwd tot een riante villa: een bakstenen dubbelhuis van twee bouwlagen en vijf traveeën onder – atypisch voor die periode – een zadeldak en een aanbouw van één bouwlaag met de keuken. Vermoedelijk na een tweede opstoot van welvaart – want een vleugel van het hoevecomplex werd omgebouwd tot brouwerij (2) – werd rond 1900 de rechte, 250 m lange oprijlaan tussen de Steenweg op Vilvoorde en het gebouwencomplex aangelegd en met beuken afgezoomd (3). De siertuin voor het landhuis dateert waarschijnlijk uit diezelfde periode en is amper 20 are

groot. De toenmalige eigenaar of ontwerper heeft gekozen voor een beproefd model: concaaf, de bomen en struiken en de rondweg op de opgehoogde randen. Het huidige bestand bevat geen bomen met een stamomtrek dikker dan 2,5 m en bestaat uit gewone plataan (*Platanus x hispanica*), zilversdoorn (*Acer saccharinum*), Noorse esdoorn met bruinrood blad (*Acer platanoides* 'Schwedleri'), bontbladige cultivar van gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus* 'Leopoldii'), gewone es (*Fraxinus excelsior*), zoete kers (*Prunus avium*), zomereik (*Quercus robur*) en Amerikaanse eik (*Q. rubra*). De oprijlaan met veertig, in 1990 groten-deels door storm gevelde beuken, werd heraangeplant met grootbladige linden (*Tilia platyphyllos*).

NOTEN

- (1) Circa 1856 volgens LUYPAERT I., MEEUSSEN J. e.a., "Château d'Hulst", p. 36 in *Hout in en rond het Opwijkse bouwkundig en landschappelijk erfgoed* (Open Monumentendag 2005), Opwijk, Heemkring Opwijk-Mazenzele, 2005. De kadastrale opmetingsschets met de verbouwing dateert van 1862 (nr. 15).
- (2) Oudste kadastrale legger 212 Opwijk, art. 1323 nrs. 81 en 94.
- (3) Kadastrale opmetingsschets Opwijk 1902 nr. 30.

*Roger Deneef, Jo Wijnant
& Marjolijn Van Damme*

WEMMEL: KASTEEL VAN WEMMEL – GEMEENTEHUIS

DOKTER HILAIRE FOLLETLAAN 28, 1780 WEMMEL

Het kasteel van Wemmel vanuit het zuidwesten
(litho van M. Vasseur in E. de Damseaux, *La Belgique pittoresque*, 1872-1878, copyright: FUNDP, Bibliothèque universitaire Moretus Plantin)

Gemeentelijk openbaar park van circa 6 hectare, met een vijver van circa 2 hectare, rond een in 1649 verbouwd kasteel met een middeleeuwse kern, sinds 1936 gemeentehuis; in oorsprong een dubbele, feodale kasteelmotte, in de 17de en 18de eeuw met barokke parterre- en bijna alle oude bomen werden in 1933 gerooid; aanleg in landschappelijke stijl in 1940-1941, uiteindelijk met geasfalteerde wandelwegen en gebetonneerde oevers.

Van feodale motte tot barokkasteel

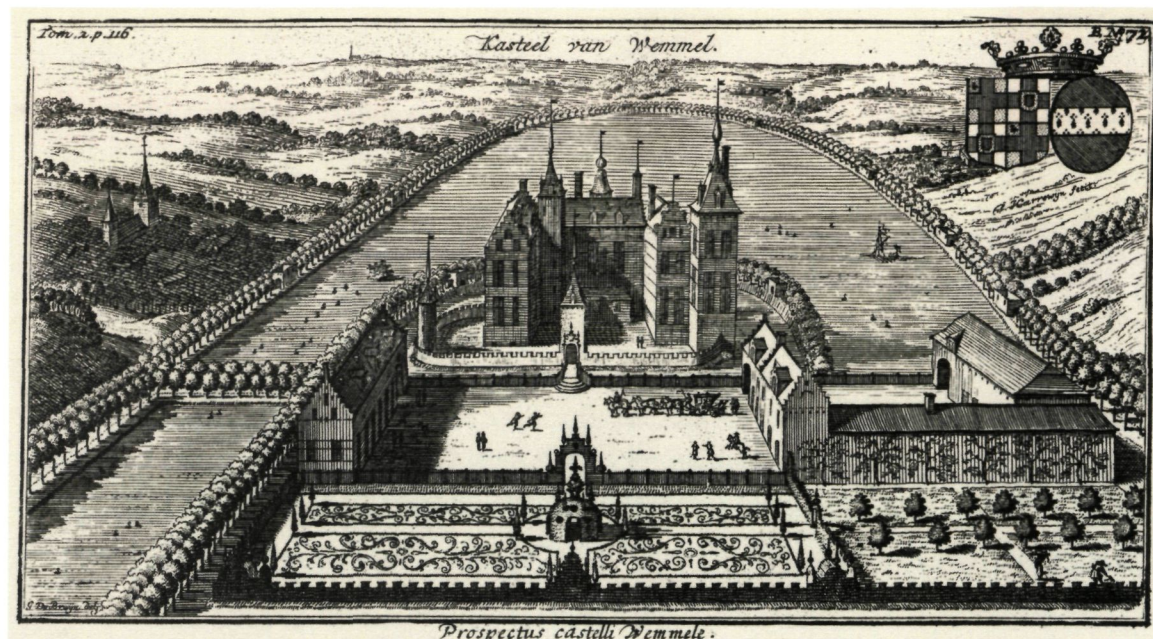
Het kasteel ten zuiden van de dorpskern behoorde van oudsher toe aan de heren van Wemmel (Wambelne), die voor het eerst worden vermeld in 1111. In 1263 ging de heerlijkheid via huwelijk over op het geslacht van Kraainem en aan het einde van de 14de eeuw op het Brusselse schepengeslacht Taye,

dat tot de Franse Revolutie te Wemmel de plak zwaaide. Engelbert Taye werd in 1628 wegens ijver en verdienste voor de kroon tot baron verheven. Zijn zoon Filips liet in 1649 (volgens een jaarsteen) geheel volgens de tijdsgeest de middeleeuwse waterburcht ombouwen tot het huidige, barokke 'hof van plaisantie' (1). Een gravure van Harrewijn geeft een vrij gedetailleerd beeld van het lustslot in 1694. Dit beeld kan worden aangevuld aan de hand van een figuratieve kaart opgemaakt door Joos De Decken in 1711 (2), die echter voor enkele niet onbelangrijke details afwijkt van de ets van Harrewijn.

De oorsprong als dubbele kasteelmotte met het heerlijk verblijf (in een ver verleden misschien een donjon) op een rond of half rond eiland en het neerhof op een vierkant eiland, is op de ets van Harrewijn nog duidelijk herkenbaar. Zelfs de gracht tussen de twee eilanden bleef bewaard. Het door twee dienstvleugels geflankeerde plein voor het kasteel kan worden omschreven als het 'oude neerhof', omdat zijn oorspronkelijke functie als landbouwbedrijf in 1694 al tot het verleden behoort. Het

Het kasteel van Wemmel in vogelvlucht vanuit het westen in 1694 op een ets van J. Harrewijn, oorspronkelijk in *Castella et praetoria nobilium Brabantiae* van J. Le Roy, hier uit *De Cantillons Vermakelikheden*, 1770. Bemerkt de eigenaardige dakloze constructies op de oevers van de grote, boogvormige vijver.

De dorpskern van Wemmel met, van noord naar zuid, de kerk, de pastorie en het kasteel op de Ferrariskaart, 1771-1775

De dorpskern van Wemmel met, van noord naar zuid, de kerk, de pastorie en het kasteel omstreeks 1810 op de manuscriptversie van de Carte topographique de Bruxelles et de ses environs door G. De Wautier (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, afdeling Kaarten en Plannen)

fungeert dan als verkeersplein en de twee resterende vleugels herbergen de paardenstallen en remises. Het boerenleven, mesthoop inclusief, is verbannen naar een nieuw neerhof rechts van het oorspronkelijke, buiten het zicht van de bezoekers. De schuur met het schilddak en de vleugel met de blinde, naar

de toeschouwer gekeerde muur zijn vermoedelijk nog vrij nieuw en vormen met de zuidvleugel van het oude neerhof een U-vormige plattegrond. Het oude neerhof werd wellicht van zijn dwarsvleugel ontdaan om vanuit het slot de siertuin op de voorgrond beter tot zijn recht te laten komen en ook *vice versa*, zoals blijkt uit Philippe de Cantillons beschrijving van 1770: "*Het tweede Hof, en de Tuyn hebben uitzicht op de Voorgevel van het Huis, het welk met zyn Toorens een bekoorlyk gezicht uitmaakt, indien men het op een zekere afstand beschouwt*" (3). Harrewijn schuwt de anekdote niet. De met zes paarden bESPANNEN KOETS zal de met bomen afgezoomde laan oprijden die bij het kerkplein uitmondt. (De kerk en de half in het groen verscholen pastorie staan iets te ver naar achter geschoven). Deze laan (de huidige Folletlaan), die in 1677 werd aangelegd, loopt dwars door zowel de oude als de nieuwe neerhofvleugel, waarin rondboogdoorgangen werden uitgespaard.

Ondanks het vredesverdrag van Münster (1648) was het niet helemaal rustig geworden in onze contreien; het kasteelcomplex heeft nog een defensief karakter. Bezoekers moeten het kasteleiland betreden via een stenen brug van twee rondbogen en een houten ophaalbrug (deze details zijn zichtbaar op de figuratieve kaart van 1711), die vanuit een poorttorentje wordt bediend. Het ereplein voor het kasteel is afgezet met een lage gekanteelde muur met schietgaten en twee peperbusachtige torentjes (slechts één zichtbaar bij Harrewijn). Het kasteel (4) bestaat uit een breed uitgebouwd volume van

twee bouwlagen tussen trapgevels, links met een korte dwarsvleugel die eveneens op een trapgevel eindigt en met een smalle, vierkante traptoren in de oksel; rechts heeft het twee als risaliet uitgewerkte traveeën (door Harrewijn ten onrechte als een korte dwarsvleugel voorgesteld), die bekroond worden door een barokke top met voluten en een steekboogfronton. Een tweede, vierkante, donjonachtige toren met klokdak en uispits is ertegen aangebouwd. Achter het kasteel doemt de bolspits van een derde toren op, maar de achterzijde blijft voor de toeschouwer grotendeels verborgen. Meer dan 300 jaar later is weinig veranderd aan het uitzicht van het kasteel, sinds 1937 onder een witgeschilderde en beraapte cementlaag.

De kasteeltuin rond 1700

De met latwerk omheinde siertuin op de voorgrond wordt door Harrewijn afgebeeld met vier grote loofwerkparterres (*'parterres de broderie'*) met in kegel gesnoeide taxussen of buxussen op de hoekpunten. De rotonde op het kruispunt wordt in beslag genomen door een groot, halfbolvormig paviljoen met een pinakelachtig topstuk en obeliskjes – waarschijnlijk ook in latwerk en met klimplanten (wilde wingerd, kamperfoelie, klimroos, hop...) begroeid. Een monumentale, met bollen en obeliskjes bekroonde rondboogpoort, waarschijnlijk in houten latwerk, vormt de toegang tot deze parterretuin. Deze renaissancestische latwerkarchitectuur vindt haar echo in een soortgelijke constructie aan de overzijde van de tuin (helemaal op de voorgrond), in de twee hoekpaviljoenen en – op dezelfde as – in het portaal van het poorttorentje, dat aan de overkant van de brug de toegang vormt tot het kasteelplein.

Rechts van de parterretuin ligt een boomgaard, die eveneens door een padenkruis wordt ingedeeld. De blinde muur van de westelijke vleugel van het nieuwe neerhof is bespannen met leifruit. De tot 120 m brede vijver die het kasteelcomplex als een boog omgeeft, is niet de primitieve slotgracht; de oude slotgracht heeft haar oorspronkelijke contouren behouden en wordt door een boogvormige, met bomen beplante dijk van de grote vijver gescheiden. De oevers van de vijver worden overschaduwd door een dubbele bomenrij en om de 60 m staan eigenaardige constructies – één bouwlaag, een rechthoekig grondplan, twee kleine vensters in de naar het water toegekeerde gevel, deuropeningen in de smalle zijgevels, geen dak. Op het dijkje dat de oude slotgracht van de vijver scheidt, toont Harrewijn nog twee van dergelijke bouwsels, nu

De Sint-Servatiuskerk, de pastorie en het kasteel van Wemmel op de Primitieve kadastraal kaart opgemaakt door P.F.J. Sablon in 1821 – noorden links (archief Kadaster Brabant, Brussel)

van achteren gezien, zonder vensters maar met een deurgat. Naar de functie van deze raadselachtige gebouwtjes is het gissen en de Cantillons beschrijving van 1770 bevat geen verklaring: *"De boorden van die halve Cirkel [dit is de grote vijver] zyn beplant, met eene dubbele ry Boomen, tussche dewelke men op gelyke afstand vierkante tichgelsteenenvind, in gedaante van deuren, en van boven open"* (5). Gaat het misschien om bakstenen loerhutten voor jagers op waterwild?

Het kasteel van Wemmel vanuit het zuiden op een ansicht van vóór de Eerste Wereldoorlog (collectie Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

Les Environs de Bruxelles. — Château de Wemmel.

Het kasteel van Wemmel met het in 1935 gesloopte koetshuis vanuit het zuiden tijdens de Eerste Wereldoorlog (cliché Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium – collectie Onroerende Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

Het koetshuis met leifruit op een foto genomen tijdens de Eerste Wereldoorlog (collectie Onroerende Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

De 19de eeuw

In de loop van de 18de eeuw verdwijnt de gracht tussen het kasteel en het neerhof en daarmee ook de brug en de poorttoren. Op een figuratieve kaart [zie p. 288], opgemaakt in 1769-1770 door C.J. Everaert (6), en op de Ferrariskaart (1771-1775) is het kasteleiland tot één geheel versmolten met het neerhofeiland, dat nu ook volledig in beeld komt. De eerstvolgende kaart met het kasteeldomein van Wemmel is de 'Carte topographique de Bruxelles et de ses environs', een gegraveerde kaart op ongeveer 1/34.000, gepubliceerd in 1810 door voormalig artilleriekapitein Guillaume De Wautier. Op een manuscriptversie op schaal circa 1/5.000, die vermoedelijk gelijktijdig met de gegraveerde kaart werd opgemaakt of misschien als uitgangspunt ervoor heeft gediend (7), zijn de vleugels van het door

Harrewijn afgebeelde 'nieuwe neerhof' herleid tot muren. Het meer dan één hectare grote neerhofeiland wordt weergegeven als een in dertien bedden verdeelde tuin – moestuin of misschien de gebruikelijke combinatie van groenten en siergewassen, 'nut en sier'. De oude slotgracht wordt nog steeds van de grote vijver gescheiden door een boogvormige dijk. Ten oosten van het domein bevindt zich het watermolencomplex, waarvan ook een brouwerij en een distilleerderij deel uitmaken.

In 1792 huwt graaf Jean-Antoine vander Noot, heer van Haren, met één van de laatste Tayes (8). Zijn zoon François (9) wordt in 1831 als Primitieve eigenaar én als bewoner genoemd. In de Primitieve kadastrale legger komt het prefix 'lust' of de term 'vermaak' echter niet voor, maar dat kan te verkla-

1877

1891

1924

De dorpskern van Wemmel met, van noord naar zuid, de kerk, de pastorie en het kasteel op de stafkaarten van 1877, 1891 en 1924 (ICM, 1882, 1894 en 1933)

Het kasteel van Wommel als gemeentehuis circa 1950, omringd door prille aanplantingen, niet meer weerspiegeld in het water, want de vijver werd aanzienlijk verkleind; uiterst rechts het openluchttheater (collectie Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

Het gemeentepark circa 1950: brugjes met schilderachtig vlechtwerk van cementen takken (collectie Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

ren zijn door de persoonlijke instelling van de ambtenaar van het kadaster, want zelfs het kasteel wordt gewoon als 'huis' omschreven (10). De Primitieve kadasterkaart die P.F.J. Sablon in 1821 uittekende, sluit nauw aan bij De Wautier, maar gaat meer in detail over het uitzicht van het tuinperceel 595. Het is 59,5 are groot en komt overeen met de tuin met de broderieparterres en de latwerkarchitectuur op de ets van Harrewijn. De centrale, op het kasteel georiënteerde oost-westas en de noord-zuidas die daar loodrecht op loopt, worden allebei afgebeeld met een middenstrook, een 'plate-bande' van gazon, bloemen, rozen... Het aanpalende perceel (nr. 597), dat beantwoordt aan de boomgaard op de ets van Harrewijn, wordt ook als tuin omschreven. Van de twee vleugels van het 'nieuwe neerhof' is in 1821 geen spoor meer te bekennen. De slotgracht (nr. 592) wordt nog steeds door een boomgvormige dijk van de grote vijver gescheiden. De strookpercelen langs de oevers van de vijvers (nrs. 588 en 590) worden als 'dreef' omschreven, waaruit kan worden afgeleid dat ze zoals in 1696 nog steeds met bomen beplant zijn. Kortom: op het eerste gezicht is er sinds 1694 niet zoveel veranderd.

Oude structuur met appendix in landschappelijke stijl

Na de dood van vander Noot wordt het domein aangekocht door graaf Guillaume-Bernard de Limburg-Stirum, ex-militair en burgemeester van Wommel (11). Waar de meeste kasteeldomeinen in de loop van de 19de eeuw landschappelijk worden

heraangelegd, behoudt Wommel zijn 17de-eeuwse uitzicht en lay-out. Dit duidt niet noodzakelijk op verwaarlozing of immobilisme (12). De graaf laat in 1865 de zuidvleugel van het (oude) neerhof slopen en de resterende vleugel verbouwen (13). Het verlies aan bedrijfsruimte wordt gecompenseerd door een nieuw complex aan de zuidelijke oever van de grote vijver: een ommuurde moestuin van 19,5 are met een tuinierswoning en een schuurtje en serres (14). Bovendien laat de landschappelijke stijl, die in de 19de eeuw domineert, het kasteeldomein van Wommel niet helemaal onberoerd. *"Langs de kant van het westen zijn de vijvers bijna gansch gevuld met gras bezaend en met bloemen en*

Het kasteel van Wommel, gemeentehuis, van op de plaats waar ooit het neerhof stond (foto R. Deneef, 2007)

'Nouveau jardin pittoresque' rond het kasteel van Wemmel: de omlijsting van de tribune van het openluchttheater achter het kasteel (foto R. Deneef, 2007)

Het podium van het openluchttheater achter het kasteel (foto R. Deneef, 2007)

vreemde gewassen versierd" merkt een ooggetuige in 1856 op (15). De kleine rechthoekige vijver ten westen van de laan naar de kerk (perceel nr. 594) wordt op de stafkaart van 1877 inderdaad als weiland weergegeven en aan de noordrand ziet men iets wat een brede struikenborder zou kunnen zijn. Op deze kaart zijn op voormalige landbouwgrond ten zuiden van het domein nog andere tekenen van landschappelijke omkadering te zien. Ten westen en ten zuiden van het nieuwe moestuincomplex

wordt een sierplantsoen van bijna 2 hectare afgebeeld, dat door brede, slingerende en met struiken afgezoomde wandelpaden wordt ontsloten.

De stafkaart van 1877 geeft in stippellijn ook de indeling weer van de oude parterre – nog steeds met zijn centrale as – en van een rotonde op het oude neerhof voor het kasteel. Dit ereplein kunnen we bewonderen op een litho van M. Vasseur in *'La Belgique pittoresque'* (1872-1878) – een bolle 'corbeille' met inlegplanten [zie p. 279]. De omlijsting van het kasteel met enkele grote, moeilijk te determineren bomen, doet landschappelijk aan. Op de stafkaart van 1891 wordt het wegenpatroon van het landschappelijk aanhangsel ten zuiden van de nieuwe moestuin afgebeeld als een Sint-Andrieskruis met een grote rotonde op het kruispunt.

Guillaume de Limburg Stirum was toen net overleden en het kasteeldomein was in onverdeeldheid eigendom van zijn negen kinderen (16), maar werd bewoond door zijn zoon Engelbert, die ook de burgemeesterssijp had overgenomen. In die periode duiken de eerste foto's en Ansichtkaarten op. Interessant is een foto vanuit het zuiden genomen tijdens de Eerste Wereldoorlog: het kasteel omgeven door hoge platanen, beuken (wellicht rode), linden, Italiaanse populieren... en het in 1865 vernieuwde koetshuis met zijn grote, getrapte dakvensters, begroeid met leifruit – breed uitwaaiende spalierbomen, palmetten met dertien en zeven takken (vermoedelijk perelaars), een rozenperk links op de voorgrond, kasseiverharding afgewisseld met kort geschoren grasstroken. De gieter naast de deur suggereert intensief onderhoud. De stafkaart van 1924 toont het kasteeldomein van Wemmel tijdens de laatste dagen van het bewind van de familie de Limburg Stirum. De formele tuin voor het kasteel is vervangen door onderhoudsvriendelijk gazon, de landschappelijke appendix in het zuiden is voor de helft in boomgaard omgezet en de rotonde met het Sint-Andrieskruis is verdwenen. In de straten ten zuiden van het domein is de eerste lintbebouwing verschenen; burgemeester Engelbert had met succes geijverd voor een tramverbinding met Brussel, nog geen 8 km verwijderd, en het verstedelijkingsproces was begonnen.

Gemeentehuis en openbaar park

Sophie de Limburg Stirum, het op één na jongste kind van Willem-Bernard, schonk bij haar overlijden in 1927 het kasteel en het park aan de gemeente Wemmel. Het proces van overdracht nam bijna tien jaar in beslag (17) en ging gepaard met de afbraak

Het kasteel van Wemmel vanuit het noorden te midden van een overwegend jonge beplanting (foto R. Deneef, 2007)

van het koetshuis, een volledige kaalkap en de verkaveling en lintbebouwing van de periferie van het domein (langsheen de Steenweg op Merchtem en de Maalbeeklaan) (18). Landschaps- en tuinarchitect Jules Buysens, voortrekker van de 'Nouveau jardin pittoresque' tijdens het interbellum, was in 1933 getuige van de hecatombe die de uiteindelijke overdracht van eigendom voorafging. Alle bomen werden gemerkt – echte "*monuments végétaux*" waarvan hij de verkoopwaarde overigens belachelijk klein achtte – "*tweehonderdjarige bruine beuken, gigantische zilverlinden, enorme Hollandse linden, majestueuze platanen*" (19). De energieke tussenkomst vanwege de overheid, waarop hij hoopte, bleef achterwege. Slechts enkele bomen, waaronder een witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*), hebben de slachting overleefd. Het kasteel werd als gemeentehuis ingericht, maar de manier waarop de bepleistering van de gevels werd verwijderd en vervangen door een beraapte cementlaag, riep heel wat protest op, onder meer van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen.

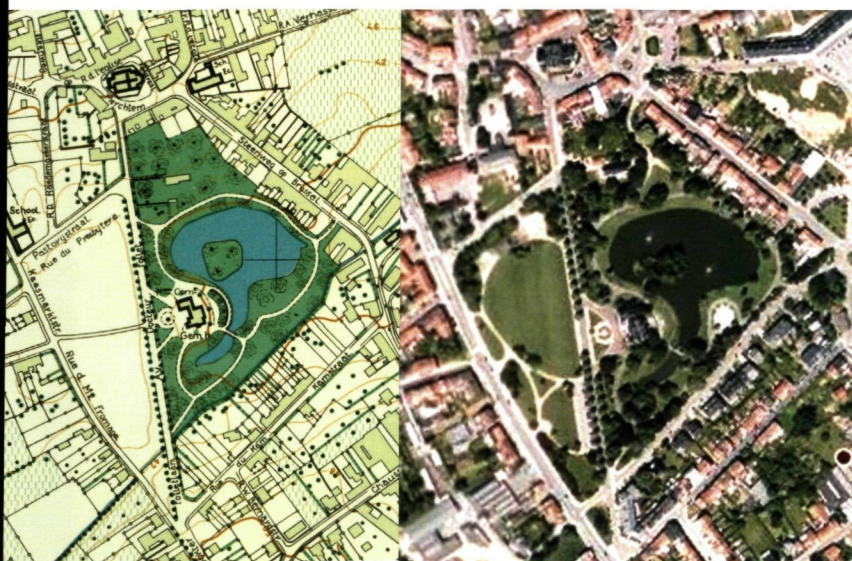
Het gemeentepark van Wemmel is vermoedelijk één van de laatste kasteeldomeinen die rond 1940 – bijna in het midden van de 20ste eeuw – in land-

schappelijke stijl werden heraangelegd (20). De contouren van de '*halve Cirkel*', zoals de Cantillon de grote vijver bijna twee eeuwen eerder had omschreven, zouden voortaan eerder aan het silhouet van een stuifzwam doen denken, met een brugje over de steel. Een eilandje en brugjes met schilderachtig vlechtwerk van cementen takimitaties behoorden uiteraard tot het programma. De wandelwegen, uiteindelijk geasfalteerd, slingeren zich langs de betonnen oevers van de nieuwe vijver. Een gevarieerde landschappelijke beplanting zou de gebeurtenissen van 1933 doen vergeten. Ze omvatte bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), witte en rode paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*, *A. x carnea*), Corsicaanse, Oostenrijkse en weymouthden (*Pinus nigra* subsp. *laricio*, *P. n.* subsp. *nigra*, *P. strubus*), moerascipres (*Taxodium distichum*), vederesdoorn (*Acer negundo*), tranenden (*Pinus wallichiana*), treures (*Fraxinus excelsior* 'Pendula')... en zelfs enkele minder courante soorten als doodsbenederenboom (*Gymnocladus dioica*), Kaukasische vleugelnoot (*Pterocarya fraxinifolia*) en *Chamaecyparis lawsoniana* 'Wisselii'. Achter het kasteel werd een klein openluchttheater gebouwd, waarin elementen van de 'Nouveau jardin pittoresque' doorschemeren in de omlijsting van de amfi-

1953

2005

De verstedelijkte
dorskers van
Wemmel in 1953
en in 2005 met,
van noord naar

zuid, de kerk, de
pastorie en het
kasteel-gemeentehuis
(resp. Ministerie
Openbare Werken &

Wederopbouw,
Dienst Topografie &
Fotogrammetrie,
1957, en Google
Earth, 2005)

theatervormige publiekstribune in breuksteen met beplantingsstroken. De ruïne van een verdwenen aanbouw met een torenachtige uitsprong dient niet alleen als onderbouw van het terras maar ook als romantisch decor achter het theaterpodium. De in 1677 aangelegde dreef, die door het neerhof liep, werd verbreed tot de huidige Folletlaan. In de ruimte tussen de Folletlaan en de Kaasmarkt, waar ooit het neerhof, de parterretuin en de kleine vijver lagen, werd in 1967 het huidige plantsoen aangelegd.

NOTEN

- (1) WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, IV (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 76-88.
- (2) Gereproduceerd in WAUTERS A., *op. cit.*, p. 89 en JACOBS R., Brussel en Vlaams-Brabant: Gooik en Wemmel (11), *Vlaams-Brabant* nr. 6, 1997, p. 16-27.
- (3) DE CANTILLON Ph., *Vermakelykheden van Brabant en deszelfs onderhoorige landen*, deel II (Amsterdam, David Weege, 1770) Anastatische herdruk, Amsterdam/Antwerpen, 1981, p. 29.
- (4) Uitvoerig beschreven in DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Duca-

ju, 1977, p. 763-764, en in VAN DAMME M., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Wemmel*, Brussel, Agentschap R-O Vlaanderen, Onroerend Erfgoed, 2006, p. 13-17.

- (5) DE CANTILLON Ph., *op. cit.*, p. 29
- (6) Gereproduceerd en verkeerd gedateerd (1687) in VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (III), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1964, p. 11.
- (7) Maar voor sommige gedeelten tot 1821 bijgewerkt en daarom in de afdeling Kaarten & Plannen van de Koninklijke Bibliotheek van België ook 1821 gedateerd.
- (8) BUELENS V., De heerlijkheid, baronie en markgraafschap (markizaat) Wemmel, p. 60-63 in *Wamblin* 1(4), 1973.
- (9) Voluit: François-Marie-Joseph vander Noot (1770-1837).
- (10) Oudste kadastrale legger 212 Wemmel, art. 213 nrs. 17-28.
- (11) Oudste kadastrale legger 212 Wemmel, art. 344 nrs. 29-38. Over het geslacht de Limburg Stirum zie: worldroots.com/foundation/europeen.
- (12) Zoals gesteld in VAN DER KAA M.-H., *Wemmel. Origine et transformation jusqu'en 1838 d'un village de l'agglomération bruxelloise* (onuitgegeven licenciatuerverhandeling), Louvain-la-Neuve, Université catholique de Louvain, 1985, p. 156.
- (13) Kadastrale opmetingsschets Wemmel 1865 nr. 7.
- (14) Deze wijzigingen worden pas geregistreerd in de kadastrale opmetingsschets Wemmel 1884 nr. 35. Zie ook de oudste kadastrale legger 212 Wemmel, art. 344 nrs. 24, 25, 39, 45, 46, 56, 79, 82, 83 en 88. Ongeveer de helft van wat op de stafkaart van 1877 als sierplantsoen herkenbaar is, wordt in de legger niet als lusttuin maar als hof omschreven.
- (15) Geciteerd in VAN DER KAA M.-H., *op. cit.*, p. 156.
- (16) In de hoofding van art. 344 van de oudste kadastrale legger 212 Wemmel vermeld als: *de Limburg Stirum, Samuel-Marie-Jozef en consoorten*. Samuel was de oudste zoon.
- (17) Het koninklijk besluit van 15 september 1936, dat de schenking bekrachtigt, stipuleert dat de gebouwen behouden moeten blijven en bestemd voor gemeentehuis, dat rond de gebouwen een tuin of park moet worden aangelegd en dat de monumentale gotische schouw in wat later de raadszaal zou worden bewaard moet blijven, en dat een op die schouw aan te brengen koperen plaat aan de schenking zal herinneren.
- (18) Zie de kadastrale opmetingsschets Wemmel 1931 nr. 18.
- (19) Brief van 12 april 1932 aan de provinciegouverneur als voorzitter van het Comité van Briefwisselende leden van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (dossier WEMMEL: Dr. H. Folletlaan – Oud Kasteel, nu gemeentehuis in het archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven).
- (20) Deze aanleg wordt pas kadastraal geregistreerd in 1981 (Kadastrale opmetingsschets Wemmel 1981 nr. 36).

*Marjolijn Van Damme
& Roger Deneef*

WEMMEL: PASTORIE VAN DE SINT-SERVATIUSKERK

DOKTER HILAIRE FOLLETLAAN 24, 1780 WEMMEL

De voormalige
pastorie
van Wemmel vanuit
de tuin, na de
restauratie van
1999 gemeentelijke
muziekacademie
(foto R. Deneef,
2007)

***Ommuurde tuin rond een in 1700 geres-
taureerde norbertijnenpastorie, oorspron-
kelijk 90 are met een door twee paden-
kruisen ingedeelde voortuin, sinds 1960
gereduceerd tot 42,5 are.***

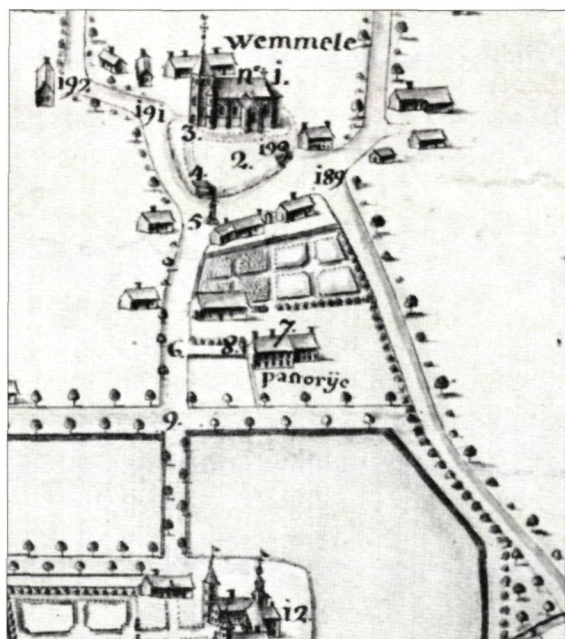
In 1700 werd op last van de abdij van Grimbergen de nog geen 50 jaar oude maar vervallen pastorie gesloopt en op dezelfde plaats – waarschijnlijk ook op dezelfde funderingen – met het afbraakmateriaal heropgebouwd. Dit verklaart wellicht de ingewikkelde structuur, de zichtbare bouwnaden, de verspringing van de traveeën (acht in de voorgevel, negen in de achtergevel), de verspringingen in de dakhelling en de achtergevel en misschien ook de oriëntatie van het gebouw. Het staat haaks op de in

1677 aangelegde dreef tussen de kerk en het kasteel (de huidige Folletlaan), atypisch voor de 18de eeuw, toen het model 'vivre entre cour et jardin' de aanleg van talrijke pastorieën en landhuizen ging bepalen. Door latere veranderingen werd de 'leesbaarheid' nog meer bemoeilijkt. De pastorie (1) in traditionele bak- en zandsteenstijl onder een leien zadeldak met dakruiter, oorspronkelijk met kruis-kozijnen, werd nog in de 18de eeuw aan de westzijde met twee traveeën in dezelfde stijl uitgebreid. Ze verschijnt al in haar huidige gedaante op een figuratieve kaart opgemaakt in 1769-1770 door C.J. Everaert (2). De tiendschuur stond ten noordwesten van de pastorie, eveneens haaks op de dreef.

Everaert geeft ook interessante details over de tuin weer. De oude toegang tot het pastoriegoed bevond zich waarschijnlijk in het noorden; vanaf het

De pastorie van Wemmel tussen de kerk en het dorpskasteel op een figuratieve kaart opgemaakt door Everaert in 1769-1770 (Brussel, Algemeen Rijksarchief, KP. nr. 2407 hs)

Een treurbeuk met kronkelige gesteltakken (foto R. Deneef, 2007)

kerkplein leidde een pad tussen de huizen naar de voordeur. De voortuin werd hierdoor in tweeën gedeeld, elk deel met een padenkruis – vermoedelijk een combinatie van ‘nut en sier’, groenten, klein-fruit, bloemen en bloeiende struiken in omhaagde parterres. In 1770 was deze toegang al afgesloten. De huidige toegang – een recht pad vanaf de Folletlaan – werd waarschijnlijk aangelegd tijdens de heropbouw van de pastorie, toen de tuin langs het noorden en het westen met een muur werd omgeven. Langs de oost- en de zuidzijde vormde een haag de afsluiting. In de zuidelijke helft van het pastoriegoed, door Everaert blanco gelaten, stonden mogelijk fruitbomen. De Primitieve kadastrakaart [zie p. 281] opgemaakt door P.F.J. Sablon in 1821, sluit vrijwel naadloos aan bij de kaart van Everaert, maar de oude tiendschuur is verdwenen en ten zuiden van en evenwijdig met de pastorie is er een nieuw gebouw verschenen, ongetwijfeld

de dienstvleugel met schuur en stal. De zuidgrens van het goed wordt gevormd door een spatelvormige, 5 tot 8 m brede gracht (eigenaardig genoeg niet blauw gekleurd op de kadasterkaart), die op de figuratieve kaart van 1769-1770 niet voorkomt, maar niettemin een relict kan zijn van een oude ringgracht. Rond 1880 werd deze gracht gedempt (3).

De dienstvleugel ten zuiden van de pastorie werd rond 1898 afgebroken en vervangen door het huidige koetshuis ten noordwesten van de pastorie. De serre of wintertuin (4), die het koetshuis met de pastorie verbond, werd in de jaren 1950, toen de pastorie ingrijpend werd gerestaureerd, gesloopt en vervangen door een neotraditionele rondboogpoort. Deze poort verdween op haar beurt om plaats te ruimen voor een beglaasde verbinding in 1999-2003, toen de pastorie andermaal werd gerestaureerd en als gemeentelijke muziekacademie ingericht. De omheiningmuur langs de Folletlaan is bekend als de Laermansmuur, naar de Brusselse kunstschilder Eugène Laermans (1864-1940), die hem meermaals als achtergrond voor zijn schilderijen gebruikte. Hij bestond al in de 18de eeuw, werd in 1855 gedeeltelijk hersteld en bij de recentste restauratiecampagne heropgebouwd, zodat de laatste sporen van de tiendschuur, die ertegenaan was gebouwd, werden uitgewist. In zijn huidige vorm gaat het om een verspringende bakstenen muur onder een afgeknotte ezelsrug. In de afgeschuinde hoek aan de toegangsweg naar de pastorie werd in 1855 een kapelletje opgericht tere ere van 'Onze-Lieve-Vrouw van Betrouwen'. De muur aan de noordzijde werd opgetrokken rond 1960, toen de noordgrens van pastoriegoed bijna 20 m naar het zuiden werd verlegd. Met het oog op de uitbreiding van het gemeentepark (zie kasteel van Wemmel*) gebeurde rond 1980 iets vergelijkbaars aan de oostzijde. Hierdoor werd het pastoriegoed met meer dan de helft gereduceerd tot de huidige 42,5 are (5).

De door kruispaden ingedeelde parterres ten noorden van de pastorie – nog zichtbaar in de 'Atlas cadastral de Belgique' van P.C. Popp (1860) – zijn sinds lang verdwenen. Een ansichtkaart van rond de Eerste Wereldoorlog (6) toont de voortuin in zijn huidige informele gedaante – met een afbuigend pad tussen gazons met enkele bloemperken, struikmassieven, een Italiaanse populier links in beeld en, nabij de voordeur van de pastorie, de nog bestaande Ierse taxus (*Taxus baccata* 'Fastigiata'), intussen uitgroeid tot respectabele afmetingen.

Het ronde lindeprieel (*Tilia platyphyllos*) aan het oostelijke uiteinde van de pastorie bevindt zich buiten de ansicht, maar was er toen ongetwijfeld al. Op het hoogste gedeelte van de tuin, tegen de in 1960 gebouwde tuinmuur, staat een treurbeuk met eigenaardig kronkelende gesteltakken, misschien *Fagus sylvatica* 'Tortuosa', een cultivar die uitzonderlijk als treurbeuk werd gebruikt. Aan de oostrand van de pastorietaan, in het gedeelte dat recentelijk in het aanpalende gemeentepark als noordelijke ingang werd geïntegreerd, staan nog enkele oude bomen: een bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), een bontbladige esdoorn (*Acer pseudoplatanus* 'Leopoldii'), een tamme kastanje (*Castanea sativa*) en een treures (*Fraxinus excelsior* 'Pendula'). De rest van de beplanting is opgeschoten wildgroei – bijvoorbeeld de tweestammige es (*Fraxinus excelsior*) in de voortuin – of van recente datum – de twee Italiaanse cipressen (*Cupressus sempervirens*) in de achtertuin.

Merkwaardige bomen

(opnamen 20 december 1999 en 19 juni 2007)

1. treurbeuk (*Fagus sylvatica* 'Pendula', of 'Tortuosa') 191
17. bontbladige cultivar van gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus* 'Leopoldii') 314, zaailing.

NOTEN

- (1) Uitvoerig beschreven in VAN DAMME M., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Wemmel*, Brussel, Agentschap R-O Vlaanderen, Onroerend Erfgoed, 2006, p. 9-13. Zie ook: BUELENS V., De evolutie van de privébouwkunst te Wemmel. De pastorie, p. 5-9 in *Wamblinus* 3(1), 1975; GRAUWEN W.M., De omgeving van de pastorie en de kerk van Wemmel. Het Speikerweijte en de tiendschuur, in 1677, p. 10-11 in *Wamblinus* 3(1), 1975; HEREMANS S., *De pastorie gelegen in 't Marquisaet van Wemmel* (onuitgegeven nota bij het restauratiedossier), Halle, architectuurbureau Karel Breda, 1999.
- (2) Gereproduceerd en verkeerd gedateerd (1687) in VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (III), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1964, p. 11.
- (3) Kadastrale mutatieschets Wemmel 1881 nr. 2.
- (4) Kadastrale mutatieschets Wemmel 1898 nr. 9.
- (5) Kadastrale mutatieschetsen Wemmel 1961 nr. 23, 1963 nr. 21, 1966 nr. 17 en 1981 nr. 36.
- (6) Gereproduceerd in ANDRIES C., *Wemmel, een dorp tussen grootstad en platteland. Dorpsbeelden uit het verleden*, Nieuwkerken-Waas, Het Streekboek, 1991, p. 16-18.

Résumés

1. AFFLIGEM (Hekelgem): Abbaye Bénédictine d'Affligem (p. 16)

Vestiges d'une abbaye bénédictine démolie en grande partie vers 1800; aux 17e et 18e siècles entourée de jardins d'agrément formels, potagers, vergers et viviers, formant un ensemble muré de près de 18 hectares; rebâtie en style néogotique après le retour des bénédictins en 1869; pendant l'entre-deux-guerres modifications et nouvelles constructions dessinées e.a. par Dom P. Bellot et A. Kropholler; allées de tilleuls et évocation 'verte' du choeur de l'abbatiale disparue.

2. AFFLIGEM (Hekelgem): Domaine Verbrugghen (p. 28)

Vestiges d'un parc paysager de près de 6 hectares, aménagé autour d'une maison de campagne de 1836-1846, démolie en 1942 et remplacée par la maison de jeunesse actuelle.

3. AFFLIGEM (Hekelgem): 't Kasteeltje (Le Petit Château) – Il Palazzetto (p. 30)

Domaine autour d'une villa néoclassiciste de 1871; initialement près de 96 ares, comprenant un potager partiellement muré; jardin d'agrément avec des châtaigniers et hêtres pourpres remarquablement gros.

4. AFFLIGEM (Hekelgem): De Nieuwe Molen (Le Nouveau Moulin) (p. 33)

Jardin de 25 ares devant une maison de meunier, ombragé par des arbres d'ornement.

5. AFFLIGEM (Terafene): Villa Huygens (p. 34)

Jardin de près de 80 ares autour de deux villas, avec un joli compartiment légèrement affaissé, aménagé en 1939 par Albert Dervaes selon les modèles du 'Nouveau Jardin Pittoresque'.

6. AFFLIGEM (Terafene): Grotte de Notre Dame de Lourdes Et Circuit du Rosaire (p. 36)

Lieu de pèlerinage (22 ares) avec une 'grotte de Lourdes' pittoresque, construite en 1885 au-dessus d'une source, et un circuit de 15 chapelles commémorant les 'Mystères du Rosaire', aménagé pendant l'entre-deux-guerres.

7. ASSE (Asse): Domaine Waalborre (p. 38)

Parc paysager de 4,5 hectares, aménagé vers 1910 auprès d'une grande villa en style cottage, comprenant un grand nombre d'arbres remarquables et essences rares.

8. ASSE (Asse): Athénée Royal – Domaine Vijverbeek (p. 42)

Complexe scolaire comprenant des bâtiments de 1950 et 1960, entouré d'un aménagement inspiré du 'Nouveau Jardin Pittoresque', ayant comme noyau historique un manoir éclectique de 1885, entouré de traces (vieux arbres) d'un jardin paysager, initialement 95 ares, après 1905 élargi jusqu'à 3 hectares 62 ares.

9. ASSE (Asse): Château de Rampelberg (p. 45)

Jardin paysager de 34 ares, initialement 70 ares, autour d'une villa éclectique de 1874.

10. ASSE (Asse): Château Belvédère – École Saint-Martin (p. 47)

Villa néoclassiciste de 1861-1862 entourée d'un jardin paysager de 1,5 hectares, dont seulement la moitié nord a été conservée.

11. ASSE (Asse): Morette (p. 49)

Domaine partiellement muré de 19,5 hectares autour d'un moulin à vent en pierre et une ferme abritant une distillerie, construits vers 1830; ferme 'castellisée' vers 1900; un verger de près de 13 hectares et un parc paysager d'environ 1 hectare autour d'une pièce d'eau (anciennement une carrière de grès), dans la lisière sud du domaine, étendu vers les alentours du moulin vers 1900.

12. ASSE (Asse): Château de Hoogpoort (p. 55)

Parc paysager de près de 14 hectares avec un noyau ancien, créé autour d'un château néoclassiciste érigé en 1908 et l'étang d'un moulin à eau; à moitié boisé.

13. ASSE (Asse): Château du Putberg (p. 60)

Parc paysager, initialement 1 hectare 90 ares (le potager muré non compris), au bord d'une ancienne

carrière et auprès d'un château éclectique de 1878; agrandi vers 1910 jusqu'à près de 7 hectares et pourvu d'une pièce d'eau paysagère.

14. ASSE (Asse): Château De Bergen (p. 64)

Parc paysager, initialement près de 10 hectares, aménagé autour d'un château éclectique de 1910; scindé en deux propriétés distinctes en 1929; réaménagé dans les années 1990 et enrichi d'une pièce d'eau paysagère.

15. ASSE (Asse): Borchstad (p. 68)

Aménagement informel paysager de près de 2 hectares conçu par L.-J. Breydel autour d'une villa en style néotraditionnel de 1935.

16. ASSE (Asse): Manoir Huseghem – Château de Walfergem (p. 70)

Domaine d'environ 15 hectares autour d'une maison de plaisance des années 1710, avec un potager partiellement muré, une orangerie et à l'origine également un jardin géométrique de 39 ares entouré de douves, transformé dans les années 1860 et intégré dans un parc paysager de près de 6 hectares qui n'a pas entièrement effacé l'ancienne structure.

17. ASSE (Relegem): Hof te Zittert (p. 79)

Domaine de près de 4 hectares autour d'un château d'environ 1750, rebâti en 1832, entouré d'un jardin-îlot de 38,5 ares, initialement à contours réguliers et rectilinéaires, terminés par un arc épaulé, dépouillé de ses contours raides seulement en 1958; extension paysagère de 2 hectares 70 ares en 1958; un des sites des plus séduisants de la région, sévèrement affligé par la nuisance sonore engendrée par une autoroute adjacente.

18. GRIMBERGEN (Beigem): Manoir de Bentinck – Vieux Château (p. 85)

Vestige (vieux arbres) d'un parc paysager, aménagé vers 1850 auprès d'une maison de plaisance du 17e siècle, transformée en château, initialement 2 hectares, agrandi jusqu'à 4 hectares dans les années 1890 (cf. Ten Doorn), alloti après 1945.

19. GRIMBERGEN (Beigem): Ten Doorn (p. 88)

Vestiges (vieux arbres) d'un parc paysager de près de 2 hectares, créé autour d'un château éclectique bâti en 1893, incendié en 1914 et démoli vers 1929; démembré et bâti à partir de 1940.

20. GRIMBERGEN (Beigem): Château ten Berg (p. 90)

Parc paysager de près de 1,5 hectare, créé dans les années 1860 autour d'une maison de campagne bâtie

vers 1800; partiellement mutilé à la suite de l'élargissement de la route adjacente.

21. GRIMBERGEN (Grimbergen):

Abbaye des Norbertins (p. 93)

Vestiges des jardins d'une abbaye, initialement près de 15 hectares, comprenant un étang, des jardins géométriques et des parterres de broderie aux 17e et 18e siècles, réduits à un quart dans les années 1820.

22. GRIMBERGEN (Grimbergen):

Château des Princes (p. 97)

Parc municipal avec des traces dans le microrelief d'un jardin français classique de près de 13 hectares, aménagé pendant le 3e quart du 18e siècle auprès d'un château entouré de douves, transformé en maison de plaisance vers 1610; boisé au cours du 19e siècle.

23. GRIMBERGEN (Grimbergen): Sint-Servaashof (p. 102)

Parc paysager, initialement 2 hectares 30 ares, créé au début du 19e siècle derrière une maison de campagne néoclassiciste, réaménagé vers 1905 lors de la transformation de la maison; partiellement démembré et mutilé en 1955 et surtout en 2002.

24. GRIMBERGEN (Grimbergen):

Château d'Overschie – De Vorst (p. 104)

Parc en style mixte, initialement 2 hectares 78 ares, aménagé vers 1803 dans une ancienne fosse d'extraction de grès, agrandi jusqu'à 3,5 hectares vers 1905, lorsque l'ancienne maison de campagne fut remplacée par le château éclectique actuel; aménagement paysager aux sentiers tortueux contrastant avec une pièce d'eau à contours rigides en forme de cuillère.

25. GRIMBERGEN (Grimbergen):

Domaine de Borcht (p. 109)

Vestige (près de 15 hectares) en grande partie marécageux d'un parc paysager, créé probablement avant 1800 auprès d'une maison de campagne néoclassiciste (à l'emplacement d'un château médiéval), et autour d'un méandre fossile de la Senne; transformation de la maison en château éclectique et agrandissement du parc jusqu'à 30 hectares vers 1880; démolition du château et allotissement de la partie sèche du domaine en 1962.

26. GRIMBERGEN (Grimbergen):

Château de Groeneveld (p. 117)

Jardin paysager, initialement 1 hectare, aménagé vers 1800 à côté d'une maison de campagne attenante à une métairie, et un bois aménagé symétriquement à la même époque; agrandi jusqu'à 3 hectares au cours

du 19e siècle tout en ajoutant une pièce d'eau; réaménagé juste avant la Première Guerre Mondiale en jardin à géométrie symétrique à la française avec, comme miroir d'eau, un canal axial.

27. GRIMBERGEN (Grimbergen):

Clinique psychiatrique Saint-Alexius (p. 122)

Domaine d'une clinique psychiatrique, près de 6 hectares, bâtie en 1906 d'après les plans néotraditionnalistes de Jules Coomans, un des derniers établissements de soins psychiatriques selon le modèle de clos à cours intérieures; jardins intérieurs à géométrie atténuée, parc extérieur paysager; aménagement largement détruit à la suite des transformations et nouvelles constructions survenues depuis 1978.

28. GRIMBERGEN (Grimbergen): Villa Goossens

(p. 127)

Jardin paysager de 21 ares avec quelques gros arbres autour d'une villa éclectique bâtie vers 1910.

29. GRIMBERGEN (Humbeek): Gravenkasteel

(Château des Comtes) (p. 129)

Domaine de près de 80 hectares, en grande partie boisé, avec un château entouré de douves du 14e siècle, rebâti vers 1600, transformé en style éclectique (renaissance flamande) entre 1861 et 1904; bois avec une étoile d'allées du milieu du 18e siècle; potager partiellement muré, aménagement paysager (près de 20 hectares) dans les environs immédiats du château; arbres monumentaux, entre autres un cèdre du Liban.

30. GRIMBERGEN (Humbeek): Grotte de Lourdes,

Chemin de la Croix et Calvaire (p. 138)

Jardin thématique religieux, près de 1 hectare, créé en 1954-1958, avec 'grotte de Lourdes', chemin de la Croix et calvaire.

31. GRIMBERGEN (Humbeek): Château De Eiken

(Les Chênes)

Parc paysager de 1 hectare 59 ares, créé autour d'une maison de campagne bâtie vers 1800, transformée en château éclectique.

32. GRIMBERGEN (Humbeek): Château ter Wilder

(p. 140)

Parc paysager du type 'jardin anglais' de 4 hectares 84 ares, aménagé derrière un château néoclassiciste bâti vers 1800, agrandi pendant la 2e moitié du 19e siècle jusqu'à plus de 7 hectares, partiellement alloti en 1926-1932.

33. GRIMBERGEN (Humbeek): Villa De Donder

(p. 148)

Jardin en majeure partie muré de 52,5 ares avec quelques vieux arbres derrière une villa néoclassiciste bâtie en 1849.

34. GRIMBERGEN (Strombeek-Bever):

Château de Bever (p. 150)

Parc paysager avec étang et îlot, créé vers 1850 auprès d'un manoir néoclassiciste nouvellement bâtie après la démolition d'une maison de plaisance du 17e siècle; initialement 5,5 hectares, agrandi vers 1970 jusqu'à près de 14 hectares avec deux étangs supplémentaires; collection dendrologique intéressante.

35. KAPELLE-OP-DEN-BOS (Kapelle-op-den-Bos):

Koningsteen (p. 156)

Parc paysager de 87,5 ares, greffé vers 1900 sur une ancienne maison de plaisance entourée de douves, qui remonte probablement à un pavillon de chasse médiéval.

36. KAPELLE-OP-DEN-BOS (Ramsdonk):

Château de Houtem (p. 159)

Domaine de près de 14 hectares, boisé en majeure partie, auprès d'une motte castrale médiévale; pourvu d'un réseau d'allées rectilignes et d'une pièce d'eau en forme de cuiller vers la fin du 18e siècle, lorsque le château fut rebâti en style néoclassiciste; restauration historisante du château selon les plans de Charle-Albert vers 1880; aménagement paysager modeste (sentier circulaire en serpentine) dans les années 1920.

37. KAPELLE-OP-DEN-BOS (Ramsdonk):

Presbytère de l'église Saint-Martin & Parc Marial

(p. 165)

Presbytère du 17e siècle, entouré d'un jardin de 46,5 ares; traces d'un réaménagement vers 1900; en 1912 partiellement transformé en 'parc marial' avec une belle 'grotte de Lourdes'.

38. LONDERZEEL (Londerzeel):

Château Drie Torens (p. 168)

Un des plus anciens parcs paysagers ('anglais') de Belgique, initialement 4,5 hectares, créé vers 1786 autour d'une ancienne motte castrale munie d'un nouveau manoir néoclassique; 'rivière' artificielle avec un îlot, relief architectural; pyramide à trois côtés (tétrastère) au-dessus d'une glacière, chapelle par Henri Beyaert; platanes bicentennaires, collection dendrologique remarquable.

39. LONDERZEEL (Malderen): Château Groenhof

(p. 176)

Parc paysager avec un pond, près de 2,5 hectares, créé vers 1800 dans une ancienne motte castrale auprès

d'un manoir classiciste de 1760; réaménagé dans les années 1890, lors de la transformation éclectique du château; nouvel aménagement et extension dans les années 1990.

40. LONDERZEEL (Steenhuffel):

Château Diepensteyn (p. 183)

Evocation récente et réussie des jardins et du paysage du 17e siècle autour d'un château entouré de douves, restauré et partiellement reconstruit; actuellement salles de fêtes et haras.

41. LONDERZEEL (Steenhuffel): Kaashof (p. 187)

Jardin informel de près de 1,5 hectare auprès d'une maison de plaisance du 17e siècle, initialement entourée de douves, transformée et agrandie en 1883; chênes pédonculés monumentaux.

42. MEISE (Meise): Domaine de Bouchout –

Jardin National Botanique de Belgique (p. 190)

Parc paysager de 143 hectares, issu de la jonction de deux domaines d'origine médiévale (12e siècle): Meise et Bouchout, achetés en 1879-1881 par Léopold II pour sa soeur Charlotte et remaniés en un parc paysager à deux châteaux; vers 1700 un manoir de plaisance baroque (Meise) et une demeure féodale fortifiée (Bouchout), l'un et l'autre entourés de parcs paysagers précoces vers 1810 avec diverses 'fabriques' et 'follies' qui, probablement, avaient une portée maçonnique, notamment un pont rustique avec une grotte (Bouchout), un 'Temple de l'Amitié' néoclassique (Meise); en plus un 'ermitage' en style néogothique 'troubadour' (Bouchout); en 1938 achat du domaine royal par l'Etat belge, installation du Jardin botanique national; le château de Meise fut grièvement endommagé en 1944 et démolit; construction d'un complexe de serres impressionnant ('Palais des Plantes') en 1947-1958 et d'un élégant bâtiment en style moderniste tardif abritant l'herbier et la bibliothèque en 1959-1962; plusieurs collections importantes, notamment de magnolias et de rhododendrons; un des domaines les plus intéressants de Belgique des points de vue historique, paysager, botanique et dendrologique.

43. MEISE (Meise): Ancien presbytère de l'église Saint-Martin (p. 215)

Presbytère norbertin du 17e siècle, maison communale de 1962 jusqu'à 2008, entouré d'un jardin de 55 ares; traces d'un jardin d'agrément régulier du 18e siècle avec une pièce d'eau et un pavillon; partiellement aménagé comme parking vers 1960.

44. MEISE (Meise): Château de Hasselt (p. 219)

Manoir en style néotraditionnel avec un noyau de 1662, au bord d'un parc paysager d'environ 1,5 hec-

tare; vers 1800 un 'jardin à l'anglaise' plus ou moins symétrique, incorporé en 1908 dans un parc paysager de plus de 3,5 hectares, réduit à sa superficie actuelle en 1969 à la suite de la construction de l'autoroute A12; élégant pavillon néoclassique de 1805.

45. MEISE (Meise): Domaine Terassel (p. 223)

Parc paysager de 3 hectares, initialement près de 4 hectares, autour d'une villa éclectique bâtie dans les années 1890, rebâtie après une incendie en 1914.

46. MEISE (Wolvertem): Château d'Impde (p. 225)

Parc paysager autour d'un manoir néoclassique, formé par une 'île' de près de 3 hectares, entouré d'une pièce d'eau irrégulière de 2 hectares et de prés parsemés de bosquets, créé en 1847-1874 à l'endroit d'un château baroque et d'un jardin régulier qui était composé de plusieurs îlots.

47. MEISE (Wolvertem): Impdenhof (p. 231)

Parc paysager de près de 6 hectares créé dans les années 1880 dans des prairies humides derrière une maison de campagne du 18e siècle (incendiée en 1914 et rebâtie en style néotraditionnel en 1923); imitation d'un paysage fluvial avec un méandre, un pont en arche en fer forgé et un déversoir camouflé de rocaillies; grand potager-verger muré, inculte à l'heure actuelle, l'entretien étant réduit aux alentours immédiats du manoir.

48. MEISE (Wolvertem): Neromhof (p. 235)

Parc paysager de près de 9,5 hectares avec un lac, aménagé dans un site boisé auprès d'un cottage et une ferme bâtis vers 1905; traces d'un aménagement plus ancien; parc public municipal depuis 1977.

49. MEISE (Wolvertem): Château de Leefdaal – Maison ten Bossche (p. 239)

Parc informel de 1 hectare 70 ares autour d'une villa des années 1860, se prolongeant dans un bois pourvu d'une voirie en étoile dans la même époque; la villa, dévastée en 1914, fut remplacée en 1922 par le cottage actuel; plantations actuelles en majeure partie de l'entre-deux-guerres.

50. MEISE (Wolvertem): Villa Crick (p. 242)

Jardin informel muré d'environ 50 ares derrière une villa bâtie en 1878; quatre gros hêtres rouges de la plantation originelle.

51. MERCHTEM (Brussegem): Château d'Ossel (p. 243)

Domaine de près de 14 hectares auprès d'une ferme convertie en maison de plaisance en 1705, compre-

nant un potager-verger partiellement muré et un parc en style paysager avec une pièce d'eau conçue comme 'rivière', ensemble aménagé en diverses phases entre 1851 et 1880, à partir de 1870 selon les instructions d'Edouard Keilig; perspectives captivantes, arbres monumentaux.

52. MERCHTEM (Brussegem): Hagenkasteel
(p. 253)

Domaine de près de 50 hectares autour d'une maison de plaisance de 1710, maintes fois remaniée; à partir d'environ 1850 aménagement paysager restreint autour d'une rivière artificielle, récemment transformé et élargi jusqu'à près de 12 hectares.

53. MERCHTEM (Brussegem): Presbytère de l'église Saint-Jean-Baptiste (p. 258)

Jardin paysager de 24 ares aménagé vers 1850 derrière un presbytère du 18e siècle; un jardin de devant de 4 ares, à l'origine une cour d'honneur flanquée des dépendances; deux hêtres pourpres, vestiges de la plantation originelle.

54. MERCHTEM (Brussegem):
Château de Wolvendaal (p. 260)

Parc paysager créé dans les années 1890 autour une maison de plaisance de 1753, transformée en un imposant château éclectique en 1892 selon les plans de l'architecte Schadde; originellement 4 hectares avec des traces d'aménagement paysager de la campagne environnante, un pont à arches, les déversoirs de l'étang garnis de rocailles; grand potager muré; excellent état d'entretien.

55. MERCHTEM (Merchtem):
Borcht Et Château de Merchtem (p. 266)

Vestiges d'une plantation paysagère sur une motte féodale intacte (près de 1,5 hectare) autour d'une villa de 1883.

56. MERCHTEM (Merchtem): Hof ter Spelt – Appelkot (p. 270)

Domaine de près de 4 hectares avec une motte castrale médiévale comme noyau, et un aménagement paysager datant des années 1860; quelques arbres monumentaux et une charmille en berceau.

57. OPWIJK (Opwijk): Villa Wijnants – Le Petit Château (p. 273)

Vestiges (e.a. hêtres pourpres) d'un jardin paysager de 53 ares, en majeure partie détruit en 1960, derrière une villa éclectique de 1908.

58. OPWIJK (Opwijk): Presbytère de l'église Saint-Paul (p. 275)

Jardin partiellement muré derrière un presbytère bâti en 1847, initialement 25 ares 70 centiares, réduit à 21 ares par après; bien entretenu.

59. OPWIJK (Opwijk): Temmershof (p. 277)

Jardin paysager de près de 55 ares, avec des collines, une pièce d'eau et un pavillon rustique, aménagé vers 1900, en majeure partie détruit en 2007.

60. OPWIJK (Opwijk): Château d'Hulst (p. 278)

Jardin paysager de 20 ares aménagé selon le 'modèle soucoupe' (à rebords rehaussés) vers 1900 devant une maison de campagne, aile résidentielle d'une ancienne ferme, reliée à la chaussée principale par une allée rectiligne de 250 m de longueur.

61. WEMMEL: Château de Wemmel – Maison Communale (p. 279)

Parc public de près de 6 hectares, comprenant une pièce d'eau d'environ 2 hectares, autour d'un château rebâti en 1649 mais avec un noyau médiéval, maison communale depuis 1936; à l'origine une motte castrale à deux îlots; aux 17e et 18e siècles comprenant des parterres baroques; presque tous les vieux arbres ont été abattus en 1933; aménagement paysager de 1940-1941, actuellement avec les sentiers asphaltés et les berges bétonnées.

62. WEMMEL: Presbytère de l'église Saint-Servais (p. 287)

Jardin muré autour d'un presbytère norbertin rebâti en 1700, initialement 90 ares avec des sentiers en croix, depuis 1960 réduit à 42,5 ares.

De 'Vriendschapstempel',
alias 'Dianatempel',
in het domein van
Bouchout, al jaren
in de stellingen
(foto Martin Schacht,
2010)

Summaries

1. AFFLIGEM (Hekelgem):

Benedictine Abbey of Affligem (p. 16)

Relics of a Benedictine abbey largely demolished circa 1800, during the 17th and 18th centuries surrounded by formal gardens, kitchen gardens, orchards and ponds – a walled ensemble of about 18 hectares; rebuilt in neo-Gothic style following the return of the Benedictine monks in 1869; modifications and new buildings designed by Dom P. Bellot and A. Kropholler among others during the interbellum period; lime avenues and 'green' evocation of the choir of the former abbey church.

2. AFFLIGEM (Hekelgem): Verbrugghen Estate

(p. 28)

Relic of a landscape park of nearly 6 hectares, created around a countryhouse built in 1836-1846, demolished in 1942 and replaced by the present youth home.

3. AFFLIGEM (Hekelgem):

't Kasteeltje (Little Castle) – Il Palazzetto (p. 30)

Estate surrounding a neoclassical villa built in 1871; initially circa 96 ares, the partially walled kitchen garden included; ornamental garden with remarkably big sweet chestnuts and purple beeches.

4. AFFLIGEM (Hekelgem):

De Nieuwe Molen (The New Mill) (p. 33)

Garden of 25 ares in front of a miller's residence, shaded by amenity trees.

5. AFFLIGEM (Terafene): Villa Huygens (p. 34)

Garden of nearly 80 ares surrounding two villas, comprising a charming sunken compartment laid out in 1939 by Albert Dervaes after models from the 'Nouveau Jardin Pittoresque'.

6. AFFLIGEM (Terafene):

Grotto of Our Lady of Lourdes & Rosary Circuit (p. 36)

Place of pilgrimage (22 ares) with a picturesque 'Lourdes Grotto' built on a source in 1885, and, laid out in the interbellum, a circuit of 15 chapels commemorating the 'Mysteries of the Rosary'.

7. ASSE (Asse): Waalborre Estate (p. 38)

Landscape park of 4.5 hectares, laid out circa 1910 next to a cottage-style villa, harbouring a large number of rare tree species.

8. ASSE (Asse): Royal Atheneum –

Vijverbeek Estate (p. 42)

School complex comprising buildings from 1950 and 1960, amidst a layout inspired by the 'Nouveau Jardin Pittoresque', and an eclectic manor from 1885, surrounded by traces (old trees) of a landscape park, initially 95 ares, from 1905 on extended to 3 hectares 62 ares.

9. ASSE (Asse): Rampelberg Castle (p. 45)

Landscape garden of 34 ares, initially 70 ares, around an eclectic villa from 1874.

10. ASSE (Asse): Belvédère Castle –

Saint Martin's School (p. 47)

Neoclassicistic villa of 1861-1862 surrounded by a landscape garden of 1.5 hectares of which only the northern half has been preserved.

11. ASSE (Asse): Morette (p. 49)

Partially walled estate of 19.5 hectares around a stone windmill and a farmstead comprising a distillery, built around 1830 and transformed into a castel-like country-house circa 1900; an orchard of about 13 hectares; a landscape park of about 1 hectare around a pond (formerly a sandstone quarry) at the south fringe of the estate, circa 1900 extended towards the area surrounding the mill.

12. ASSE (Asse): Hoogpoort Castle (p. 55)

Landscape park of nearly 14 hectares, half of it forested, with a medieval nucleus, laid out around a neoclassicistic mansion built in 1908 and a landscaped millpond.

13. ASSE (Asse): Putberg Castle (p. 60)

Landscape park, initially 1 hectare 90 ares (the walled kitchen garden not included) next to an

ancient quarry and surrounding an eclectic château from 1878; enlarged up to 7 hectares and increased with a landscaped pond circa 1910.

14. ASSE (Asse): De Bergen Castle (p. 64)

Landscape park, initially nearly 10 hectares, laid out around an eclectic château built in 1910; split up into two separate properties in 1929; altered in the 1990s and enriched with a landscaped pond.

15. ASSE (Asse): Borchstad (p. 68)

Landscape layout of about 2 hectares designed by L.-J. Breydel, surrounding a villa in neotraditional style from 1935.

16. ASSE (Asse): Huseghem Manor – Walfergem Castle (p. 70)

Estate of nearly 15 hectares surrounding a country-house from circa 1710 with a partially walled kitchen garden, an orangery and initially also a regular, geometrical, moated garden of 39 ares, during the 1860s transformed and integrated into a landscape park of nearly 6 hectares, which has not completely erased the ancient structure.

17. ASSE (Relegem): Hof te Zittert (p. 79)

Estate of about 4 hectares around a mansion built circa 1750, rebuilt in 1832, surrounded by an island-garden of 38.5 ares, initially with regular-rectilinear outlines and a mirror-arch, landscaped only in 1958; landscaped extension of 2 hectares 70 ares; one of the region's loveliest sites, heavily afflicted by noise pollution caused by a nearby motorway.

18. GRIMBERGEN (Beigem):

Bentinck Mansion – Ancient Castle (p. 85)

Relics (old trees) of a landscape park, laid out circa 1850 next to a 17th century country-house transformed into a mansion, initially about 2 hectares, extended to 4 hectares in the 1890s (cf. Ten Doorn), allotted after 1945.

19. GRIMBERGEN (Beigem): Ten Doorn (p. 88)

Relics (old trees) of a landscape park of about 2 hectares, laid out around an eclectic mansion built in 1893, set alight in 1914, and demolished circa 1929; divided into villa lots and built on from 1940 onwards.

20. GRIMBERGEN (Beigem): Ten Berg Castle (p. 90)

Landscape park, nearly 1.5 hectare, created in the 1860s around a countryhouse built about 1800; partly mutilated as a consequence of road-widening.

21. GRIMBERGEN (Grimbergen):

Norbertine Abbey (p. 93)

Relics of an abbey garden, initially about 15 hectares, during the 17th and 18th centuries comprising a large lake, geometrical gardens and 'parterres de broderie', reduced to a fourth of its original surface in the 1820s.

22. GRIMBERGEN (Grimbergen):

The Princes' Castle (p. 97)

Municipal park with traces in the micro-relief of a classical French garden laid out during the 3rd quarter of the 18th century next to a moated castle, that had been transformed into a country manor in 1610; afforested during the 19th century.

23. GRIMBERGEN (Grimbergen): Sint-Servaashof (p. 102)

Landscape park, initially 2 hectares 30 ares, laid out in the early 19th century behind a late neoclassicist countryhouse, transformed together with the house circa 1905; partially cut up into villa lots and mutilated in 1955 and, particularly, 2002.

24. GRIMBERGEN (Grimbergen):

d'Overschie Castle – De Vorst (p. 104)

Park combining geometrical and landscape elements, initially 2 hectares 78 ares, laid out in an old sandstone quarry circa 1803, enlarged up to 3.5 hectares circa 1905, when the original countryhouse was replaced by the present eclectic château; landscape park with winding alleys in contrast to a spoonshaped lake with rigid geometrical outlines.

25. GRIMBERGEN (Grimbergen): Borch Estate (p. 109)

Largely marshy relic (about 15 hectares) of a landscape park, laid out probably before 1800 next to a neoclassicist countryhouse (on the site of a medieval castle), surrounding a fossil meander of the Zenne river; transformation of the countryhouse into an eclectic mansion and extension of the park up to 30 hectares circa 1880; demolition of the castle and allotment of the dry part of the estate in 1962.

26. GRIMBERGEN (Grimbergen):

Groeneveld Castle (p. 117)

Landscape garden, initially 1 hectare, laid out circa 1800 next to a countryhouse connected with a farm, and 40 hectares woodland with a symmetrical layout from the same period; enlarged up to 3 hectares during the 19th century and enriched with a lake; transformed just before the First World War into a symmetrical, neo-French garden with an axial canal as a mirror.

27. GRIMBERGEN (Grimbergen):

Psychiatric hospital Saint Alexius (p. 122)

Estate of a psychiatric hospital built in 1906, about 6 hectares, neotraditionalist design by Jules Coomans, one of the last institutions for psychiatric care according to the model of closed buildings with inner courts; inner court gardens with mitigated regular design, surrounding outer park in landscape style; largely destroyed as a result of transformations and building activity since 1978.

28. GRIMBERGEN (Grimbergen): Villa Goossens
(p. 127)

Landscape garden of 21 ares, with some large trees, surrounding an eclectic villa built circa 1910.

29. GRIMBERGEN (Humbeek):

Gravenkasteel (The Earl's Castle) (p. 129)

Estate of about 80 hectares, woodland for the major part, with a moated castle from the 14th century, rebuilt about 1600, transformed in eclectic style (mainly 'Flemish renaissance') between 1861 and 1904; forest with étoile of walks from the mid-18th century; partially walled kitchen garden, landscape layout in the immediate surroundings of the castle (circa 20 hectares); monumental trees, e.g. a Cedar of Lebanon champion tree.

30. GRIMBERGEN (Humbeek): Lourdes Grotto, Stations of the Cross and Calvary (p. 138)

Religious thematic garden, about 1 hectare, created in 1954-1958, with Lourdes grotto, Stations of the Cross and Calvary.

31. GRIMBERGEN (Humbeek): De Eiken Castle
(The Oaks) (p. 140)

Landscape park, 1 hectare 59 ares, laid out around a countryhouse from circa 1800, transformed into an eclectic mansion.

32. GRIMBERGEN (Humbeek): Ter Wilder Castle
(p. 144)

'Jardin anglais', 4 hectare 84 ares, laid out behind a neoclassicist mansion built around 1800, enlarged up to more than 7 hectares during the 2nd half of the 19th century, partly divided into building lots in 1926-1932.

33. GRIMBERGEN (Humbeek): Villa De Donder
(p. 148)

Largely walled garden of 52.5 ares with some old trees, behind a neoclassicist villa built in 1849.

34. GRIMBERGEN (Strombeek-Bever):

Bever Castle (p. 150)

Landscape park with lake and islet, laid out circa 1850 next to a newly built neoclassicist mansion (the 17th century countryhouse had been demolished); initially 5.5 hectares, enlarged circa 1970 up to nearly 14 hectares with two additional ponds; interesting dendrological collection.

35. KAPELLE-OP-DEN-BOS (Kapelle-op-den-Bos): Koningsteen (p. 156)

Landscape park of 87.5 ares, circa 1900 grafted on an ancient moated site with a countryhouse, probably stemming from a medieval hunting lodge.

36. KAPELLE-OP-DEN-BOS (Ramsdonk): Castle of Houtem (p. 159)

Largely forested estate of nearly 14 hectares next to a medieval moated site; layout of straight alleys and a spoonlike canal in the late 18th century, when the castle was remodelled in neoclassical style; historicising restoration of the castle circa 1880 directed by Charle-Albert; modest landscape layout (serpentine ring path) in the 1920s.

37. KAPELLE-OP-DEN-BOS (Ramsdonk):

Presbytery of Saint Martin's church & Our Lady's Park (p. 165)

17th century presbytery, surrounded by a garden of 46.5 ares; reshaped circa 1900; partially transformed into a religious-thematic garden concerning our Lady, with a fine Lourdes grotto.

38. LONDERZEEL (Londerzeel): Drie Torens Castle
(p. 168)

One of Belgium's oldest landscape parks ('jardins anglais'), initially 4.5 hectares, laid out circa 1786 around an ancient moated site with a newly built neoclassical manor; artificial river with islet, architectural relief; three-sided pyramid (tetraeder) over an ice-house, chapel by Henri Beyaert; bicentennial plane-trees, remarkable dendrological collection.

39. LONDERZEEL (Malderen): Groenhof Castle
(p. 176)

Landscape park with a lake, about 2.5 hectares, laid out circa 1800 on an ancient moated site, next to a neoclassical manor of 1760, restyled in the 1890s, together with an eclectic face-lift of the manor; new layout and extension in the late 1990s.

40. LONDERZEEL (Steenhuffel): Diepensteyn Castle (p. 183)

Recent succesful evocation of the 17th century gardens and landscape surrounding a restored, partially

reconstructed water castle; presently banqueting rooms and stud farm.

41. LONDERZEEL (Steenhuffel): Kaashof (p. 187)
Informal garden of circa 1.5 hectare next to a 17th century countryhouse, initially on a moated site, transformed and enlarged in 1883; monumental common oaks.

42. MEISE (Meise): Estate of Bouchout – National Botanical Garden of Belgium (p. 190)
Landscape park of 143 hectares, proceeding from the junction of two medieval (12th century) entities: Meise and Bouchout, purchased by king Leopold II in 1878-1881 on behalf of his sister, 'empress of Mexico' Charlotte, and melted into one landscape park with two castles; around 1700 a baroque manor (Meise) and a medieval stronghold (Bouchout), each about 1810 surrounded by an early landscape garden with several follies that might have had a masonic significance, e.g. a picturesque 'English' bridge annex grotto (Bouchout), a neoclassical 'Temple of Friendship' (Meise); moreover a neo-Gothic 'hermitage'; acquisition by the Belgian state and establishment of the National Botanical Garden; the castle of Meise was heavily damaged in 1944 and demolished; construction of an impressive conservatory complex ('Palace of the Plants') in 1947-1958 and of an elegant, late-modernist herbarium and library building in 1959-1962; several important collections, e.g. magnolias and rhododendrons; one of Belgium's foremost estates from historical, botanical and dendrological viewpoints.

43. MEISE (Meise): Former presbytery of Saint Martin's church (p. 215)
17th century Norbertine presbytery, municipal hall from 1962 to 2008, surrounded by a garden of 55 ares; vestiges of a regular 18th century amenity garden including a pond and a pavilion; partially transformed into a parking-place circa 1960.

44. MEISE (Meise): Castle of Hasselt (p. 219)
Neotraditional manor with a core of 1662, at the edge of a landscape park of about 1.5 hectare; circa 1800 a more or less symmetrical 'jardin à l'anglaise', in 1908 incorporated into a partially forested landscape park of more than 3.5 hectares, reduced to its present-day area in 1969 after the construction of the A12 motorway; elegant neoclassical pavilion.

45. MEISE (Meise): Terasel Estate (p. 223)
Landscape park of 3 hectares, initially 4 hectares, surrounding an eclectic villa built in the 1890s, rebuilt after a fire in 1914.

46. MEISE (Wolvertem): Impde Castle (p. 225)
Landscape park around a neoclassical mansion, formed by an 'island' of circa 3 hectares, surrounded by an irregular ring-shaped lake of 2 hectares, and landscaped meadows strewn with clumps of trees, laid out in 1847-1874 on the site of a baroque mansion and a regular garden composed of several rectangular islets.

47. MEISE (Wolvertem): Impdenhof (p. 231)
Landscape park of nearly 6 hectares, laid out in the late 1880s in a meadow landscape behind a 17th century countryhouse (burnt down in 1914 and rebuilt in neotraditional style in 1923-1924); imitation of a riverine landscape with a meander, a wrought-iron arch bridge and an overflow in rockwork; large walled kitchen and fruit garden, now neglected, the maintenance having been reduced to the immediate surroundings of the manor.

48. MEISE (Wolvertem): Neromhof (p. 235)
Landscape park of circa 9.5 hectares with a lake, created in a wooded area next to a cottage with a farmhouse built circa 1905; remnants of an older layout; municipal public park since 1977.

49. MEISE (Wolvertem): Leefdaal Castle – Home ten Bossche (p. 239)
Informal park of 1 hectare 70 ares surrounding a villa built in the 1860s, extended in the same period into a forest area provided with an 'étoile' of lanes; the villa, devastated in 1914, was replaced by the present cottage in 1922; the current plantations largely date from the interbellum period.

50. MEISE (Wolvertem): Villa Crick (p. 242)
Informal walled garden of 50 ares behind a villa built in 1878; four big purple beeches remain from the original plantation.

51. MERCHTEM (Brussegem): Castle of Ossel (p. 243)
Estate of circa 14 hectares around a farmstead transformed into a countryhouse in 1705, including a partially walled kitchen and fruit garden and a landscape park with a lake conceived as a 'river', laid out between 1851 and 1880, from 1870 on according to instructions by Edouard Keilig; captivating perspectives, monumental trees.

52. MERCHTEM (Brussegem): Hagenkasteel (p. 253)
Estate of about 50 hectares surrounding a countryhouse from 1710, several times remodelled; from circa 1850 on restricted landscape layout around an artificial

river, recently transformed and extended up to circa 12 hectares.

53. MERCHTEM (Brussegem):

Presbytery of Saint John the Baptist's church (p. 258)

Garden of 24 ares behind an 18th century presbytery, landscaped about 1850; with a front garden of 4 ares, originally the courtyard flanked by the annexes; two purple beeches as relics of the original plantation.

54. MERCHTEM (Brussegem): Wolvendaal Castle (p. 260)

Well kept landscape park laid out in the 1890s around a countryhouse from 1753, rebuilt in 1892 as an impressive eclectic castle by architect Schadde; initially 4 hectares with traces of landscaping in the surrounding countryside, an arched bridge and the overflows of the pond adorned with rockery; large, well kept, walled kitchen and flower garden still in use.

55. MERCHTEM (Merchtem):

Borcht & Castle of Merchtem (p. 266)

Relics of a landscape plantation on an intact moated site (about 1.5 hectare) from the High Middle Ages, surrounding a villa built in 1883.

56. MERCHTEM (Merchtem): Hof ter Spelt – Appelkot (p. 270)

Estate of about 4 hectares on a medieval moated site with a landscape layout from the 1860s; some monumental trees and a hornbeam tunnel-arbour.

57. OPWIJK (Opwijk): Villa Wijnants (p. 273)

Relics (e.g. purple beeches) of a landscape garden of 53 ares, largely destroyed in 1960, behind an eclectic villa from 1908,

58. OPWIJK (Opwijk):

Presbytery of Saint-Paul's church (p. 275)

A well maintained, partially walled garden behind a presbytery built in 1847, initially 25 ares 70 centiares, later reduced to 21 ares.

59. OPWIJK (Opwijk): Temmershof (p. 277)

Landscape garden of about 55 ares, with hillocks, a pond and a rustic pavilion, laid out circa 1900, largely destroyed in 2007.

60. OPWIJK (Opwijk): Château d'Hulst (p. 278)

Landscape garden of 20 ares laid out according to a 'saucer model' (with raised margins) circa 1900 in front of a 1860 country house, residential wing of an old farmstead, linked to the main road by a straight, 250 m long lane.

61. WEMMEL: Wemmel Castle – Municipal hall (p. 279)

Public park of about 6 hectares, with a lake of circa 2 hectares, surrounding a medieval castle, rebuilt as a Baroque mansion in 1649, municipal hall since 1936; originally a moated site with two islets; during the 17th and 18th centuries with 'parterres de broderie'; nearly all the old trees have been felled in 1933; landscape layout from 1940-1941, eventually with asphalted walks and concrete banks.

62. WEMMEL:

Presbytery of Saint-Servatius's church (p. 287)

Walled garden surrounding a Norbertine presbytery rebuilt in 1700, initially 90 ares with a double cross of paths, reduced to 42,5 ares in 1960.

Het kasteel
van Bouchout
(foto Martin Schacht,
2010)

Kaarten met situering van de besproken tuinen en parken

A

AFFLIGEM

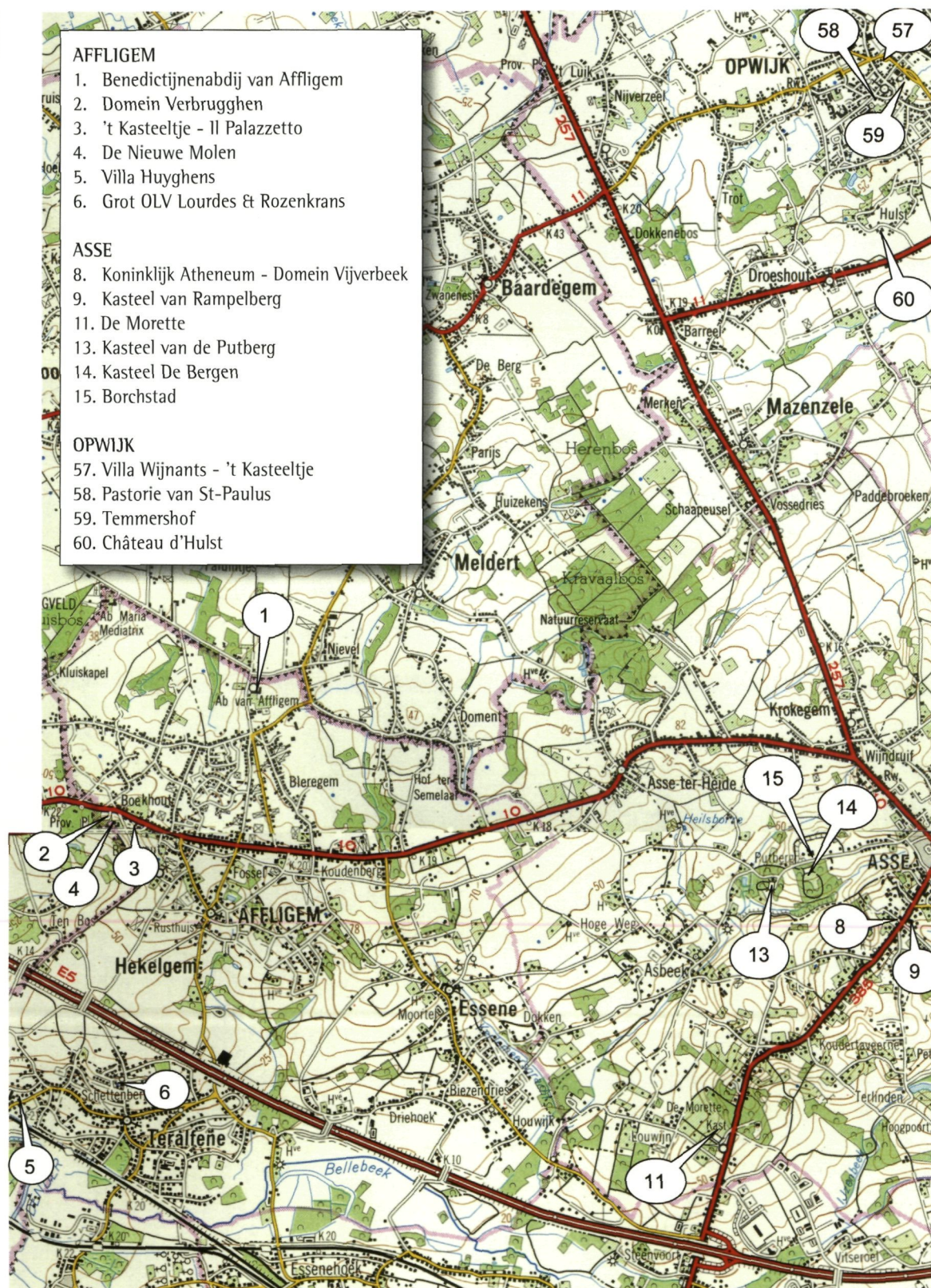
1. Benedictijnenabdij van Affligem
2. Domein Verbrugghen
3. 't Kasteeltje - Il Palazzetto
4. De Nieuwe Molen
5. Villa Huyghens
6. Grot OLV Lourdes & Rozenkrans

ASSE

8. Koninklijk Atheneum - Domein Vijverbeek
9. Kasteel van Rampelberg
11. De Morette
13. Kasteel van de Putberg
14. Kasteel De Bergen
15. Borchstad

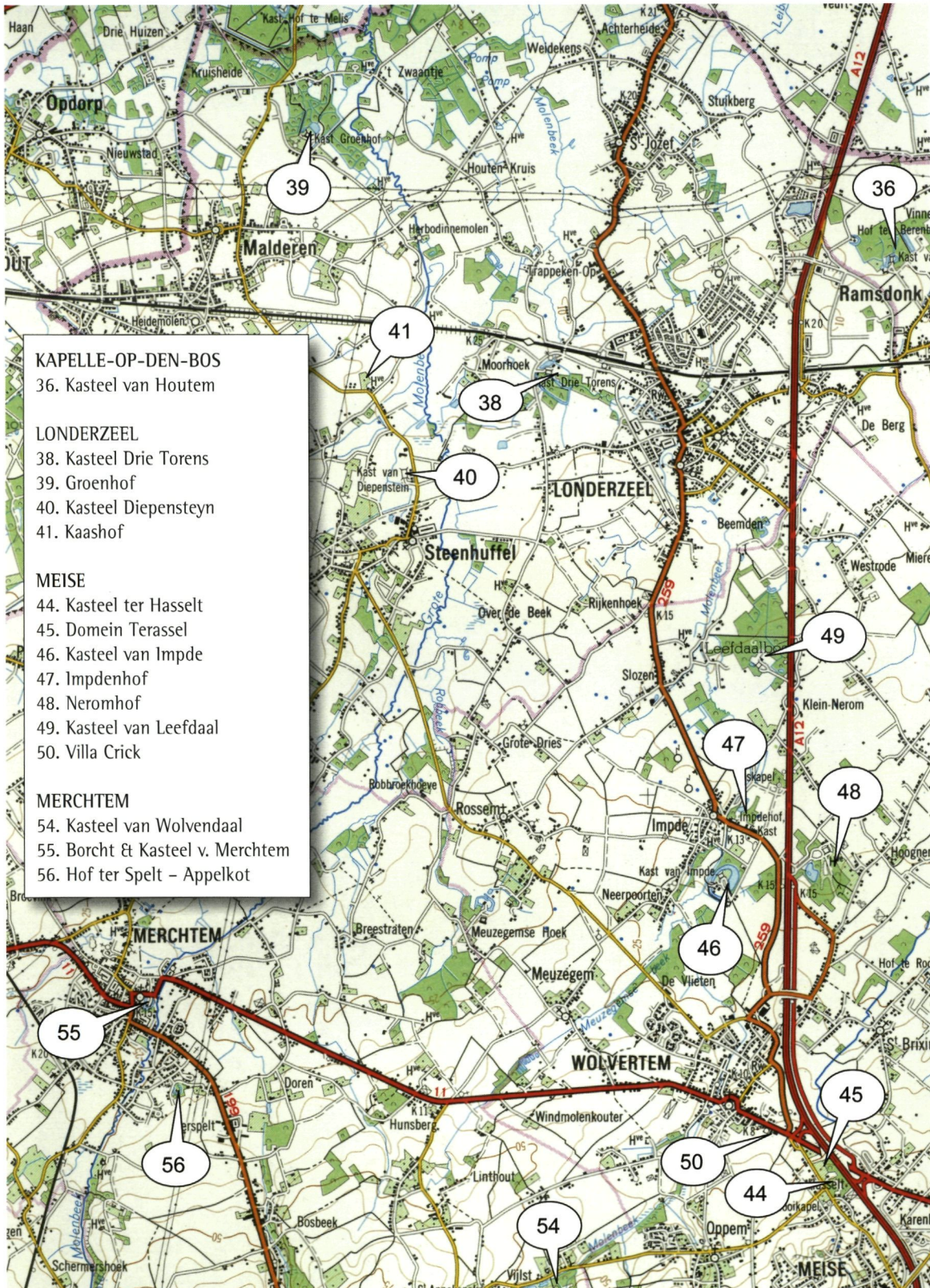
OPWIJK

57. Villa Wijnants - 't Kasteeltje
58. Pastorie van St-Paulus
59. Temmershof
60. Château d'Hulst

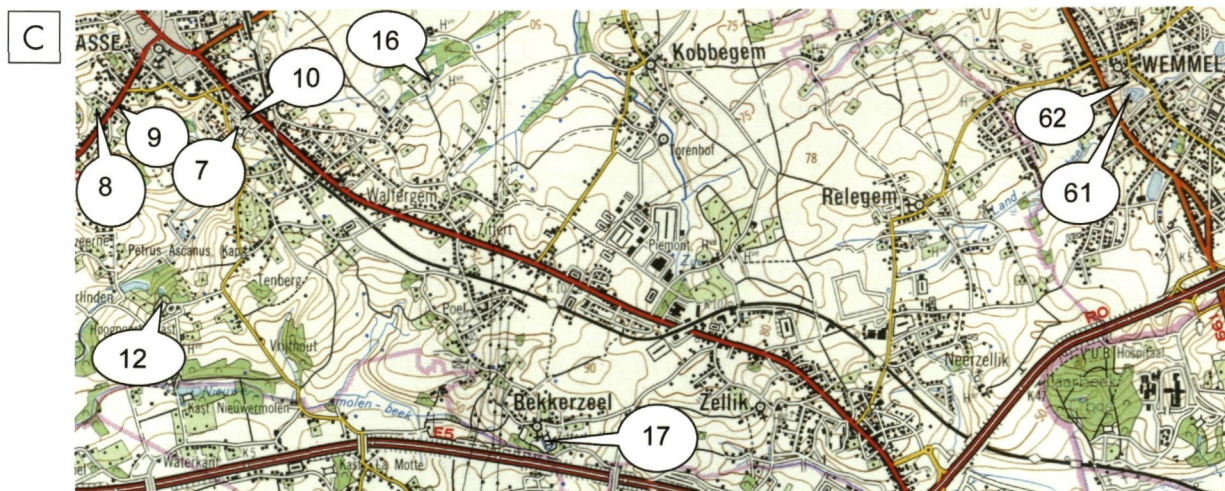

B

ASSE

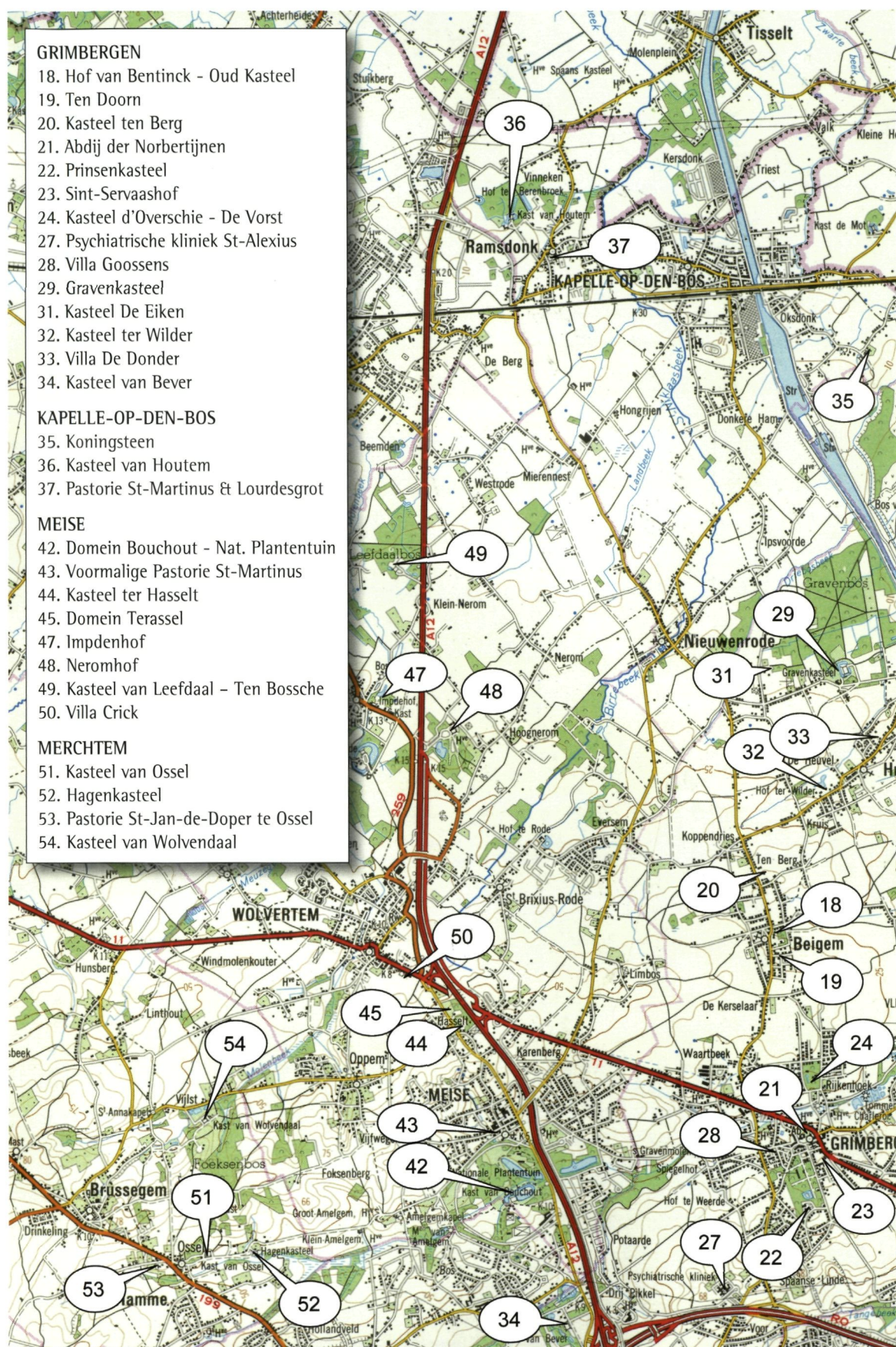
- 7. Domein Waalborre
- 8. Koninklijk Atheneum - Domein Vijverbeek
- 9. Kasteel van Rampelberg
- 10. Kasteel Belvédère - Sint-Martinusschool
- 12. Kasteel van Hoogpoort
- 16. Kasteel Walfergem - Landhuis Huseghem
- 17. Hof te Zittert

WEMMEL

- 61. Kasteel van Wemmel - Gemeentehuis
- 62. Pastorie van de Sint-Servatiuskerk

D

GRIMBERGEN

- 22. Prinsenkasteel
- 23. Sint-Servaashof
- 24. Kasteel d'Overschie - De Vorst
- 25. Domein van Borcht
- 26. Kasteel Groenveld
- 29. Gravenkasteel
- 30. Lourdesgrot, Kruisweg & Calvarie
- 32. Kasteel ter Wilder
- 33. Villa De donder

Overzicht van kenmerken en kwaliteiten

feodale kasteelmotte met neerhof (neerhof-opperhof)

'huis van plaisantie' uit 16de-17de eeuw, meestal met pachthof

abdij, klooster

pastorie (p), watermolen (w)

religieuze thematuin

nieuwe inplanting 1750-1849

kasteel of villa 1850-1899

villa 1900-1940

geheel of gedeeltelijk stedenbouwkundig veroordeeld!
talrijke soorten en variëteiten van bomen of struiken

rijke inheemse flora

oude en dikke bomen

visuele relatie met omliggende landschap, zichtlijnen naar buiten

kunstmatig rivierlandschap

boeiende perspectieven

architecturaal microreliëf, parkmeubilair

historische leesbaarheid

AFFLIGEM														
	•		•			1. Benedictijnenabdij van Affligem te Hekelgem		•	•					
				•		2. Domein Verbrugghen te Hekelgem					•			
					•	3. 't Kasteeltje – Il Palazzetto te Hekelgem			•					!
		m				4. De Nieuwe Molen te Hekelgem								
					•	5. Villa Huygens te Teralfene			•					!
			•			6. Grot OLV-Lourdes & Rozenkrans te Teralfene								
ASSE														
					•	7. Waalborre te Asse			•					•
				•		8. Kon. Atheneum - Domein Vijverbeek te Asse			•			•		!
				•		9. Kasteel van Rampelberg te Asse						•		!
				•		10. Kasteel Belvédère - St-Martinusschool te Asse						•		!
		m			•	11. De Morette te Asse			•	•	•	•	•	
•					•	12. Kasteel van Hoogpoort te Asse				•		•	•	•
				•		13. Kasteel van de Putberg te Asse				•		•		
					•	14. Kasteel De Bergen te Asse				•		•		•
					•	15. Borchstad te Asse			•			•		
•						16. Landhuis Huseghem - Kast. Walfergem te Asse		•	•	•		•		
•						17. Hof te Zittert te Bekkerzeel		•	•	•	•	•		

- vroege landschappelijke aanleg (vóór 1820) of sporen daarvan
■ neo-Franse tuinaanleg van rond 1900 of sporen daarvan
■ 'Nouveau Jardin Pittoresque' / aanleg uit interbellum (modernisme, art deco) of sporen daarvan
 + grotendeels verdwenen

historische leesbaarheid

vroege landschappelijke aanleg (vóór 1820) of sporen daarvan
 neo-Franse tuinaanleg van rond 1900 of sporen daarvan
 'Nouveau Jardin Pittoresque' / aanleg uit interbellum (modernisme, art deco) of sporen daarvan
 + grotendeels verdwenen

feodale kasteelmotte met neerhof (neerhof-opperhof)

'huis van plaisantie' uit 16de-17de eeuw, meestal met pachthof

abdij, klooster

pastorie (p), watermolen (w) of openbaar groen (o)

religieuze thematuin

nieuwe inplanting 1750-1849

kasteel of villa 1850-1899

villa 1900-1940

geheel of gedeeltelijk stedenbouwkundig veroordeeld!
talrijke soorten en variëteiten van bomen of struiken

rijke inheemse flora

oude en dikke bomen

visuele relatie met omliggende landschap, zichtlijnen naar buiten

kunstmatig rivierlandschap

boeiende perspectieven

architecturaal microreliëf, parkmeubilair

historische leesbaarheid

MEISE												
•								42. Domein Bouchout - Nat. Plantentuin <i>te Meise</i>	•	•	•	
		p						43. Voormalige Pastorie St-Martinus <i>te Meise</i>		•		!
•								44. Kasteel ter Hasselt <i>te Meise</i>		•	•	
						•		45. Domein Terassel <i>te Meise</i>		•		
•								46. Kasteel van Impde <i>te Wolvertem</i>	•	•	•	•
					•			47. Impdenhof <i>te Wolvertem</i>		•	•	•
						•		48. Neromhof <i>te Wolvertem</i>		•	•	
					•			49. Kasteel v. Leefdaal – Ten Bossche <i>te Wolvertem</i>				•
						•		50. Villa Crick <i>te Wolvertem</i>			•	!
MERCHTEM												
•								51. Kasteel van Ossel <i>te Brussegem-Ossel</i>		•	•	•
•								52. Hagenkasteel <i>te Brussegem-Ossel</i>			•	
		p						53. Pastorie St-Jan-de-Doper <i>te Brussegem-Ossel</i>		•		!
•								54. Kasteel van Wolvendaal <i>te Brussegem</i>		•	•	•
•								55. Borcht & Kasteel van Merchtem <i>te Merchtem</i>	•			
•								56. Hof ter Spelt - Appellkot <i>te Merchtem</i>	•	•		•
OPWIJK												
						•		57. Villa Wijnants - 't Kasteeltje <i>te Opwijk</i>				!
		p						58. Pastorie van St-Paulus <i>te Opwijk</i>				!
•								59. Temmershof <i>te Opwijk</i>	+			!
•					•			60. Château d'Hulst <i>te Opwijk</i>				!
WEMMEL												
•								61. Kasteel van Wemmel - Gemeentehuis		•	•	
		p						62. Pastorie van St-Servatius				

vroege landschappelijke aanleg (vóór 1820) of sporen daarvan

neo-Franse tuinaanleg van rond 1900 of sporen daarvan

'Nouveau Jardin Pittoresque' / aanleg uit interbellum (modernisme, art deco) of sporen daarvan

+ grotendeels verdwenen

Personenregister

- *Albrecht III van Saksen* (1443-1500), hertog van Saksen: 97
- *Aleidis [Adeliza] van Leuven* (1102-1158), koningin van Engeland: 17
- *André, Edouard F.* (1840-1911), Frans landschapsarchitect en auteur: 207
- *Anne* [vanaf 1885] *de Molina, Victor-François-X.-A.* (1819-?), advocaat Hof van Beroep: 245, 246, 247
- *Anno* [heilige] (?-1075), aartsbisschop van Keulen: 17
- *Anoul, Louis-Antoine-Th.*, zoon van volgende: 255
- *Anoul, Louis-Théophile-A.* (1791-1878), broer van volgende: 254
- *Anoul, Victor-P.-E.* (1792-1862), liberaal politicus: 254
- *Artôt, Paul* (1875-1958), Belgisch kunstschilder: 66
- *Balat, Alphonse* (1818-1895), Belgisch architect: 212
- *Ballsieper, Jordanus* 1835-1890), benedictijn, missiebisschop in Oost-Bengalen: 31
- *Barbé, Jules*, rond 1910 notaris te Grimbergen: 102
- *Bastendorff, J.-P.* (1ste helft 19de eeuw), landmeter kadaster: 75, 199, 217
- *Bellot, Paul Louis Denis* (1876-1944), Frans benedictijn en architect: 21, 25
- *Bentinck, Allard* (begin 16de eeuw), hofmeester van Maria van Bourgondie: 85
- *Bernaerts, Jean* (actief tijdens interbellum), wisselagent: 66
- *Beyaert, Hendrik* (1823-1894), Belgisch architect: 173
- *Beydaels de Zittaert, Charles-Jean* (1747-1811), laatste 'wapenkoning' van de Oostenrijkse Nederlanden: 79
- *Bidwill, John Carne* (1815-1853), Engels botanicus en ontdekkingsreiziger: 250
- *Bollin, Mathieu* (?-1603), architect en cartograaf: 111
- *Boonaerts, C.F.* (actief in de jaren 1820), landmeter kadaster: 83
- *Boot, Charles-Henri-Ghislain* (?-1828), heer van Sombeke, Ursene en Londerzeel: 169, 172
- *Boullée, Étienne-Louis* 1728-1799), Frans architect: 200
- *Breydel, Louis-Julien* (1868-1941), Belgisch tuin- en landschapsarchitect: 69
- *Brinck, Joos* (1715-1785), meester wolverter en -handelaar te Brussel: 260
- *Brinck, Karel-Goswin-Jozef* (1759-1838), brouwer, zoon van vorige: 261, 262
- *Buyssens, Jules* (1872-1958), tuin- en landschapsarchitect: 285
- *Caimo, Servaes* (1589-1666), edelman van Italiaanse afkomst: 219
- *Capronnier, Albert-Charles-Désiré* (1846-?), Belgisch architect: 206
- *Cardijn, Jozef Leo* (1882-1967), kardinaal, stichter 'Kristelijke Arbeiders Jongeren': 139
- *Carton de Wiart, Léon-C.-G.* 'Bey' (1854-1915), jurist, raadgever Egyptische khedive: 189
- *Carton de Wiart, René-L.-M.-G.* 'Bey' (1867-1907), neef van vorige, consul in Caïro: 188
- *Caudron, Jozef* (actief 1ste kwart 20ste eeuw), pastoor van Ramsdonk: 166
- *Charle-Albert* [artiestennaam van *Charles, Albert-Joseph*] (1821-1889), Belgisch architect: 163, 164
- *Charlier, Frederick*, tuin- en landschapsarchitect te Overijse: 69
- *Charlotte van Saksen-Coburg en Gotha* (1840-1927), zuster van koning Leopold II, echtgenote van Maximiliaan van Mexico: 191, 205, 209
- *Cluysenaar, Jean-Pierre* (1811-1880), architect: 205
- *Combes, Emile* (1835-1921), Frans politicus, leider van het 'Bloc des Gauches': 101
- *Coomans, Jules* (1871-1937), stadsarchitect Ieper: 123
- *Cornet d'Elzies de Peissant, Etienne-M.-J.-G.* (1870-1936), graaf: 89
- *Cosyn, Arthur* (1868-1927), toeristisch journalist: 115
- *Crick, Eduard-Corneel*, landmeter te Wolvertem rond 1910: 242
- *Crick, Joseph-A.-A.* (?-1876), notaris te Asse: 57
- *Crick, Prosper*, zoon van vorige: 58
- *Courbon, Léon-Ernest* (?-1943), wisselagent: 219, 221

- *Cumps, Paul*, in 1912 occasioneel tuinontwerper: 25
- *d'Albert de Luynes, Louis-Joseph* (1672–1758), derde prins van Grimbergen: 100
- *de Baisy, Peter-Karel-Jozef* (?–1776), baron, heer van Bouchout: 191
- *Debbandt, Gustave*, industrieel, 1900–1920 eigenaar Domein van Borcht te Grimbergen: 115
- *de Beaufort, Léopold-M. G.* (1832–1916), graaf, zoon van volgende: 205
- *de Beaufort, [Louis-Léopold]-Amedée* (1806–1858), graaf, eerste directeur van de Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel: 191, 200
- *de Bergues, Jacques* (circa 1600), heer van Grimbergen: 97
- *de Bergues, Philippe-François*, prins, in 1686 heer van Grimbergen: 98
- *de Beughem, Antoine-Charles-Hyacinthe-Ghislain* (1771–1808), burggraaf: 181
- *de Beughem de Houtem, Ferdinand-Adolphe-Ghislain* (1802–1853), burggraaf, Lippelo: 162
- *de Beughem, Ferdinand-Joseph-Hyacinthe* (1741–?), burggraaf, Houtem-Ramsdonk: 161
- *de Beughem, Henri-Joseph* (1830–1885), burggraaf, Lippelo: 163
- *de Beughem, Mathieu* (1626–1707), heer van Houtem en Kapelle-op-den-Bos: 160
- *de Clippele, Marcel* ((1890–1987), bankier: 68
- *De Cloet, Jean-Joseph* (1790–1855), auteur en uitgever: 20, 198, 201
- *De Coster, Leon-Eugène-Isidore* (1854–1928), katholiek volksvertegenwoordiger, burgemeester van Asse: 43, 60
- *De Deken, Joos* (1687–1755), landmeter te Asse, grootvader van volgende: 49, 55, 71, 279
- *De Deken, Judocus-Josephus*, (1770–1838), landmeter, kleinzoon van voorgaande: 75
- *De Donder, Constant* (1920–2009), geneesheer en kunstschilder te Humbeek: 148
- *de Graindorge, Charles*, rond 1880 eigenaar Kasteel ten Berg te Beigem: 90
- *de Hennin de Boussu-Walcourt, Raoul-L.-C.-J.* (1879–1965), luitenant-generaal Belgisch leger: 240
- *de Jussieu, Bernard* (1699–1777), Frans botanicus: 196
- *de Laborde, [Louis-Joseph]-Alexandre* (1773–1842), Frans politicus, auteur over tuinen: 203
- *de la Marck, Karel* (1545–circa 1610), graaf van Arenberg: 129
- *Delannoy, Jan* (1807–?), eerste chef noordstation Brussel: 47
- *de Lantsheere, Auguste* (1870–1932), burggraaf, zoon van volgende: 62
- *de Lantsheere, Théophile-Charles-André* (1833–1918), burggraaf, volksvertegenwoordiger: 43, 62
- *de la Pallière, Guérout* (?–1815), Frans generaal: 95
- *de Limburg Stirum, Englebert* (1836–1907), graaf, zoon van volgende, burgemeester van Wemmel 1888–1907: 284
- *de Limburg Stirum, Guillaume-Bernard* (1795–1889), graaf, burgemeester van Wemmel: 283, 284
- *Delvaux, Laurent* (1696–1778), grootvader van volgende, beeldhouwer: 75
- *Delvaux [de Saive], Laurent-Joseph* (1772–1861), handelaar, schepen van Brussel: 75
- *Delvaux, Louis-E.-F.-H.-G.* (1894–1957), kleinzoon van volgende: 78
- *Delvaux, Louis-J.-F.* (1825–1865), zoon van Laurent-Joseph: 75, 76
- *de Maldeghem, Jean-Dominique* (1662–1747), graaf, heer van Diepensteijn: 184
- *de Maldeghem, Joseph* (1754–1809), laatste heer van Diepensteijn te Steenhuffel: 184
- *de Meester, François-Theodore* (1784–1865), advocaat, huurder Kasteel van Houtem: 162
- *de Meester, Léopold-Pierre* (1825–1885), zoon van vorige, provincieraadslid Antwerpen: 163
- *de Meester, Pierre* (1724–1784), heer van Ravestein te Hever, grootvader van François-T.: 162
- *de Meulemeester, Charles-P.-M.-G.* (1868–1938), kasteelheer te Bekkerzeel: 84
- *Demeure, Charles-F.-J.-J.*, magistraat, in 1911 eigenaar Kasteel Groeneveld, Grimbergen: 119
- *Demeure, Jean-Baptiste*, handelaar, rond 1830 eigenaar Kasteel Groeneveld te Grimbergen: 119
- *de Nachtegael, François-Pierre-Joseph* (1742–1808), advocaat bij de Raad van Brabant: 244
- *de Nachtegael, Prosper* (?–1864), zoon van voorgaande, ontvanger bij de administratie van financiën: 244, 245
- *de Peñaranda de Franchimont, M.-Charles-A.-G.* (1861–1924), kasteelheer te Malderen: 181
- *de Poederlé, Joseph* (1742–1813), baron, meteoroloog, dendro- en pomoloog: 191
- *de Romrée, Pierre-François-Vital* (?–1683), graaf, 1676–1681 burgemeester Mechelen: 100
- *Derons, Ferdinand-Joseph* (1700–1762), Brussels tekenaar en aquarellist: 112
- *Dervaes, Albert*, in de jaren 1950 tuinontwerper en -aanlegger uit Wetteren: 35
- *De Smet, Eugène* (1787–1872), katholiek politicus en katoennijveraar: 28
- *de Spoelberch, Adolphe* (1839–1913), burggraaf, provincieraadslid: 173, 174
- *de Spoelberch, Roger-Alfred-Ghislain-Joseph* (1875–1950), burggraaf, zoon van vorige: 174
- *de Spoelberch de la Bawette, Jean-Charles-Laurent* (1750–?), burggraaf: 172
- *de Spoelberch de la Bawette, J.-B.-Louis-Ch.* (1787–1825), burggraaf, zoon van vorige: 172, 173
- *de Villegas de Clercamps, Jean-François-Ghislain* (1775–1846), graaf: 150

- *de Vicq de Cumtich, Philipe-François-Albert* (1708-1774), generaal-majoor bij de cavalerie: 179, 180, 182
- *De Vis, Jan-Baptist*, in de jaren 1820 molenaar te Hekelgem: 33
- *De Vis, Karel-Alexander*, rond 1910 landgoedeigenaar te Asse: 38, 39
- *De Wautier, Guillaume* (1757-na 1825), artilleriekapitein, cartograaf: 83, 150, 282
- *Dewez, Laurent-Benoît* (1731-1812), architect: 20
- *De Winde, Emmanuel-J.-J.* (actief 1ste kwart 20ste eeuw), advocaat uit Elsene: 271
- *Dezallier d'Argenville, Antoine-Joseph* (1680-1765), Frans auteur over (tuin)kunst: 72, 100, 268
- *Dhont, Erik* (°1962), tuin- en landschaparchitect: 182
- *d'Olmen, Henriette-Marie-Ph.-G.* (1763-1836), echtgenote J.-C. de Spoelberch de la Bawette: 172
- *Domis de Semerpont, Charles* (1802-1878), baron, provincieraadslid, burgemeester van Beigem, kleinzoon volgende: 86, 90
- *Domis de Semerpont, Jean-Paul* (1727-1775), advocaat, lid Soevereine Raad van Brabant: 85
- *Domis de Semerpont, Jules-J.-P.-M.-G.* (1828-1905), baron, zoon van Charles: 86, 88
- *d'Onyngues, Marie-Joseph*, echtg. G. de Merode, in 1793 laatste prinses van Grimbergen: 100
- *Dooreman, Romaricus* (begin 20ste eeuw), benedictijn te Affligem: 24
- *d'Overschie, Auguste-Joseph-Ghislain* (1802-1880), baron, kolonel, provincieraadslid: 104
- *Duchêne, Achille* (1866-1947), Frans tuinontwerper: 107, 120
- *Duchêne, Henri* (1841-1902), Frans tuinontwerper, vader van Achille: 107, 120
- *Ducpétiaux, Edouard* (1804-1868), journalist, hervormer Belgisch gevangeniswezen: 122
- *Dumortier, Valère* (?-1903), Belgisch architect: 218
- *Empain, Edouard* (1852-1929), baron, grootindustriël, bouwer Heliopolis: 189
- *Everaert, Carolus-Josephus* (2de helft 18de eeuw), landmeter en cartograaf: 55, 282
- *Flanneau, Octave* (1860-1937), Belgisch architect: 106
- *Florin, René* (?-1909), eigenaar Hoogpoort te Asse: 58
- *Fondu, Benoît*, Belgisch tuin- en landschapsarchitect: 66
- *Fuchs, Louis* (1818-1904), tuin- en landschapsarchitect: 247, 263
- *Ghiselin de Vliege, Jean-Baptiste-F.-X.* (1734-?), kasteelheer te Walfergem, Asse: 73
- *Gobart, Joseph-L.-M.* (1786-1875), ridder, kabinetssecretaris Willem I: 262
- *Godfried I van Leuven* (1095-1139), hertog van Neder-Lotharingen, graaf van Leuven: 17
- *Godfried III van Leuven* (1142-1190), hertog van Neder-Lotharingen, graaf van Leuven: 109
- *Goethals, Edmond-Marie* (1854-1919), zoon van volgende, burgemeester Wolvertem: 229
- *Goethals, Henri*, in 1876 kasteelheer van Impde in Wolvertem: 229
- *Goethals, Joseph-Marie-Georges* (1885-1974), kleinzoon van vorige: 42
- *Goossens, Emile* (2de helft 19de eeuw), brouwer te Asse: 127
- *Goossens, Jules*, in 1910 notaris te Grimbergen: 127
- *Gramaye, Jean-Baptiste* (1579-1635), historicus en geograaf: 97, 193
- *Guiot, Jan-Baptist* (1ste helft 19de eeuw), landmeter kadaster: 161, 179, 180, 268, 270
- *Guislain, Jozef* (1797-1860), dokter, pionier psychiatrie in België: 122, 123
- *Gulikers, J.* (1ste helft 19de eeuw), landmeter kadaster: 140
- *Hagen[s], Godefroy* (?-1656), ontvanger van de koninklijke artillerie: 253
- *Hagen, Jacques-Godefroy* (1778-1854), eigenaar Hagenkasteel te Brussegem rond 1830: 254
- *Hagen[s], Jean* (1643-1721), kleinzoon van Godefroy: 253
- *Harrewijn, Jacob* (1662-na 1727), etser: 19, 98, 100, 130, 131, 134, 176, 183, 185, 192, 225, 228, 279, 281, 282, 283
- *Helman de Grimberghe, Henri-M.-G.-J.* (1757-1828), burggraaf, vader van volgende: 114
- *Helman de Grimberghe, Louis-Marie-J.-H.* (1799-1870), burggraaf: 110
- *Helman de Grimberghe, Roger* (?-1945), diplomaat, zoon van vorige: 115
- *Hendrik III* (?-1095), hertog van Brabant: 17
- *Hennau, Henri-Antoine*, circa 1750 drossaard te Humbeek: 131
- *Henry, Ghislain-Joseph* (1754-1820), architect: 201
- *Herman II* (1049-1085), paltsgraaf: 17
- *Heymans, Robert* (2de helft 17de eeuw), secretaris commanderij van Pitzenburg te Mechelen: 156
- *Horis, Guillaume* (1788-1856), Brussels handelaar en likeurstoker: 50, 51
- *Huygens, Constantijn jr.* (1628-1697), secretaris stadhouder-koning Willem III van Oranje: 97
- *Huygens, Jan* (1897-?), breigoedfabrikant & handelaar te Teralfene: 34
- *Jacobs, Georges de Hagen* (°1941), graaf, zoon van volgende, bedrijfsleider: 256
- *Jacobs, Jean-P.* (1909-?), notaris te Brussel: 256
- *Jacobs, [Jan]-Karel-[Jozef]* (actief 1ste kwart 20ste eeuw), geneesheer te Wolvertem: 235
- *Janssens V.*, circa 1950 rotsbouwkundige te Westmeerbeek: 138

- *Jobard, Ambroise* (actief 2de kwart 19de eeuw), lithograaf: 20, 198
- *Jozef II van Habsburg* (1741-1790), keizer van Oostenrijk: 18, 73
- *Keilig, Edouard* (1827-1895), Belgisch landschapsarchitect: 247, 248, 250, 251, 263
- *Kent, William* (1685-1748), Engels architect, landschapsarchitect en meubelontwerper: 201
- *Knein, Alfred* (actief 1ste kwart 20ste eeuw), Belgisch architect: 64
- *Kropholler, Alexander-Jacobus* (1881-1973), Nederlands architect: 21
- *Laermans, Eugène* (1864-1940), Belgisch kunstschilder: 289
- *Lagae, Pierre-V.* (1897-?), industrieel, eigenaar in 1936 oostelijk deel 'De Berghen' te Asse: 66
- *Langerock, Piet* (1859-1923), neogotisch architect en restaurateur: 101
- *le Candèle, André-François* (1769-1857), baron: 131, 132, 134
- *le Candèle, Louis-Joseph-Hyacinthe* (1808-?), zoon van vorige: 133
- *le Coq, Jacques-François* (einde 17de eeuw), graaf, kasteelheer te Humbeek: 131
- *Le Corbusier [Charles-Edouard Jeanneret]* (1887-1965), architect: 212
- *Ledoux, Claude-Nicolas* (1736-1806), Frans architect: 200
- *Leopold II van Saksen-Coburg en Gotha* (1835-1909), koning van België: 191, 208, 247
- *Le Rouge, Georges-Louis* (1707?-circa 1790), cartograaf, tekenaar, architect, graveur: 268
- *Le Roy, Jacob* (1633-1719), historicus en geograaf: 111, 130, 176, 183, 192, 193, 225
- *Lesprit, Olivier*, neef van architect Laurent-Benoît Dewez: 20
- *Leyniers, Barbara* (circa 1750), eigenares Hoogpoort te Asse: 55
- *Leyniers, Daniël jr.* (1669-1728), Brussels wandtapijtwever: 55
- *Leyniers, Gaspard* (1634-1703), Brussels wandtapijtwever: 260
- *Leyniers, Joseph* (1770-1834), eigenaar Hoogpoort te Asse: 57
- *Leyniers, Urbain* ((1674-1747), Brussels wandtapijtwever, zoon van Gaspard: 55
- *Lieutenant, Henri*, rond 1900 eigenaar De Eiken te Humbeek: 141, 142
- *Loudon, John Claudius* (1783-1843), Schots botanicus, agronoom, landschapsarchitect, uitgever en architect: 212
- *Louis van Bodeghem* (1470-1540), architect kloosterkerk van Brou bij Bourg-en-Bresse: 160, 181
- *Lunden, Théophile* (1834-1908), generaal in het Belgisch leger: 133
- *Madou, Jean-Baptiste* (1796-1877), Belgisch schilder en lithograaf: 203
- *Maillard, Luc*, (circa 1850), eigenaar Morette te Asse: 51
- *Maras, Nicolas Joseph* (1733-1794), laatste abt van de abdij van Grimbergen: 119
- *Maximiliaan I van Oostenrijk* (1459-1519), keizer van het Heilige Roomse Rijk: 97
- *Maximiliaan van Oostenrijk* (1832-1867), prins van Hongarije en Bohemen, 1864-1867 keizer van Mexico: 191
- *Mercier, Désiré-Félicien* (1851-1926), Belgisch kardinaal: 123
- *Meysmans, Peeter* (einde 17de eeuw), landmeter: 94, 98, 211
- *Micault, Pierre* (?-1622), heer van Indegem (Epepegem) en, vanaf 1598, Diepensteyn: 183
- *Navez, François-Joseph* (1787-1869), Belgisch neoclassicistisch kunstschilder: 73
- *Nivoy, A.* (einde 18de eeuw), landmeter en architect: 95
- *Onulfus van Wolvertem*, één van de stichters van de abdij van Dielegem in 1095: 225
- *Pangaert d'Opdorp, Egide* (1823-1903), ridder, zoon van volgende, burgemeester Wolvertem: 229
- *Pangaert d'Opdorp, François-Antoine-Joseph* (1774-1857), jonker: 227, 229
- *Pansius, François* (1ste helft 19de eeuw), eigenaar te Kapelle-op-den-Bos: 157
- *Parmentier, Pierre* (?-1921), schepen te Meise: 221, 223
- *Paxton, Joseph* (1803-1865), Engels tuinbouwkundige en architect: 212
- *Peeters, Marie-Thérèse* (circa 1717-1789), 'vrouw' van Merchtem: 266, 269
- *Perau, Gabriel-L.-C.* (1700-1767), abbé, auteur "Le secret des Franc-Maçons": 73
- *Peytier, Jean-André-Edouard* (1754-1804), zoon van vorige, laatste heer van Merchtem: 268
- *Peytier, Jean-André-Norbert* (circa 1720-?), ridder, schepen van Antwerpen: 267, 268
- *Peytier, Jean-Patrice* (1792-1865), landbouwer te Merchtem, kleinzoon van vorige: 268
- *Quirini, Gabrielle-L.-M.-J.* (1874-1943), dochter van volgende: 189
- *Quirini, Joseph-Jules-Jean* (1820-1884), eigenaar Kaashof te Steenhuffel: 188
- *Renders, Victor* (einde 19de eeuw), tuinbouwkundige en tuinontwerper uit Aalst: 21-24
- *Reyers, Edouard*, in 1849 opdrachtgever villa te Humbeek: 148
- *Roose, Arnoldus-Melchior* (1739-1760), militair, zoon van volgende: 191
- *Roose, Melchior* (1688-1745), neef van Peeter-Ferdinand Roose: 191
- *Roose, Peeter-Ferdinand* (?-1700), jurist, lid Raad van Brabant, meier stad Antwerpen: 191, 194, 196

- *Roose de Baisy, Elisabeth-J.-A.-J.-G.* (1809-1873), gravin, dochter van volgende, gehuwd met Amédée de Beaufort: 202
- *Roose de Baisy, Peter-Alexander-Joan* (1724-1784), graaf: 191, 196
- *Roose de Baisy, Karel-Peter-Jozef* (1768-1817), graaf: 199, 200, 201
- *Roseleth, (Jan) Henri* (1859-1939), burgemeester van Hekelgem: 31
- *Roseleth, Petrus Josephus* (1859-1939), schepen van Hekelgem, vader van Henri: 31
- *Rosschaert, Jean* (actief 4de kwart 19de eeuw, 1ste kwart 20ste eeuw), Belgisch architect: 273
- *Rubens, Constance* (1643-1681), kleindochter van P.-P. Rubens: 160
- *Sablon, P.F.J.*, landmeter kadaster circa 1820: 244, 254, 261, 283, 288
- *Sachman, Augustinus Christianus* (1809-1877), advocaat en volksvertegenwoordiger: 270
- *Sanchez de Aguilar, Eugénie-L.M.* (1820-1900), echtgenote Th. Wauters de Besterfeld: 80
- *Sanderus [Sanders], Antonius* (1586-1664), historicus en dichter: 17, 24, 93, 98, 130
- *Sauvage, Louis*, architect, verbouwing kasteel Groenveld te Grimbergen in 1910: 120
- *Schadde, Joseph* (1818-1894), architect-archeoloog: 245, 263
- *Servaes, Albert* (1883-1966), kunstschilder: 139
- *Smets, Henri*, rond 1830 eigenaar Sint-Servaashof te Grimbergen: 102
- *Soubirous, Marie-Bernarde of Bernadette* (1844-1879), Franse heilige: 36, 139
- *Spaak, Louis* (1804-1893), 'provinciaal architect' van Brabant: 275
- *Speller, Joseph-Théodore* (2de helft 19de eeuw), Brusselse wisselagent: 45
- *Stallaert, Joseph-Jean-François* (1825-1903), Belgisch kunstschilder: 268
- *Stassin, Eugène* (1899-1967), architect van kerkelijke gebouwen, lid Pelgrimbeweging: 21, 25
- *Stevens, Jean-Baptiste* (1ste helft 19de eeuw), gemeenteraadslid en brouwer te Brussel: 231
- *Suys, Tilman-François* (1783-1861), Belgisch architect: 200
- *Temmerman, Frans*, in de jaren 1880 landbouwer en eigenaar melkerij te Teralfene: 36
- *Thomas, Alexandre* (1810-1898), Belgisch kunstschilder: 157
- *t'Kint, Arnoult* (1591-1669), landmeter: 70
- *t'Kint, Charles-Louis* (1799-1859), burgemeester Tervuren: 232
- *t'Kint, Georges-F.-J.-M.-G.* (1874-1936), burgemeester Wolvertem, zoon van Louis-Chrétien: 233
- *t'Kint, Jacques* (1682-1739), textielhandelaar te Brussel, zoon van Steven: 71
- *t'Kint, Jacques* (1732-1810), wijnhandelaar te Brussel, zoon van vorige: 72
- *t'Kint, Jacques-Dominique* (1757-1827), advocaat, lid Raad van Brabant: 73, 77
- *t'Kint, Joos* (1626-1687), zoon van Arnoult: 70
- *t'Kint, Louis-Chrétien* (1835-1892), burgemeester Wolvertem, zoon van Charles-Louis: 232, 238
- *t'Kint, Marie-Louise* (1802-1836), dochter van Jacques-Dominique, echtg. L.-J. Delvaux: 75
- *t'Kint, Steven* (1657-1719), zoon van Joos, lakenwever te Brussel: 71
- *Tort de la Sonde, Barthélémy* (ook 'dit' La Sonde), secretaris Franse ambassade te Londen onder Lodewijk XVI: 118
- *Triest, Jean-Baptiste* (2de helft 19de eeuw), Brussels rentenier: 239
- *Van Acker, Louis*, Belgisch tuinarchitect in de jaren 1880: 217
- *Van Acoleyen, Jan* (circa 1700), landmeter: 130, 131, 168, 177, 187, 215, 253
- *Van Audenhove, Omer* (1913-1994), Belgisch industrieel en politicus: 209
- *Van Beneden, Edmond* (1891-?), notaris te Wolvertem: 236
- *Van Cauwelaert, Henri*, dokter in Wolvertem rond 1880: 242
- *Van Croes, Jacques* (actief 1675-99), tekenaar: 226
- *Van Daele, Jules-J.-P.-H.*, in 1931-1939, eigenaar 'sanatorium' in Teralfene: 34
- *Van Daelem, Karel-Hendrik* (1830-?), pastoor te Meise 1880-1920: 217
- *Vandenbergen, Jan-Baptist* (1ste helft 19de eeuw), parochiepriester te Grimbergen: 96
- *van Croÿ, Willem* (1458-1521), raadsheer Karel V: 17
- *van den Cruyce, Louis-François* (eind 18de eeuw), eigenaar Ter Wilder te Humbeek: 144, 146
- *Van den Daele, Philippe-Charles*, 1785-1821 notaris te Grimbergen: 102
- *van den Dijcke, Hendrik* (?-1621), ontvanger van de stad Brussel: 260
- *Van den Elsken, Emmanuel -F.-J.* (actief circa 1865), zoon van volgende, schepen te Elsene: 188
- *Van den Elsken, Guillaume-F.E.* (?-circa 1840), legerofficier: 187
- *Van den Steen, Jan -Baptist* (1ste helft 19de eeuw), landmeter van het kadaster: 231
- *Van der Beken, Charles*, Belgisch architect uit interbellum: 69
- *Van der Cammen, Petronilla* (?-1796), echtgenote van drossaard Karel Wouters: 231
- *Van der Haegen, Eugène* (1910-1965), burgemeester van Asse in 1946-1947: 63
- *van der Haegen, Odilon-M.-W.-L.-A.* (1914-?), industrieel: 84
- *Vanderlinden d'Hooghvorst, Emmanuel-Constant-P.-G.* (1782-1866), baron, lid Voorlopig Be-wind: 200, 204

- *vander Noot, François-Marie-Joseph* (1770-1837), graaf, kasteelheer te Wemmel: 282
- *vander Noot, Hendrik* (1731-1827), advocaat, spilfiguur in de 'Brabantse Omwenteling': 73
- *vander Noot, Jean-Antoine* (1733-1792), graaf, heer van Haren: 282
- *Van der Swaelmen, Louis-Martin jr.* (1883-1929), tuinarchitect, stedenbouwkundige: 62
- *Vanderton, Gustaaf*, in 1908 eigenaar Ter Wilder te Humbeek: 146
- *van de Vyvere, Josse-Hubert* (1680-1749), meier van Brussegem: 243
- *van Haren t'Hans, Willem* (1710-1768), baron, Noord-Nederlands dichter en diplomaat: 244
- *Van Hemel, Petrus-Josephus* (1789-1860), in 1819-1860 pastoor te Opwijk: 275
- *Van Hoorde, Henri-Félix* (?-ca. 1880), handelaar en industrieel: 51
- *Van Hoorde, Joseph-H.-Ph.* (?-ca. 1903), zoon van vorige: 52
- *Van Lierde, [Joannes]-Franciscus* (1808-1884), pastoor op Waddeneiland Nordstrand: 30
- *Van Rossem, Jan-Baptist* (begin 18de eeuw), landmeter: 55
- *Verbrugghen, Louis* (2de helft 19de eeuw), schoonzoon van Eugène De Smet: 28
- *Verhaegen, Arthur-Théodore* (1847-1917), architect en politicus: 21
- *Verhaegen, [Pierre]-Théodore* (1796-1862), politicus, stichter van de Université Libre de Bruxelles: 75
- *Verly, François* (1760-1822), Frans architect: 197, 198, 203
- *Verreycken, Louis* (1552-1621), diplomaat, eerste secretaris van de koning: 225
- *Vin, Léon* (1ste helft 20ste eeuw), wisselagent: 64, 65, 66
- *von Thurn und Taxis [de la Tour et Tassis], Eugen Alexander* (1652-1714), prins, grootmeester keizerlijk postwezen: 226
- *von Thurn und Taxis, Maximilian Karl* (1802-1871), postmeester van Beieren: 227
- *Vorsterman[s], Lucas junior* (1624-1666), etser: 17
- *Walckiers de Gammerages, Jean-Joseph* (1740-na 1810), heer van Galmaarden: 114
- *Walter van Spalt* (12de eeuw), eigenaar Hof ter Spelt te Merchtem: 270
- *Wauters, Alphonse* (1817-1898), historicus, archivaris stad Brussel: 101, 176, 205
- *Wauters de Besterfeld, Théodore-Joseph* (1805-1867), kasteelheer te Bekkerzeel: 80
- *Weemaels, Jean-Baptiste*, in 1801 eigenaar Kasteel d'Overschie te Grimbergen: 104
- *Whitehand, Robert* (1669-?), Brits etser: 159, 162
- *Wijnants, Ferdinand-Jan-Jozef* (1863-1938), notaris te Opwijk: 273
- *Wincqz, Pierre* (1635-1728), steenhouwer te Zinnik: 153
- *Wirtz, Jacques* (°1924), tuin- en landschapsarchitect: 66, 182

DANKWOORD

Dit inventarisdeel kon alleen maar tot stand komen dankzij de medewerking van:

- eerwaarde zuster Agnes Adriaens, Wolvertem
- mevrouw Diane Adriaenssen, Humbeek
- de heer en mevrouw Charles & Diane Adriaenssen, Humbeek
- baron J.H. d'Anethan, Grimbergen
- mevrouw E. Carlier, Wemmel
- de heer Jan Costers, Grimbergen
- de heer Dalle, Asse
- de heer Luc De Brabanter, Kadaster Brabant, Brussel
- de heer Patrice de Clippele, Asse
- wijlen dokter Constant De Donder, Humbeek
- de heer André De Ryck, Asse
- de heer en mevrouw De Smedt-Van Ginderachter
- mevrouw G. de Spoelberch, Londerzeel
- de heer Bart De Ville, Koninklijk Atheneum Asse-Campus Vijverbeek
- mevrouw A. Huygens-Bosmans, Terafene
- eerwaarde heer Emile Huysmans, Brussegem
- de heer en mevrouw Jean-Marc Le Brun, Bekkerzeel
- de heer en mevrouw Liénard, Wolvertem
- eerwaarde heer Guido Moeys, Opwijk
- de heer Karel Pauwels, Steenhuffel
- de heer Herman Raes, Merchtem
- de heer en mevrouw Rolies-Debrouwer, Grimbergen
- de heer Hendrik Seghers, Malderen
- de heer Didier t'Serstevens, Humbeek
- de heer Jan Toye, Steenhuffel
- de heer Marnix Vande Gaer, Grimbergen
- mevrouw Agnès Van Ransbeeck, Hekelgem
- de heer Adelin Villers, Kadaster Brabant, Brussel
- de heer Leo Vloeberghs, Kadaster Brabant, Brussel
- en de heemkring Soetendaelle, Merchtem

Hiervoor onze oprechte dank.

De auteurs

